

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОСМІНА АНАСТАСІЯ АНАТОЛІЇВНА

УДК 929.71+27-788.435:272/273"11/13"(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОРДЕН ТАМПЛІЄРІВ: ВИНИКНЕННЯ, ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ
І ДІЯЛЬНІСТЬ У XII – НА ПОЧАТКУ XIV СТ.**

032 – Історія та археологія

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____ Косміна А.А.

Науковий керівник: Рудь Микола Олексійович, кандидат історичних наук,
доцент

Київ-2025

АНОТАЦІЯ

Косміна А. А. Орден тамплієрів: виникнення, організаційне оформлення і діяльність у XII – на початку XIV ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та Археологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2025.

Дисертаційне дослідження присвячене одному з найбільших духовно-рицарських орденів Середньовіччя - ордену тамплієрів. Храмовники відігравали одну з ключових ролей у формуванні соціально-політичного, військового та економічного простору середньовічної Європи та Близького Сходу. Створений у 1120 р. з метою захисту прочан по дорозі до Святої Землі, протягом більш ніж двохсот років існування Орден храмовників перетворився у потужну військово-чернечу організацію. Ґрунтовний аналіз генези та етапів становлення, розвитку й занепаду ордену тамплієрів дає змогу глибше осмислити політичні реалії високого середньовіччя, а також простежити взаємодію між духовною та світською владою.

Актуальність теми зумовлена необхідністю нового осмислення ролі військово-чернечих орденів у формуванні середньовічного політичного простору в контексті геополітичної боротьби між християнським і мусульманським світами.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі на основі джерел та спеціальної історичної літератури історії виникнення, організаційного оформлення та діяльності Ордену тамплієрів у XII – на початку XIV ст. Методологічну основу дослідження складає концепція школи Анналів, яка фокусується не лише на політичній історії, а й на аналізі соціальної історії, світогляді людей доби Середньовіччя.

У ході дослідження використано комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних методів, а саме індукції, аналізу, критичного аналізу джерел, історико-порівняльний метод та метод історичної реконструкції.

Джерельна база дослідження Ордену храмовників представлена документальними, наративними та зображальними джерелами. Документальні джерела охоплюють статут ордену та його додатки, папські булли, документи, що фіксують адміністративну та фінансову діяльність храмовників. Серед наративних джерел важливе місце посідають західноєвропейські та візантійські хроніки, що дозволяють проаналізувати роль і місце тамплієрів у хрестових походах. До зображальних джерел належать середньовічні мініатюри, які демонструють образ тамплієрів, що склався у середньовічному суспільстві. Виявлено також тенденційність окремих авторів, які описували орден. Однак за використання відповідних наукових методологічних принципів, наявний масив джерел цілком репрезентативний для проведення дослідження з даної теми.

Історіографія проблеми представлена працями європейських та американських вчених. Наукову літературу згруповано й проаналізовано відповідно до тематичних напрямів дослідження. Першу групу склали праці загального характеру, що висвітлюють соціально-політичну історію європейського середньовіччя. Друга група охоплює дослідження з історії хрестових походів. Найбільш важливими є наукові розвідки, що стосуються безпосередньо питань діяльності ордену тамплієрів. Проте попри певні успіхи зарубіжних та вітчизняних дослідників, слід зазначити, що ряд питань досліджуваної проблематики ще й понині не знайшли у ній належного висвітлення.

У межах дослідження вперше у вітчизняній історіографії на основі широкого кола джерел – латинських, візантійських, а також сучасної західноєвропейської літератури – проведено цілісну реконструкцію виникнення і розвитку Ордену храмовників. Проаналізовано витоки формування ідеології *miles Christi*, становлення хрестового руху, політичні виклики Латинського Сходу та еволюцію концепції «священної війни», які стали підґрунтям для виникнення тамплієрів.

Зокрема, акцент зроблено на таких аспектах, як: трансформація середньовічного суспільства у X-XI ст.; ієрархічна структура ордену тамплієрів; участь Ордену храмовників у військових компаніях на території Близького Сходу в XII-XIII ст.; особливість функціонування економічної моделі ордену; аналіз матеріалів допитів тамплієрів під час судового процесу.

Особливу увагу приділено Статуту Ордену тамплієрів, затвердженого на соборі в Труа у 1129 р. Введено в науковий обіг український переклад Латинського Правил тамплієрів. Доведено, що статут відіграв ключову роль у становленні та розвитку ордену тамплієрів, оскільки він затвердив адміністративну модель ордену та його духовну місію. Статут також закріплював чітку ієрархію ордену на чолі із магістром. Генеральний капітул вирішував усі стратегічно важливі для життєдіяльності ордену питання.

Розглянуто ієрархію та розподіл обов'язків між рицарями ордену, що відігравали ключову роль під час хрестових походів. Показано, що тамплієри стали активними учасниками боротьби за Святу Землю, починаючи з Другого хрестового походу (1147-1149 рр.). Вони розбудовували, контролювали та утримували такі стратегічно важливі замки, як Атліт, Тортоса, Сафед та інші.

Доведено, що значну роль у розвитку ордену відіграла римська курія. Буллами "Omne datum optimum" (1139), "Milites Templi" (1144), "Militia Dei" (1145) римські папи надали значні привілеї ордену, що призвело до розвитку його політичної та економічної потуги.

Встановлено, що на території Святої Землі, тамплієри брали участь у наймасштабніших військових операціях, таких як облога Дамаску (1148 р.), битва біля Хаттіна (1187 р.), облога Акри (1189–1191 рр.), битва біля Форбії (1244 р.) та Ель-Мансури (1250 р.), оборона фортеці Сафед (1266 р.) та оборона Акри (1291 р.). Крім того, тамплієри брали активну участь у перемовинах між європейськими та мусульманськими правителями, утримували стратегічно важливі фортеці.

У дослідженні аргументовано, що Орден відігравав роль не лише у хрестових походах, а й виступав потужною фінансово-економічною інституцією, яка здійснювала банківські операції, управляла значними земельними

володіннями, забезпечувала кредитування як приватних осіб, так і монархів, створила потужну мережу командорств на території Європи та Близького Сходу.

Висвітлено складний процес занепаду Ордену після втрати християнських володінь у Палестині, кризи його ідентичності, роздвоєння управлінських центрів між Кіпром і Європою, а також політичні маніпуляції, що призвели до інквізиційного переслідування тамплієрів. Для аналізу ходу судових процесів 1307–1312 рр. залучено документальні джерела архівів Ватикану. На основі протоколів здійснено аналіз основних звинувачень проти тамплієрів та доведено, що отримані під тортурами покази були непослідовними та суперечили один одному. Отож не можуть вважатись доказом вини. Досліджено суперечливу позицію папства та остаточну ліквідацію Ордену буллами «*Vox in excelso*» і «*Ad providam*».

У дисертації обґрунтовано, що спадщина Ордену тамплієрів виходить за межі суто військово-релігійного контексту. Аналіз феномену духовно-рицарських орденів виявляє витоки і розкриває передумови Реформації в країнах Західної Європи.

Практичне значення полягає у використанні результатів дослідження для розробки навчально-методичних матеріалів з історії середньовічної Європи, хрестових походів, історії католицьких орденів та папства. Напрацювання дисертації стануть корисними для розробки спеціалізованих курсів та написання наукових розбір з історії духовно-рицарських орденів.

Ключові слова: Середньовіччя, католицька церква, папство, Григоріанська реформа, хрестові походи, духовно-рицарські ордени, Орден тамплієрів, собор в Труа, В'єнський собор, Бернар Клервоський, Жак де Моле, середньовічні хроніки, латинський статут, папські булли, передумови Реформації.

SUMMARY

Kosmina, A. A. *The Order of the Templars: Emergence, Organizational Formation, and Activities in the 12th – Early 14th Century*. Thesis for the PhD degree of historical sciences is specialty 032 – «History and Archaeology». Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2025.

The dissertation research is dedicated to one of the largest military orders of the Middle Ages—the Order of the Templars. The Templars played a key role in shaping the socio-political, military, and economic landscape of medieval Europe and the Near East. Established in 1120 with the aim of protecting pilgrims on their way to the Holy Land, the Order of the Templars evolved over more than two centuries into a powerful military-monastic organization. A thorough analysis of the order's genesis and its stages of formation, development, and decline allows for a deeper understanding of the political realities of the High Middle Ages, as well as the interaction between spiritual and secular power.

The relevance of the topic lies in the need to reassess the role of military orders in shaping the medieval political space in the context of the geopolitical struggle between the Christian and Muslim worlds.

The aim of the research is to provide a comprehensive analysis—based on primary sources and specialized historical literature—of the origins, organizational structure, and activities of the Order of the Templars during the 12th to early 14th centuries.

The methodological foundation of the study is based on the Annales School approach, which focuses not only on political history but also on the analysis of social history and the worldview of people in the Middle Ages.

The research employs a range of general scientific and specifically historical methods, including induction, analysis, source criticism, the historical-comparative method, and the method of historical reconstruction.

The source base for the study of the Order of the Templars is represented by documentary, narrative, and visual sources. The documentary sources include the Rule of the Order and its appendices, papal bulls, and documents that record the administrative and financial activities of the Templars. Among the narrative sources, a significant role is played by Western European and Byzantine chronicles, which make it possible to analyze the role and place of the Templars in the Crusades. The visual sources include medieval miniatures that reflect the image of the Templars as it was perceived in medieval society. A certain bias has been identified in the writings of individual authors who described the Order. However, when using appropriate scholarly methodological principles, the available body of sources is fully representative for conducting research on this topic.

The historiography of the problem is represented by the works of European and American scholars. The academic literature has been grouped and analyzed according to the thematic areas of the study. The first group consists of general works on the socio-political history of medieval Europe. The second group includes research on the history of the Crusades. Of particular importance are scholarly studies directly related to the activities of the Order of the Templars. However, despite certain achievements by both foreign and domestic researchers, it should be noted that a number of issues concerning the topic under study have not yet received sufficient scholarly attention.

For the first time in Ukrainian historiography, this study presents a comprehensive reconstruction of the emergence and development of the Order of the Templars based on a wide range of sources—including Latin, Byzantine, and contemporary Western European literature. The research analyzes the origins of the *miles Christi* ideology, the formation of the Crusading movement, the political challenges of the Latin East, and the evolution of the concept of “holy war,” all of which laid the foundation for the rise of the Templars.

Particular attention is given to the following aspects: the transformation of medieval society in the 10th–11th centuries; the hierarchical structure of the Templar Order; the participation of the Templars in military campaigns in the Near East during

the 12th and 13th centuries; the unique features of the Order's economic model; and an analysis of interrogation records from the Templar trials.

Special emphasis is placed on the Rule of the Templar Order, approved at the Council of Troyes in 1129. The study introduces into scholarly circulation the Ukrainian translation of the Latin Rule of the Templars. It is demonstrated that the Rule played a crucial role in the establishment and development of the Order, as it confirmed both its administrative structure and its spiritual mission. The Rule also established a clear internal hierarchy headed by the Master. The General Chapter addressed all strategically important matters related to the Order's functioning.

The research explores the hierarchy and division of responsibilities among the knights of the Order, who played a key role during the Crusades. It shows that the Templars became active participants in the struggle for the Holy Land starting from the Second Crusade (1147–1149). They built, controlled, and maintained strategically important fortresses such as Atlit, Tortosa, Safed, and others.

It has been demonstrated that the Roman Curia played a significant role in the development of the Order. Through the papal bulls *Omne datum optimum* (1139), *Milites Templi* (1144), and *Militia Dei* (1145), the popes granted the Templars extensive privileges, which contributed to the Order's growing political and economic power.

It has been established that in the Holy Land, the Templars participated in some of the largest military operations of the Crusades, including the siege of Damascus (1148), the Battle of Hattin (1187), the siege of Acre (1189–1191), the Battle of La Forbie (1244), the Battle of al-Mansura (1250), the defense of the fortress of Safed (1266), and the defense of Acre (1291). In addition, the Templars actively engaged in negotiations between European and Muslim rulers and maintained control over strategically important fortresses.

The study argues that the Order played a role not only in the Crusades but also functioned as a powerful financial and economic institution. It conducted banking operations, managed extensive landholdings, provided credit to both private individuals and monarchs, and established a vast network of commanderies throughout Europe and the Near East.

The complex process of the Order's decline is examined in the context of the loss of Christian territories in Palestine, a resulting crisis of identity, the division of administrative centers between Cyprus and Europe, and the political manipulations that led to the inquisitorial persecution of the Templars. To analyze the legal proceedings from 1307 to 1312, documentary sources from the Vatican archives were used. Based on the trial records, the study analyzes the main accusations against the Templars and demonstrates that the testimonies obtained under torture were inconsistent and contradictory, and therefore cannot be considered valid evidence of guilt. The research also explores the papacy's ambivalent position and the final dissolution of the Order through the bulls *Vox in excelso* and *Ad providam*.

The dissertation argues that the legacy of the Order of the Templars extends beyond the strictly military-religious context. An analysis of the phenomenon of military orders reveals the origins and outlines the preconditions of the Reformation in Western European countries.

The practical significance of the research lies in its applicability to the development of educational and methodological materials on the history of medieval Europe, the Crusades, the history of Catholic orders, and the papacy. The findings of the dissertation will be valuable for the creation of specialized courses and the writing of scholarly studies on the history of military orders.

Keywords: Middle Ages, Catholic Church, papacy, Gregorian Reform, Crusades, military orders, Order of the Templars, Council of Troyes, Council of Vienne, Bernard of Clairvaux, Jacques de Molay, medieval chronicles, Latin Rule, papal bulls, preconditions of the Reformation.

Список опублікованих праць за темою дисертації

В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Саєнко, Анастасія. «Організаційне оформлення Ордену тамплієрів за “Regula Pauperum Commilitonum Christi Templique Salomonici”.» *Часопис української історії*, вип. 48 (2023): 42–48.

2. Саєнко, Анастасія. «Перші командорства тамплієрів на польських землях: причини та час появи.» *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія* 156, № 1 (2023): 31–36.

3. Саєнко, Анастасія. «Військово-політична діяльність ордену тамплієрів в Палестині у XII ст.» *Етнічна історія народів Європи*, вип. 75 (2025): 13–19.

Які засвідчують апробацію матеріалів та додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Саєнко, Анастасія Анатоліївна. «Тамплієри як жертви політичних маніпуляцій: Філіп IV Красивий та боротьба за владу.» In *Збірник матеріалів наукової конференції студентів, аспірантів та молодих дослідників “Осінь Середньовіччя” (з нагоди 240-річчя із часу створення кафедри загальної історії Львівського університету (з 1919 року – кафедри історії Середніх віків))*, 256–60. Львів, 2024.

2. Саєнко, Анастасія. «Реформа церкви X–XI ст. як передумова виникнення Ордену Бідних Братів-Рицарів Христа та Храму Соломона.» In *Одіссос: актуальні проблеми всесвітньої історії: матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених “Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії”*, 32–36. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2024.

3. Саєнко, Анастасія. «Організаційне оформлення ордену тамплієрів за латинськомовним Статутом ордену “Regula Pauperum Commilitonum Christi Templique Solamoniaci”.» In *Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина: збірник тез міжнародної наукової конференції*, 79–81. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022.

4. Саєнко, Анастасія. «Проникнення та розширення сфер діяльності ордену тамплієрів у Центрально-Східній Європі у XIII столітті.» In *Матеріали міжнародної наукової конференції VER KYIVIENS (Sub Umbra Castanearum): «Стародавній світ, Середні віки, Ранній Новий час: Історія, Релігія, Культура» (18–19 травня 2023 р.)*, 65–67. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023.

5. Саєнко, Анастасія. «Банківська справа — візитівка ордену тамплієрів.» In *Матеріали міжнародної наукової конференції VER KYIVIENS (Sub umbra castanearum): «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина: історія; релігія; культура» (24 травня 2024)*, 84–87. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ I. Джерела та історіографія проблеми	21
1.1 Джерельна база дослідження	21
1.2. Історіографія проблеми	30
Розділ II. Виникнення Ордену храмовників	39
2.1 Історичні передумови зародження духовно-рицарських орденів	39
2.2. Заснування Ордену храмовників та його первісні цілі	52
2.3. Статут Ордену тамплієрів	62
Розділ III. Організаційна структура Ордену тамплієрів та його діяльність у XII - XIII ст.	78
3.1. Ієрархічна структура та управління ордену тамплієрів	78
3.2. Військово-політична діяльність ордену тамплієрів у Палестині у XII – XIII ст.	93
3.3. Економічна діяльність Ордену	115
РОЗДІЛ IV Завершальний етап діяльності Ордену тамплієрів	129
4.1 Причини занепаду впливу Ордену	129
4.2. Арешт та судовий процес над тамплієрами	140
4.3 Історичне значення Ордену тамплієрів	159
ВИСНОВКИ	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	176
ДОДАТКИ	205

ВСТУП

Орден тамплієрів відігравав одну з ключових ролей у політичній, військовій та економічній історії середньовічної Європи та Близького Сходу. Його діяльність тісно перепліталася з хрестовими походами, становленням військово-чернечих орденів та трансформацією політичних і соціальних структур християнського світу XII – початку XIV століття. Незважаючи на значний вплив ордену на середньовічну історію, питання його виникнення, функціонування та занепаду залишаються предметом наукових дискусій і потребують подальшого дослідження.

Тема дослідження є актуальною з кількох причин. По-перше, Орден тамплієрів став першою військово-чернечою організацією, що поєднала чернечі ідеали з військовим служінням, створивши унікальну модель релігійного рицарства. Його ієрархічна структура, статутні норми та військова тактика справили суттєвий вплив на розвиток інших орденів, таких як госпітальєри та Тевтонський орден.

По-друге, економічна могутність тамплієрів, їхня роль у фінансових операціях середньовічної Європи та вплив на міжнародну торгівлю формують окремий напрямок дослідження, що потребує комплексного аналізу. Орден став однією з перших інституцій, яка розвинула системи кредитування, депозитів та фінансових переказів, що дозволяє розглядати його як прототип ранніх банківських структур.

По-третє, ліквідація Ордену тамплієрів на початку XIV століття залишається однією з найбільш резонансних подій у середньовічній історії. Процес його розпуску, ініційований королем Франції Філіппом IV Красивим, демонструє складні взаємозв'язки між світською і духовною владою та відображає характер політичної боротьби в Європі цього періоду.

Дослідження теми ордену тамплієрів також важливе в контексті сучасної історіографії. Незважаючи на значну кількість праць європейських істориків, в українській медієвістиці ця проблема розкрита недостатньо. Це пояснюється як

традиційною орієнтацією українських дослідників на вивчення історії Центрально-Східної Європи, так і певним браком перекладених джерел та сучасних студій із цієї тематики.

Вибір теми зумовлений необхідністю комплексного аналізу Ордену тамплієрів у військово-політичному, економічному та соціокультурному контекстах. Дослідження ґрунтується на широкій джерельній базі, включаючи папські булли, статутні документи, середньовічні хроніки, архівні матеріали судових процесів, що дозволяє здійснити об'єктивну реконструкцію історичних подій.

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми кафедри Історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (державний реєстраційний номер НДР 0116U007146)

У період з 1 вересня 2023 по 30 червня 2024 дисертантка проходила стажування у Варшавському університеті на кафедрі історії середньовіччя за програмою «Visegrad Scholarship Program». Під час стажування дослідниця працювала у Національній бібліотеці Польщі (Biblioteka Narodowa w Warszawie), у бібліотеці Ганса Белтінга (Knihovna Hanse Beltinga) факультету мистецтв університету Масарика та у бібліотеці історичного факультету Університету Масарика (Брно, Чехія) під керівництвом професора Гжегоша Паца.

У період з 14 листопада 2022 по 14 квітня 2023 дисертантка проходила стажування у Варшавському університеті на кафедрі історії середньовіччя за програмою Study visit at the University of Warsaw. Під час навчального візиту дослідниця працювала в Бібліотеці Варшавського університету (Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie) та бібліотеці історичного факультету Варшавського університету (Biblioteka Wydziału Historii) під керівництвом професора Гжегожа Паца.

У період з червня по жовтень 2023 дисертантка проходила стажування у Програмі наставництва для науковців, які постраждалих від конфлікту в Україні

(Mentorship Program for Scholars Affected by the Conflict in Ukraine) організованої дослідницьким центром Гарвардського університету Dumbarton Oaks, North of Byzantium, and Connected Central European Worlds, 1500-1700

Мета і завдання дослідження.

Метою цієї роботи є дослідження виникнення, організаційного оформлення та діяльності Ордену тамплієрів у XII – на початку XIV ст. на основі аналізу джерел та історіографічних матеріалів.

Для досягнення мети дисертаційного дослідження було поставлено такі основні завдання:

- зробити аналіз джерельної бази проблеми;
- проаналізувати історіографічні підходи до вивчення історії ордену в європейській та українській медієвістичних традиціях;
- з'ясувати історичні передумови зародження духовно-рицарських орденів;
- охарактеризувати процес заснування ордену храмовників та його первісні цілі;
- проаналізувати структуру управління ордену, функції Великого магістра, капітулу, командорств та місцевих осередків, військову, адміністративну та духовну ієрархію ордену;
- розглянути статут Ордену тамплієрів та його роль у регламентації діяльності братів;
- дослідити військово-політичну діяльність ордену тамплієрів у XII-XIII ст.
- оцінити роль тамплієрів у розвитку середньовічної банківської системи та кредитних механізмів;
- проаналізувати вплив економічної могутності ордену на його політичний статус у Європі;
- проаналізувати політичні, економічні та соціальні чинники, що сприяли переслідуванню ордену;
- дослідити судові процеси над тамплієрами, звинувачення проти них та роль папства й французької монархії у розпуску ордену.

- визначити історичне значення ордену тамплієрів;

Об'єкт дослідження: Орден тамплієрів як духовно-рицарська організація, що виникла у контексті хрестових походів і функціонувала у XII – на початку XIV століття.

Предмет дослідження: процеси виникнення, організаційного оформлення та діяльності Ордену тамплієрів, його військово-політична, економічна та соціальна роль у середньовічній Європі та Леванті, а також причини занепаду і судові процеси над членами ордену.

Хронологічні межі дослідження визначаються періодом функціонування рицарського ордену тамплієрів від його заснування до його знищення. Нижня хронологічна межа роботи датується 1120 р. Верхня межа визначена 1314 рік, коли був спалений на багатті останній магістр Ордену Жак де Моле.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Європи та Північної Африки, Близького Сходу.

Методологічна база дослідження

У роботі використані як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи. Вибір методів визначається специфікою поставленої мети і сформульованих дослідницьких завдань.

Серед загальнонаукових методів слід виділити методи індукції, аналізу та синтезу, які виступають базовими для дослідження фактичного матеріалу з джерел. Вони дозволяють формулювати теоретичні узагальнення та наукові гіпотези, що базуються на відповідних логічних висновках, зроблених під час опрацювання матеріалів.

- Метод індукції дає змогу формулювати загальні висновки на основі аналізу окремих історичних подій та явищ, що простежуються в джерелах про діяльність Ордену тамплієрів. Так, на основі свідчень хроністів, статутних норм і адміністративних документів можна встановити загальні закономірності функціонування ордену.

- Метод аналізу та синтезу використано для систематизації відомостей про військово-політичну, економічну та соціальну діяльність тамплієрів, що дозволяє оцінити їхню роль у середньовічному суспільстві в комплексному контексті.

Серед спеціально-історичних методів важливе місце займає критичний метод аналізу джерел, який дає змогу встановити час створення документів, їхню достовірність, суб'єктивність авторів та відповідність змісту історичній епосі. Особливу увагу приділено критичному аналізу середньовічних хронік, папських булл, орденських регламентів та архівних матеріалів судових процесів над тамплієрами.

Також у дослідженні застосовані:

- Історико-порівняльний метод, що дозволяє порівняти внутрішню організацію, військові стратегії та економічну діяльність тамплієрів з іншими духовно-рицарськими орденами (госпітальєрами, тевтонцями). Це допомагає визначити унікальні та спільні риси їхньої організаційної структури та функціонування.

- Історико-генетичний метод, що використаний для аналізу еволюції ордену тамплієрів, починаючи з його заснування, розвитку в умовах хрестових походів і до його занепаду на початку XIV століття. Даний метод дозволяє виявити закономірності трансформації ордену в контексті політичних і соціальних змін доби.

- Соціологічний метод, котрий дає можливість вивчити особливості соціальної структури ордену, роль магістра та капітулу в управлінні, а також місце ордену в системі середньовічних феодалських відносин.

- Просопографічний метод, застосований для дослідження складу Ордену тамплієрів, біографій його керівників, братів і персоналій, дотичних до ордену, який дозволяє реконструювати соціальний портрет епохи.

- Метод історичної реконструкції використаний для відтворення ключових подій, військових кампаній та економічної діяльності тамплієрів на основі порівняння писемних джерел та археологічних свідчень.

Комплексне використання зазначених методів забезпечує всебічний аналіз діяльності Ордену тамплієрів у військовому, політичному, економічному та культурному контексті середньовічної Європи та Близького Сходу.

Методологією дисертаційного дослідження обрано підхід французької історіографічної школи Анналів, який спрямований на всебічне й комплексне вивчення історичних явищ. Використання цієї методології передбачає акцент на аналізі ментальності середньовічної людини, системи її світоглядних уявлень і ціннісних орієнтирів. Водночас ключову роль відіграє розширення традиційних рамок історичного аналізу, що передбачає врахування не тільки політичних чи юридичних аспектів функціонування Ордену тамплієрів, а й особливостей соціальної структури, повсякденних практик, духовних і культурних чинників, які формували діяльність ордену та визначали його місце в суспільстві XII – початку XIV ст.

Новизна дослідження:

Вперше:

- в українській історіографії комплексно проаналізовано процес виникнення і організаційного оформлення ордену тамплієрів;

- перекладено українською мовою та проаналізовано Латинський статут ордену тамплієрів і папські документи, що висвітлюють його виникнення і діяльність;

- удосконалено знання про засади та форми військово-політичної та економічної діяльності Ордену тамплієрів у XII - на початку XIV ст.;

- проаналізовано іконографію страти тамплієрів на основі середньовічних мініатюр;

Доповнено та уточнено:

- питання адміністративного устрою Ордену тамплієрів, розширено дані про взаємодію між магістром, капітулом та командорствами у різних регіонах;

- питання фінансової діяльності Ордену та уточнено механізми функціонування тамплієрських банківських операцій і їх вплив на європейську економіку;

- оцінку політичних мотивів ліквідації Ордену тамплієрів та роль папства і французької монархії у процесі його переслідування;
- аналіз впливу міфологізації тамплієрів у середньовічній та сучасній історіографії на формування образу ордену у суспільній свідомості.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в можливості використання цих матеріалів у викладанні курсів з історії середньовічної Європи, хрестових походів, історії католицьких орденів та папства. Дослідження також може бути корисним для викладання спеціальних курсів з історії рицарства, історії міжконфесійних конфліктів, історії політичних і соціальних інституцій у добу Середньовіччя.

Матеріали дисертації можуть бути застосовані при викладанні дисциплін з історії церкви, середньовічного права, історії міжнародних відносин, а також у курсах з історичної антропології та соціології середньовічного суспільства. Отримані результати можуть сприяти розробці нових спеціалізованих курсів та написанню узагальнюючих робіт з історії духовно-рицарських орденів та їхнього впливу на соціально-політичні процеси XII–XIV століття.

Особистий внесок здобувача полягає у постановці наукової проблеми та самостійному її розв'язанні. Основні наукові положення та результати, представлені у роботі, отримані авторкою безпосередньо в ході власних досліджень. Усі виступи на наукових конференціях, а також публікації у фахових виданнях, що стосуються тематики дисертації, здійснені нею особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і матеріали дисертації були апробовані у виступах на міжнародних і всеукраїнських конференціях:

Міжнародна наукова конференція "Суспільство давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (Київ, 26 травня 2022 р.); Міжнародна наукова конференція «Ver Kyiviens (Sub Umbra Castanearum) «Стародавній світ, Середні віки, Ранній Новий час: історія, релігія, культура» (Київ, 18-19 травня 2023 р.); VIII Міжнародна конференція студентів, аспірантів та молодих вчених "Одіссос: актуальні проблеми всесвітньої історії" (Одеса,

29–30 березня 2024 р.); Міжнародна наукова конференція VER KYIVIENS (Sub umbra castanearum): «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина: історія; релігія; культура» (24 травня 2024 р.); Конференція студентсько-докторантська «Ментальність крізь віки» ("Mentalność na przestrzeni wieków") Історичний факультет Варшавського університету (Варшава, 15-16 квітня 2024); Наукова конференція студентів, аспірантів та молодих дослідників «Осінь Середньовіччя» (з нагоди 240-річчя із часу створення кафедри загальної історії Львівського університету (з 1919 року –кафедри історії Середніх віків)) (Львів, 6 – 7 листопада 2024 р).

За темою дисертаційного дослідження опубліковано 3 наукові статті у вітчизняних фахових виданнях

Структура дисертації обумовлена характером, метою і завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків.

Загальний обсяг - 255 ст.

Список використаних джерел і літератури становить 285 найменувань.

РОЗДІЛ I. Джерела та історіографія проблеми

1.1 Джерельна база дослідження

Дослідження історії Ордену тамплієрів базується на широкому комплексі джерел, серед яких хроніки, офіційні документи, папські булли, архівні записи, матеріали судового процесу проти Ордену, а також археологічні свідчення, які дозволяють проаналізувати основні віхи історичного розвитку ордену тамплієрів та провести порівняння процесу його адаптації у різних соціально-економічних і політичних умовах.

Серед найголовніших джерел, що розкривають історію Ордену тамплієрів, вирізняються насамперед рукописні кодекси, де містяться його статут та наступні доповнення, а також урядові документи, включені до реєстрів різних командорств Ордену. Важливу групу джерел становлять і свідчення самих членів Ордену, зафіксовані під час судових процесів, які збережені в протокольних матеріалах, що дійшли до нас.

Для ґрунтовного огляду всього комплексу статутних документів та регламентів Ордену тамплієрів варто звернутися до дещо застарілого, проте досі фундаментального видання А. де Кюрзона «Правила Ордену Храму»¹. Згодом його було доповнено матеріалами з рукопису, який оприлюднив Ж. Делавіль Ле Руль у статті «Новий рукопис Правил Ордену Храму»². Найновішим критичним виданням латинської та французької версій статуту, ухваленого на соборі в Труа, вважається дисертаційне дослідження С. Черріні під назвою: «Нове явище в межах середньовічної духовності: Орден Храму, 1120–1314. Дослідження та публікація латинських і французьких статутних правил» (захищене 1998 року в Університеті Париж IV, Сорбонна)³. Англійською мовою статут перекладений Дж.

---

¹ *La règle du Temple: publiée pour la Société de l'histoire de France*. Edited by Henri de Curzon. Paris: Librairie Renouard, H. Laurens, successeur, 1886.

² *Un nouveau manuscrit de la Règle du Temple*. Edited by Joseph Delaville Le Roulx. *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France* 26, no. 2 (1889): 185–214.

³ Cerrini, Simonetta. *Une expérience neuve au sein de la spiritualité médiévale : l'ordre du Temple (1120-1314) : étude et édition des règles latines et françaises*. PhD diss., Université Paris-Sorbonne, 1998.

М. Аптон-Ворд “Французський текст Правил Ордену тамплієрів”.⁴ Вперше українською мовою латинський статут перекладений автором в ході дисертаційного дослідження.

Численні фінансові реєстри командорств Ордену та пов’язані з ними документи опубліковано в масштабній двотомній праці Г. Д’Альбона «Загальний картулярій Ордену Храму»⁵. Додаткові відомості подано у студії Г. Леонара «Вступ до рукописного картулярію Храму, 1150–1317»⁶.

Уся сукупність папських документів, дотичних до раннього періоду Ордену, унаочнена у ґрунтовному тритомному зводі Р. Гістанда «Папські документи щодо тамплієрів і госпітальєрів»⁷.

Середньовічні хроніки посідають провідне місце в джерельному комплексі дослідження Ордену тамплієрів, оскільки вони фіксують історичні події в контексті їхньої доби, відображають політичний, релігійний та військовий аспекти функціонування Ордену.

До найдавніших хронік, які висвітлюють появу тамплієрів, належить “*Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*”, написана Вільгельмом Тірським у 1170-х роках⁸. Про життя одного з найвидатніших істориків епохи хрестових походів XII ст. немає ніяких свідчень сучасників. Є лише окремі відомості, які він повідомляє на сторінках свого твору «Історія діянь в заморських землях». Припущення про походження Гійома суперечливі: одні вважають його франком, інші німцем. Сам же він називає своєю батьківщиною Палестину. Рік його народження невідомий. Можна дуже приблизно вважати часом його народження

⁴Upton-Ward, J. M. *The French Text of the Rule of the Order of the Knights Templar*. Woodbridge, Suffolk, UK: The Boydell Press, 1972.

⁵ *Cartulaire général de l'ordre du Temple 1119-1150: Recueil des chartes et des bulles relatives à l'ordre du Temple*. Edited by Marquis d'Albon. Paris, 1913.

⁶ Léonard, Émile G. *Introduction au Cartulaire manuscrit du Temple (1150-1317): constitué par le marquis d'Albon et conservé à la Bibliothèque nationale suivie d'un tableau des maisons françaises du Temple et de leurs précepteurs*. Paris: E. Champion, 1930.

⁷ *Papsturkunden für Templer und Johanniter*. Bd. 1. Edited by R. Hiestand. *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge*, 77. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1972.

⁸ Guillelmus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, in *Arnulfi Lexoviensis episcopi opera omnia*, ed. J.-P. Migne, *Patrologia Latina*, vol. 201 (Paris: Migne, 1855), 209–890.

30-ті роки XII ст⁹. Тому що в 1162 р., як відомо з його ж слів в пролозі до шістнадцятої книги, він проходив курс навчання в Європі, мабуть, в Парижі¹⁰. Після повернення в Єрусалим у 1167 р. він, за протекцією короля Аморі I, був призначений архідияконом Тірської церкви. Будучи наближеним короля Аморі, Гійом виконував його дипломатичні доручення: їздив послом до Константинополя для укладення союзу з Мануїлом Комніном проти Єгипту; в 1168 р залагоджував церковні справи в Римі. У 1170 р Аморі доручив йому виховання свого дев'ятирічного сина Балдуїна IV. Після смерті короля 1173 р. Гійом залишався близькою особою при дворі, був канцлером єрусалимського королівства, у 1174 р. отримав сан архієпископа Тіру.

Вільгельм написав два твори:

1) «Історію арабів» з часу Магомета до 1184 р. - вона не збереглася. Проте архієпископ Тіру згадує її у пролозі до «Історії діянь»¹¹.

2) «Історія діянь в заморських землях» («*Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*»), або «Єрусалимська історія» («*Historia Hierosolymitana*») в 23 книгах. Це найповніший з усіх творів з історії хрестових походів, особливо першого і другого, що охоплює події майже за сторіччя, з 1095 по 1184 р. Гійом почав писати його за наказом Аморі у 1169 р. і закінчив у 1184 р. У пролозі Гійом викладає свої принципи історика: писати про минуле тільки правду; потім починається хронологічно послідовне оповідання про події хрестових походів.¹² Як архієпископ Тіру, автор мав доступ до офіційних документів та спостерігав за подіями у Святій Землі. Його хроніка містить ранні згадки про заснування Ордену тамплієрів, діяльність його перших рицарів, а також їхню роль у забезпеченні безпеки прочан і захисті християнських держав Леванту. Проте Вільгельм Тірський критикує тамплієрів та звинувачує у зарозумілості.

⁹ Peter Edbury and John Rowe, *William of Tyre: Historian of the Latin East* (Cambridge University Press, 1988), 14.

¹⁰ G. A. Loud and J. W. Cox, "The 'Lost' Autobiographical Chapter of William of Tyre's Chronicle (Book XIX.12)," in *The Crusades: An Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray (ABC-Clio, 2006), vol. 4, Appendix: Texts and Documents #4, 1306.

¹¹ Tyrensis, *Historia rerum*, 212.

¹² *Ibid*, 210.

Цінним джерелом з досліджуваної проблематики є “Historia orientalis” (Східна історія) Якова Вітрійського, написана в 1210–1220-х роках¹³. Як єпископ Акри, він безпосередньо стикався з діяльністю тамплієрів і висвітлював їх як елітний військовий орден, що виконував важливу оборонну функцію в Леванті.

Окремої уваги заслуговує давньофранцузька «Chronicle of Ernoul and Bernard the Treasurer», яку дослідники зазвичай приписують Ернулю, сквайру Баліана II з Ібеліна. Збережені рукописні копії цього твору охоплюють історію Латинського королівства Єрусалима від моменту його заснування та приблизно до 1230 року, хоча в окремих списках оповідь завершується у 1227, 1229 чи 1231 роках. Дослідники зауважують, що «Ернуль-Бернар» не є єдиним історичним наративом, створеним однією особою, а становить радше компіляцію різного походження, імовірно укладену під керівництвом Бернара – скарбника з Корбі. Серед найвагоміших компонентів цього зведення вирізняється більш ранній текст Ернуля, який охоплював хронологічний період між 1184 і 1187 роками. Подальше розширення змісту відбулося за рахунок залучення додаткових джерел, що дало змогу висвітлити перебіг Третього хрестового походу та процес відновлення й оборони латинських володінь на Сході.¹⁴

Важливою пам’яткою, що репрезентує оцінки Ордену тамплієрів у контексті західноєвропейської культури, є твір Вальтера Мапа (1130/5–1210). Цей англійський клірик і письменник розпочинав свою діяльність як клерк при дворі короля Генріха II, а з 1197 року обійняв посаду архідиякона Оксфордського. Його найвідоміша праця, «Про дрібниці при дворі» (Concerning Courtiers' Trifles), була укладена в проміжку між 1181 і 1193 роками і відображала характерні риси придворної літератури тогочасної Англії¹⁵.

¹³ Jacques de Vitry. *Iacobi de Vitriaco primum Acconensis, deinde Tusculani episcopi, et s. eccl. R. cardinalis, sedisque Apostolicæ in Terra sancta, in Imperio, in Francia olim Legati, libri duo. Quorum prior Orientalis, sive Hierosolymitanae: alter, Occidentalis Historiæ nomine inscribitur*. Edited by Franciscus Moschus. Duaci: Ex Officina Typographica Balthazaris Belleri, 1596.

¹⁴ Morgan, Margaret R. *The Chronicle of Ernoul and the Continuations of William of Tyre*. London: Oxford University Press, 1973.

¹⁵ Walter Map. In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate, 29. Manchester: Manchester University Press, 2002.

У названому творі Мап приділяє значну увагу культурно-релігійним і політичним аспектам буття королівського двору, де своє місце займає і тема Хрестових походів. Навіть побіжні згадки про духовно-рицарські ордени, зокрема про храмовників, містять цінну інформацію, адже розкривають ставлення англійської еліти до військово-релігійних братств. Попри нерозлогі відомості про внутрішню організацію Ордену, його текст дозволяє окреслити загальне сприйняття храмовників на Заході, виявляючи як захоплення їхньою мужністю, так і певні застереження щодо швидкого зростання могутності Ордену. У такий спосіб твір В. Мапа «Про дрібниці при дворі» дає змогу осягнути не лише історичний, а й ідейний вимір постаті тамплієра у свідомості сучасників доби Хрестових походів.

Хроніки XIII століття, такі як “*Chronica Majora*” Матвія Паризького (1235–1259)¹⁶ та “*Chronica sive Flores Historiarum*” Роджера Вендоверського (1200–1236)¹⁷, зосереджують увагу на ролі тамплієрів у європейській політиці. Особливий інтерес викликають відомості про фінансові операції Ордену, зокрема його відносини з англійськими монархами.

Іншим важливим джерелом є “Хроніка тамплієра з Тіру”, автором якої, ймовірно, був Жерар Монреальський, рицар латинського Єрусалимського королівства. Ця хроніка містить важливі свідчення про діяльність Ордену в другій половині XIII ст., зокрема про його роль у війнах та дипломатичних відносинах із мусульманськими правителями¹⁸.

Серед хронік, що фокусуються на ролі тамплієрів у Хрестових походах, важливе місце займає “*Histoire de Saint Louis*” Жана де Жуанвіля (1309–1317), який особисто брав участь у Сьомому хрестовому поході під проводом Людовіка

---

¹⁶ Parisiensis, Matthæus. *Chronica majora*. Edited by Henry Richards Luard. Rolls Series 57. London: Longman, 1872–1883.

¹⁷ Wendover, Roger of. *Chronica sive Flores Historiarum*. Edited by Henry O. Coxe. 3 vols. London: Sumptibus Societatis, 1841.

¹⁸ *The "Templar of Tyre": Part 3 of the "Deeds of the Cypriots"*. Trans. Paul Crawford. Ashgate, 2003.

IX¹⁹. Жуанвіль описує тамплієрів як незамінну військову силу, що супроводжувала короля під час кампанії в Єгипті та Палестині.

Загалом, більшість хронік XII–XIII століття створені в рамках середньовічної концепції провіденціалізму – історичної доктрини, яка підкреслює божественне проведіння у справах людей. Літописці відзначали, що Орден храмовників виконував місію "рицарів Христових", підтримуючи владу католицької церкви та хрестовий рух.

У XIV столітті увага хроністів зміщується з військової діяльності тамплієрів на їхнє переслідування та судові процеси. У цей період з'являються хроніки, створені в оточенні французького короля Філіппа IV Красивого, який ініціював арешт тамплієрів у 1307 році.

Окрему увагу варто приділити праці флорентійського хроніста Джованні Віллани «Нова хроніка або історія Флоренції»²⁰. «Нова Хроніка» - один із найбільш значних творів флорентійської культури XIV ст. Події життя Віллани відомі здебільшого завдяки його ж розповідям про себе самого в хроніці, що нетипово для середньовічного історика. Увага до економічних аспектів, статистичної інформації, політичний і психологічний аналіз подій, роблять Джованні Віллани якісно новим хроністом середньовічної Європи. Він першим використовував статистичні дані в хроніках. У восьмій книзі автор описує занепад ордену тамплієрів, розглядаючи взаємовідносини Філіппа Красивого та папи Климента V.

Вагоме місце у розумінні специфіки хрестових походів і діяльності Ордену тамплієрів посідають арабські хроніки, які зображують події крізь призму мусульманського світогляду. Серед них особливе значення мають праці Ібн

---

¹⁹ Lord John de Joinville, *Memoirs of Louis IX., King of France, Commonly Called Saint Louis*, in *Chronicles of the Crusades: Contemporary Narratives of the Crusade of Richard Cœur de Lion, by Richard of Devizes and Geoffrey of Vinsauf; and of the Crusade of Saint Louis, by Lord John de Joinville*, trans. John A. Giles and Thomas Johnes (London: George Bell and Sons, 1882), 343–500.

²⁰ Villani, Giovanni. *Nuova cronica*. Fondazione Pietro Bembo; Parma: U. Guanda, 1990.

аль-Асіра²¹, ‘Алі ібн Тахіра ас-Сулямі²², Ібн Васіля²³, аль-Макрізі²⁴ та Усами ібн Мункіза²⁵. Їхні свідчення розкривають не лише перебіг військових кампаній, а й містять оцінки мотивів, методів і наслідків діяльності латинських рицарів у Святій Землі, зокрема й тамплієрів.

Нормативно-правові документи є важливим джерелом для дослідження Ордену тамплієрів, оскільки вони встановлювали його юридичний статус, регулювали діяльність та взаємодію з державами та Церквою. До цієї групи входять статут Ордену, папські булли, канонічні документи та соборні постанови, які визначали не лише функціонування Ордену, а й його розпуск.

Папські булли визначали правовий статус та регламентували діяльність Ордену тамплієрів упродовж усього періоду його існування. Однією з найпомітніших у цьому контексті стала булла “*Omne Datum Optimum*” (у перекладі з латини – «Усе найкраще дано»), видана 1139 р. Папою Інокентієм II, яка офіційно закріплювала автономію ордену від світської та церковної юрисдикції, а також надавала чимало привілеїв, включно з правом будувати власні храми та збирати пожертви²⁶. Продовжила формування правового підґрунтя булла “*Milites Templi*” («Воїни Храму»), проголошена 1144 р. Папою Целестином II, що розширювала релігійні й організаційні привілеї тамплієрів, підтримуючи їх як офіційних оборонців християнських інтересів у Святій Землі²⁷. Важливу роль відіграла й булла “*Militia Dei*” («Воїнство Боже»), видана 1145 р. Папою Євгеном

²¹ Ibn al-Athir. *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fil-ta'rikh. Part 2. The Years 541–589/1146–1193: The Age of Nur al-Din and Saladin*. Translated by D. S. Richards. Aldershot: Ashgate, 2006.

²² Christie, Niall. *The Book of the Jihad of ‘Ali ibn Tahir al-Sulami (d. 1106): Text, Translation and Commentary*. London: Routledge, 2019.

²³ Ibn Wasil (ca. 1282) and al-Maqrizi (ca. 1440) on Louis’s Defeat, in *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, ed. Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013), 360–66.

²⁴ Ibid.

²⁵ Usama ibn Munqidh. *The Book of Contemplation: Islam and the Crusades*. Translated by P. M. Cobb. London: Penguin Classics, 2008.

²⁶ Elżbieta A. Maj, *Omne datum optimum: Złota bulla zakonu templariuszy (1139)* (Zabrze – Tarnowskie Góry, 2017), 62 - 69.

²⁷ *Milites Templi*. In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate. Manchester: Manchester University Press, 2002.

III, котра закріплювала економічні пільги та суттєво зміцнювала позиції братства в політичній системі латинської Європи, фактично підтверджуючи незалежність внутрішньої організації тамплієрів²⁸. У подальшому ці документи формували особливий статус ордену, завдяки чому він акумулював значні військові, фінансові та дипломатичні ресурси.

Водночас драматичним завершенням історії ордену стало видання кількох булл Папою Климентом V. Спочатку 1307 р. він проголосив буллу “*Pastoralis praeeminentiae*” («Пастирська перевага»), що вимагала арешту всіх тамплієрів у Франції та інших державах, підозрюючи їх у ересі й зловживаннях²⁹. Зрештою вирішальний удар було завдано буллою “*Vox in excelso*” («Голос згори»), оприлюдненою 1312 р., яка офіційно оголосила розпуск Ордену храмовників і підтвердила усі звинувачення проти нього³⁰. Практичним наслідком цього кроку стала булла “*Ad providam*” («Задля передбачливості»), видана тим же Климентом V у тому ж 1312 р., що передавала більшу частину майна тамплієрів Ордену госпітальєрів³¹. Таким чином, за допомогою папських булл, простежуємо весь період існування Ордену: від легімітизації до занепаду.

Важливу роль також відіграють епістолярні джерела. Документальні свідчення, що містяться у листуванні монархів, пап, патріархів, дипломатичних представників і самих тамплієрів, допомагають встановити взаємовідносини між Орденом та світською і духовною владою, а також окреслити основні напрями його політичної та військової діяльності.

Серед найважливіших документів, що відносяться до епістолярної спадщини, можна виокремити такі:

- Відповідь Жака де Моле папі Клименту V щодо пропозиції об'єднати Орден храмовників і госпітальєрів (1306–1307) – цей лист є свідченням внутрішньої політики тамплієрів напередодні їхнього падіння. У цьому листі

²⁸ *Militia Dei*. In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate. Manchester: Manchester University Press, 2002.

²⁹ Ден Джонс, *Тамплієри. Народження та загибель ордену* (Київ: Vivat, 2022), 421-422.

³⁰ *Vox in excelso*, in *Decrees of the Ecumenical Councils*, vol. 1: *Nicaea I to Lateran V*, ed. Norman P. Tanner (London: Sheed & Ward; Washington, DC: Georgetown University Press, 1990), 336–43.

³¹ *Ad providam*, in *Decrees of the Ecumenical Councils*, vol. 1: *Nicaea I to Lateran V*, ed. Norman P. Tanner (London: Sheed & Ward; Washington, DC: Georgetown University Press, 1990), 343–45.

останній великий магістр Ордену, Жак де Моле, висловлює своє ставлення до можливого об'єднання двох найвпливовіших військово-чернечих орденів³².

- Наказ про арешт тамплієрів (14 вересня 1307 р.) – офіційний наказ французького короля Філіппа IV, що розпочав арешти проти Ордену³³.
- Лист папи Климента V до Філіппа IV (27 жовтня 1307 р.) – офіційне послання, що ілюструє позицію понтифіка щодо переслідування храмовників³⁴.

У традиційній для висвітлення судового процесу над тамплієрами джерельній базі необхідно виокремити документи, що висвітлюють судовий розгляд: «Процес над тамплієрами» у двох томах за ред. Ж. Мішле³⁵, третій том збірки Е. Балюза «Життя пап в Авіньйоні»,³⁶ двотомний збірник за ред. Г. Фінке «Папство і процес над тамплієрами»³⁷. Нещодавно віднайдені документи стосовно розслідування у Шиноні описано в роботі Б. Фрейл «Шинонський документ: папське відпущення гріхів останньому тамплієру, магістрові Жаку де Моле»³⁸.

Надзвичайно цінним є критичне видання М. Сатори “Процес проти тамплієрів у Франції. Словесний опис процедури, проведеної Папською комісією в Парижі (1309-1311).”³⁹ На основі матеріалів Ватиканських архівів польська дослідниця систематизувала протоколи засідань процесу проти тамплієрів у Парижі у 1309-1311 рр.

³² The reply of James of Molay to Pope Clement V concerning the proposal to unite the Orders of the Temple and the Hospital (1306-7) In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate. Manchester: Manchester University Press, 2002.

³³ "Order for the Arrests (14 September 1307)." In *The Templars: Selected Sources*, edited by Malcolm Barber and Keith Bate, 244–48. Manchester: Manchester University Press, 2002.

³⁴ "Letter of Clement V to Philip IV (27 October 1307)." In *The Templars: Selected Sources*, edited by Malcolm Barber and Keith Bate, 249–50. Manchester: Manchester University Press, 2002.

³⁵ *Le procès des Templiers*. Vol. 2. Edited by Jules Michelet. Paris: Imprimerie nationale, 1841–1851.

³⁶ *Vitae paparum avenionensium: hoc est Historia pontificum romanorum qui in Gallia sederunt ab anno Christi MCCCIV usque ad annum MCCCXCIV*. Vol. 3. Edited by Étienne Baluze. Paris: Letouzey et Ané, 1914.

³⁷ *Papsttum und Untergang des Templerordens*. Vol. 2, *Quellen*. Edited by Heinrich Finke. Münster: Aschendorffsche Buchhandlung, 1907.

³⁸ Barbara Frale, “The Chinon Chart: Papal Absolution to the Last Templar, Master Jacques de Molay,” *Journal of Medieval History* 30, no. 2 (April 2004): 109–34.

³⁹ *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309-1311)*. Edited by Magdalena Satora. Vol. 1. Leiden: Boston, Brill, 2020.

Отже, комплекс залучених джерел засвідчує багатовимірність та універсальність інформаційної бази, на якій ґрунтується дослідження Ордену Храмовників від моменту його заснування до завершальної фази існування. Проведене залучення як офіційних актів (папських булл, документів державних установ, внутрішніх орденських реєстрів), так і наративних свідчень (хронік, нотаток очевидців, епістолярію) засвідчує органічний зв'язок ордену з політичними й релігійними процесами доби Хрестових походів. Порівняльний аналіз західноєвропейських та мусульманських хронік дозволяє простежити погляди обох сторін конфлікту та різноманіття оцінок тамплієрів у свідомості сучасників.

Не менш вагомим є корпус джерел внутрішнього походження — статутні та адміністративні тексти, фінансові реєстри, протоколи судових слухань. Вони розкривають організаційну структуру ордену, демонструють його господарську потугу й політичні амбіції. Епістолярні матеріали, своєю чергою, окреслюють дипломатичну активність тамплієрів і характер їхніх взаємин із представниками світської та церковної еліти.

Отож, комплексний і різножанровий характер джерельної бази формує надійне підґрунтя для всебічного висвітлення історії Ордену тамплієрів — від питань релігійної легітимації та суспільно-політичного впливу до аспектів внутрішньої організації й міжнародної комунікації. Саме ця сукупність джерел визначає можливість об'єктивно дослідити роль Ордену храмовників у політико-правових, військово-релігійних і культурно-цивілізаційних процесах середньовічної Європи.

1.2. Історіографія проблеми

Вивчення історії Ордену тамплієрів має тривалу традицію, що простежується від фрагментарних згадок у хроніках до сучасних історіографічних підходів. Упродовж XX — початку XXI ст. наукові підходи зазнали істотної

трансформації: розширено джерельну базу, переглянуто усталені концепції та запроваджено міждисциплінарні методи.

На жаль, в Україні немає спеціалізованих праць присвячених виключно ордену тамплієрів. Проте існує достатня кількість науковців, які досліджують середньовіччя і католицьки ордени, зокрема. Ініціатором вивчення проблематики духовно рицарських орденів у вітчизняній історіографії став Б. М. Боднарюк. Богдан Боднарюк - професор в ЧДУ ім. Ю. Федьковича на кафедрі етнології, античної та середньовічної історії. У квітні 1995 р. ним була захищена кандидатська дисертація на тему: «Виникнення та розвиток католицьких чернечих орденів в Європі у VI – XVI сторіччях».⁴⁰

Генеза чернечих орденів, їх розвиток та функціонування у середньовічному суспільстві, а також місіонерська діяльність стали об'єктом дослідження Б. Боднарюка. У роботі використано цінні джерела з історії середньовічного чернецтва, а саме папські булли, статuti духовно-рицарських орденів, хроніки, пам'ятки канонічного права, тощо. Докторська монографія “Харизма пустелі: витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III - XI ст” присвячена історії розвитку чернецтва й містить цінну інформацію про значення християнських місій у середньовічній Європі.⁴¹

У статті «Генеза інституту чернечих орденів у вимірі соціумних реалій доби раннього середньовіччя⁴²» автор розглядає соціально-економічні та духовно-релігійні витоки феномену католицьких чернечих орденів, які з VI ст. почали виникати на теренах Західної Європи. Автор проаналізував також характерні риси, організаційні засади і структурні складові орденського інституту Західної Церкви.

---

⁴⁰ Боднарюк, Богдан. *Виникнення та розвиток католицьких чернечих орденів в Європі у VI–XVI ст.* Дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Інститут української археографії.

⁴¹ Боднарюк, Богдан. *Харизма пустелі: витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст.* Чернівці: Прут, 2012.

⁴² Боднарюк, Богдан. “Генеза інституту чернечих орденів у вимірі соціумних реалій доби раннього середньовіччя.” *Релігія та Соціум* 1, no. 3 (2010): 72–76.

Орденську проблематику в контексті історії країн центральної Європи розглядав О. Масан.⁴³ Значний вклад у розробку орденської проблематики вніс Тимур Горбач – співробітник Інституту рукопису Національної Бібліотеки України імені В. І. Вернадського, котрий у 2013 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Польща і Тевтонський Орден у XIII-XV ст.: військово-дипломатичний аспект відносин».⁴⁴

Т. Горбач у монографії «*Inter pacem et bellum: Польща і Німецький орден у XIII – на початку XV ст.*» вперше в українській історіографії проаналізував військово-дипломатичні відносини Німецького ордену та Польщі в XIII – на початку XV ст. Спираючись на обширний комплекс наративних та актових джерел, автор систематично висвітлив фактори, що зумовили збройне та політичне протистояння Німецького ордену із Польщею у XIV – першому десятилітті XV ст., та з'ясував впливи для обох держав. Окрему увагу зосереджено на аналізі характеру та форм співпраці польських князів з Орденем на ранньому етапі його перебування в Пруссії, а також участі польського рицарства у пруських походах європейської знаті. Визначено, яким чином Польське королівство та Німецький орден вирішували двосторонні суперечності в Пруссії. Т. Горбач спростував загальноприйняту тезу про виключно антагоністичну модель польсько-орденської взаємодії⁴⁵.

До праць узагальнюючого характеру слід віднести «Історію християнства» Головащенко С. І.⁴⁶, «Грюнвальд: хоругви зі сходу» Відейка М. Ю.,⁴⁷ працю Саннікова С. В. «Популярна історія християнства. Двадцять століть у дорозі»⁴⁸,

---

⁴³ Масан, Олександр. «Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року).» *Питання стародавньої історії, археології й етнографії*, вип. 1 (Чернівці, 1996): 41–52; вип. 2 (Чернівці, 1996): 52–62.

⁴⁴ Горбач, Тимур. *Польща і Тевтонський Орден у XIII–XV ст.: військово-дипломатичний аспект відносин*. PhD diss., Київ, 2013

⁴⁵ Горбач, Т. С. *Inter pacem et bellum: Польща і Німецький орден у XIII – на початку XV ст.* Київ: НБУВ, 2017.

⁴⁶ Головащенко, Сергій. *Історія християнства. Курс лекцій*. Київ: Либідь, 1999.

⁴⁷ Відейко, Михайло. *Грюнвальд: хоругви зі сходу*. Київ: Наш час, 2010.

⁴⁸ Санніков, Сергій. *Популярна історія християнства. Двадцять століть у дорозі*. Київ: Самміт-Книга, 2013.

“Церковно-політична історія римських пап” Отроша М. І.,⁴⁹ “Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір” Д. Є. Забзалюка,⁵⁰ “Доба постів та карнавалів” С. Демчук⁵¹. Питання єритичних рухів аналізувала Лукашенко А. І. у дисертаційному дослідженні “Дуалістичні релігійні уявлення в соціокультурному житті Європи (IV- сер. XVII ст.)”⁵² Реформації приділяли увагу у своїх дослідженнях такі вчені як Котляров П. М. у праці “Філіп Меланхтон. Фенікс Реформації”⁵³ та Дятлов В. О. “Реформація у Німеччині. Люди. Ідеї. Практики.”⁵⁴

Отже, на нашу точку зору, незначне місце, яке посідають медієвістичні студії у сучасній вітчизняній історіографії зумовлено декількома факторами. По перше, українські історики-медієвісти надають перевагу перехідним епохам (між античністю та середньовіччям чи між середньовіччям та новим часом). По друге, географічно переважають європейські регіони, які межують з Україною (зокрема, Центрально-Східна Європа). Як наслідок, в сучасній українській історіографії, попри наявність фахових дослідників-медієвістів практично відсутні дослідження, які присвячені ордену тамплієрів.

У західній історіографії протягом вже багатьох років спостерігається тенденція широкого вивчення історії ордену Храму. У Парижі книгарні і видавництва пропонують значну кількість робіт і трактатів, присвячених ордену; деякі з них прийнятні, інші - майже абсурдні. У ході дослідження було проаналізовано праці, що формують широкий контекст середньовічного суспільства, його соціокультурних, політичних та економічних процесів. До основоположних праць зарубіжних медієвістів з історії західноєвропейського середньовіччя, що частково порушують досліджувану нами проблематику слід

⁴⁹ Отрош, Михайло. *Церковно-політична історія римських пап*. У 3 т. Науковий редактор П. Л. Яроцький. Одеса: Фенікс, 2019.

⁵⁰ Забзалюк, Дмитро. *Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір*. Львів: СПОЛОМ, 2020.

⁵¹ Демчук, Стефанія. *Доба постів і карнавалів*. Київ: Віхола, 2023.

⁵² Лукашенко, Аліса. *Дуалістичні релігійні уявлення в соціокультурному житті Європи (IV – сер. XVII ст.)*. Дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018.

⁵³ Котляров, Петро. *Філіп Меланхтон. Фенікс Реформації*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2020.

⁵⁴ Дятлов, В. О. *Реформи і Реформація у Німеччині (XV – XVI століття)*. Чернігів: ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2010.

відзначити монографії М. Блока “Феодальне суспільство”⁵⁵, Ж. Ле Гоффа “Цивілізація середньовічного Заходу”⁵⁶, Жоржа Дюбі “Три порядки або світ уявлень феодалізму”⁵⁷ та “Історію європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани” за редакцією Умберто Еко⁵⁸.

Наступну групу наукових досліджень складають узагальнюючі праці з історії папства та Церкви, що акцентують увагу на розвитку церковних інституцій, процесах внутрішньої реорганізації та взаємодії з державними структурами. До них, безперечно, слід віднести працю Джозефа Лінча “Середньовічна церква”⁵⁹, що містить детальний аналіз історії західної церкви від античних часів до пізнього середньовіччя. Особливо цінний останній розділ монографії, де стисло проаналізовано протиборство королівської влади і папства у Франції в добу Філіппа IV Красивого. Г. Ч. Лі “Історія інквізиції”, яка окреслює механізми церковного контролю та організаційні особливості інквізиційних процесів, що мають значний вплив на історію середньовічної церкви.⁶⁰ А також наукові розвідки Джона О'Меллі “Історія Пап. Від Петра до сьогодення”, що містить ґрунтовний аналіз історії папства, що допомагає зрозуміти трансформацію церковного устрою протягом століть⁶¹; Джона Джуліуса Норвіча «Абсолютні монархи. Історія папства» доповнює картину історичного розвитку папства, висвітлюючи вплив папської влади на політичні процеси в Європі⁶² та Джона Гілла “Історія християнства”.⁶³

---

⁵⁵ Блок, Марк. *Феодальне суспільство*. Переклад з французької Віктора Шовкуна. Київ: Видавничий дім "Всесвіт", 2002.

⁵⁶ Le Goff, Jacques. *Medieval Civilization, 400-1500*. New York: Barnes & Noble, 2000.

⁵⁷ Duby, Georges. *The Three Orders: Feudal Society Imagined*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.

⁵⁸ Еко, Умберто, ред. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани*. Харків: Фоліо, 2024.

⁵⁹ Лінч, Джозеф Г. *Середньовічна церква*. Київ: Основи, 1994.

⁶⁰ Lea, Henry Charles. *A History of the Inquisition of the Middle Ages*. Vol. 3. New York: Macmillan, 1906.

⁶¹ O'Malley, John W. *A History of the Popes: From Peter to the Present*. Lanham, MD: Sheed & Ward, 2010.

⁶² Norwich, John J. *Absolute Monarchs: A History of the Papacy*. New York: Random House Publishing Group, 2011.

⁶³ Гілл, Джонатан. *Історія християнства*. Київ: Темпора, 2010.

Сучасна історіографія Хрестових походів включає ґрунтовні дослідження, що базуються на критичному аналізі джерел та використанні міждисциплінарних підходів. Варто відзначити декілька ключових досліджень, що суттєво вплинули на розвиток вивчення Хрестових походів. Однією з них є фундаментальна монографія професора Оксфордського університету Джонатана Райлі-Сміта “Хрестові походи. Історія”⁶⁴, де запропоновано перегляд традиційної інтерпретації Хрестових походів, наголошується на їхній релігійній мотивації. Його дослідження також зосереджені на ролі духовно-рицарських орденів.

Заслуговує на увагу і праця Крістофера Тайермана “Божа війна: Нова історія хрестових походів”, де подано нове бачення Хрестових походів, включаючи економічні та соціальні фактори.⁶⁵

Аналізуючи роботи, що безпосередньо присвячені ордену тамплієрів, слід зазначити, що тривалий час науковці вели дискусії щодо походження та раннього розвитку ордену. Проблема ініціативи створення Ордену залишається дискусійною. Малкольм Барбер вважає, що тамплієри стали природним продовженням військово-релігійних ідей епохи⁶⁶. Крім того, іспанська дослідниця Елена Лур’є висунула теорію про вплив ісламських релігійно-військових інститутів, таких як рибат, на модель ордену, хоча ця гіпотеза не набула широкого визнання⁶⁷.

Британський історик Ден Джонс у праці “Тамплієри. Народження та загибель ордену” комплексно аналізує ключові етапи історії ордену храмовників, від його заснування на початку XII ст. до занепаду у XIV ст.⁶⁸

У сучасних дослідженнях все більше уваги приділяється адміністративному та економічному аспектам діяльності Ордену Тамплієрів. Дослідження Алена Демюрже⁶⁹, Елен Ніколсон та Джоахіма Бургторфа демонструють, що орден

⁶⁴ Riley-Smith, Jonathan. *The Crusades: A History*. 3rd ed. London: Bloomsbury, 2014.

⁶⁵ Tyerman, Christopher. *God's War: A New History of the Crusades*. Harvard University Press, 2006.

⁶⁶ Barber, Malcolm. *The New Knighthood: A History of the Order of the Temple*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

⁶⁷ Lourie, Elena. “The Confraternity of Belchite, the Ribat and the Temple.” *Viator* 13 (1982): 159–176.

⁶⁸ Джонс, Д. *Тамплієри. Народження та загибель ордену*. Київ: Vivat, 2022.

⁶⁹ Demurger, Alain. *Die Templer: Aufstieg und Untergang, 1118–1314*. München: C.H. Beck, 1991.

функціонував не лише як військова структура, але й як впливовий фінансовий інститут⁷⁰.

Однією з перших фундаментальних монографій з історії ордену Храму є «Історія рицарів-тамплієрів», написана Чарльзом Дж. Аддісоном, який був есквайром Темпла в Лондоні, де автор розглянув історію ордену з моменту його заснування і до знищення.⁷¹ Книга включає детальну історію ордену, з моменту його створення до історії переслідування і загибелі тамплієрів. Окремий розділ присвячений історії ордену тамплієрів в Англії і Шотландії, де автор, в тому числі, розповідає про подальшу долю тамплієрів, їх громад і головної лондонської резиденції - Темпла.

До робіт узагальнюючого характеру з історії ордену слід віднести працю представника англо - американської історіографії П. Р. Пірса, який поставив перед собою завдання повного висвітлення історії ордену.⁷²

Ален Демурже, професор Сорбонни, який вважається одним з провідних сучасних фахівців в історії ордену тамплієрів, досконально дослідив історію Храму, від початку його створення до офіційного знищення братства.⁷³ Серед причин заснування ордену він називає релігійні та військові мотиви. Адже орден чудово вписувався в ідеологію хрестових походів: він став найбільш доречною відповіддю на їхні потреби.

Праця Маріон Мельвіль вирізняється неупередженим викладом історії ордену тамплієрів. Британська дослідниця у своїй праці використовувала статут ордену тамплієрів, капітулярії, зібрання булл та листів. Вивчаючи статут ордену тамплієрів, дослідниця уникала опису історії хрестових походів, розглядала лише події, які прямо пов'язані з тамплієрами, інші факти, не менш знаменні для Святої Землі, залишилися осторонь. Дане дослідження стало цінною підмогою при написанні нашої роботи.⁷⁴

---

⁷⁰ Burgtorf, Jochen. *The Central Convent of Hospitallers and Templars: History, Organization, and Personnel (1099/1120–1310)*. Leiden: Brill, 2008.

⁷¹ Addison, Charles G. *The History of the Knights Templars*. Skyhorse Publishing Inc., 2012.

⁷² Read, Piers Paul. *The Templars: The Dramatic History of the Knights Templar, the Most Powerful Military Order of the Crusades*. Cambridge, MA: Da Capo Press, 2001.

⁷³ Demurger, Alain. *Die Templer: Aufstieg und Untergang, 1118–1314*. München: C.H. Beck, 1991.

⁷⁴ Melville, Marion. *La vie des Templiers*. 2nd ed., revised and updated. Gallimard, 1974.

У військовій сфері тамплієри виконували ключову роль у захисті держав хрестоносців. Однак їхня стратегічна діяльність у Святій Землі розглядається не ізольовано, а в контексті загального військового розвитку Латинського Сходу. Роботи Едріана Боаса⁷⁵ та Крістофера Маршалла⁷⁶ висвітлюють фортифікаційну діяльність ордену, зокрема будівництво замків та оборонних споруд, які відігравали провідну роль у забезпеченні військової потужності хрестоносців.

Судові процеси 1307–1312 рр. над Орденем Тамплієрів є однією з найбільш дискусійних тем в історіографії. Більшість істориків, зокрема вище згаданий Малкольм Барбер, вбачають у діях Філіппа IV Красивого політичний та фінансовий мотив. Малькольм Барбер є автором одного з найбільш фундаментальних досліджень, яке висвітлює процес у справі тамплієрів і детально подає свідчення членів ордену, вирвані під тортурами. Монографія присвячена одній з вузлових проблем середньовічної європейської історії - відомому судовому процесу, який Філіпп IV та папська інквізиція ініціювали на початку XIV ст. проти рицарського ордену тамплієрів, звинувачуючи їх у ересі.⁷⁷ Фіналом стало знищення одного із найбагатших та наймогутніших духовно-рицарський орденів християнського світу.

Роботи Барбари Фрейл, яка на основі архівних документів Ватикану запропонувала альтернативний погляд на природу орденських обрядів, викликали дискусії щодо справжності зізнань, отриманих під тортурами⁷⁸.

Увага істориків-медієвістів до судового процесу над орденем тамплієрів прикута ще з XVII ст. Адже не лише у протоколах інквізиційного трибуналу був зафіксований судовий процес над орденем тамплієрів (1307 - 1314 рр.), а й у численних памфлетах і трактатах. Протягом понад семиста років дослідження історії ордену храмовників погляди науковців еволюціонували: від трактування ордену як перешкоди існування французької монархії – до розуміння процесу над

⁷⁵ Boas, Adrian J. *Archaeology of the Military Orders: A Survey of the Urban Centres, Rural Settlement and Castles of the Military Orders in the Latin East (c. 1120–1291)*. London: Routledge, 2006.

⁷⁶ Marshall, Christopher. *Warfare in the Latin East, 1192-1291*. Cambridge University Press, 1992.

⁷⁷ Barber, Malcolm. *The Trial of the Templars*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

⁷⁸ Frale, Barbara. *The Templars: The Secret History Revealed*. Foreword by Umberto Eco. Translated from the Italian by Gregory Conti. New York: Arcade Publishing, 2009.

тампліерами, як трагедії, а самих рицарів – як жертв політичних репресій. Справа тамплієрів обросла численними фальсифікаціями та легендами.

У ХХІ ст. історіографія тамплієрів все більше тяжіє до міждисциплінарного підходу. Деніс Прінгл здійснив важливі археологічні дослідження замків Єрусалиму, що відкрило нові перспективи у вивченні матеріальної культури ордену.⁷⁹ У свою чергу, соціальна історія та антропологія допомагають дослідити взаємодію Тамплієрів із місцевими громадами та соціальну структуру ордену.

Отже, сучасна історіографія Ордену тамплієрів добре розвинена в західноєвропейській науковій традиції, тоді як у вітчизняному контексті вона, на жаль, досить фрагментарна. В Україні дослідження Ордену Храму переважно відображені в працях з історії чернечих та духовно-рицарських орденів (зокрема, у доробку Б. Боднарюка, Т. Горбача). Серед узагальнюючих робіт варто відзначити праці С. І. Головащенко, М. Ю. Відейка, С. В. Саннікова, М. І. Отроша, Д. Є. Забзалюка, С. Демчук і А. І. Лукашенка.

Натомість у західній історіографії широко застосовуються міждисциплінарні підходи, в яких поєднуються археологічні та соціальні дослідження. Основні напрями дослідницької уваги тут охоплюють адміністративну, економічну та військову діяльність ордену, а також судові процеси 1307–1312 років. Серед провідних авторів, що ґрунтовно вивчають ці аспекти, – М. Барбер, Дж. Райлі-Сміт, Д. Джонс, А. Демурже, Х. Ніколсон, Дж. Бургторф, М. Мельвіль та інші.

---

⁷⁹ Denys Pringle, *The Red Tower (al-Burj al-Ahmar): Settlement in the Plain of Sharon at the Time of the Crusaders and the Mamluks A.D. 1099–1516*, Jerusalem Monograph Series 1 (London, 1986), 5–82.

Розділ II. Виникнення Ордену храмовників

2.1 Історичні передумови зародження духовно-рицарських орденів

Формування військово-чернечих орденів у XI–XII ст. стало логічним продовженням розвитку середньовічного християнського суспільства. Релігійні уявлення, що поєднували війну та віру, поступово сформували новий тип організацій – духовно-рицарські ордени. Зростання впливу чернечих спільнот, концепція "справедливої війни", розширення папської влади, феодална роздробленість Європи та активізація хрестових походів – ключові чинники, які вплинули їх виникнення. Військово-чернечі ордени виникли у відповідь на потребу захисту християнських святинь і прочан у Святій Землі, а також для протистояння політичним та військовим викликам часу.

До виникнення військово-чернечих орденів у XI ст. в християнському світі вже існували різноманітні чернечі спільноти та духовні ордени, що відігравали значну роль у релігійному та соціальному житті середньовічної Європи. Перші чернечі спільноти були організовані за принципом спільного проживання монахів у групах під керівництвом абата.

Святий Бенедикт Нурсійський створив у 529 р. перший відомий статут чернечого ордену, який виклав основні принципи чернечого життя: послух, бідність і цнотливість, а також акцентував на поміркованості та балансі між молитвою і працею⁸⁰. Бенедиктинці, керуючись принципом "Ora et labora" ("Молись і працюй"), стали одним із найвпливовіших чернечих орденів Західної Європи. Бенедиктинці активно займалися переписуванням книг, освітою, розвитком сільського господарства та місіонерською діяльністю.

До появи військово-чернечих орденів (тамплієрів, госпітальєрів, тевтонців) чернечі громади зосереджувалися головним чином на духовній місії, освітній діяльності, благодійності та поширенні християнства. Однак доба Хрестових походів висунула вимогу поєднати релігійне покликання з військовою справою, аби захистити прочан і Святу землю.

---

⁸⁰ С. Н. Lawrence, *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages* (London; New York: Longman, 1989), 20.

Середньовічна Європа була глибоко релігійним суспільством, де домінувала християнська віра. Ідеологічні засади справедливої війни, які лягли в основу духовно-рицарських орденів заклав ще Августин Блаженний. У своєму трактаті "Про Град Божий" Августин визначає критерії, за якими війна може вважатися справедливою. На його думку, війна може бути морально виправданою лише тоді, коли вона ведеться для захисту від агресії або для відновлення справедливості, порушеної іншими. Справедлива війна, згідно з Августином, має бути спрямована на досягнення миру, який неможливий без справедливості⁸¹.

Ця ідея згодом стала ідейною основою духовно-рицарських орденів, що діяли під час Хрестових походів. Їхня місія полягала в обороні християнських святинь, захисті прочан і забезпеченні безпеки місцевого населення. Таке самосприйняття узгоджувалось з ідеями Августина, оскільки ордени позиціонували себе не лише як військові формування, а як інституції, покликані для збереження миру і відновлювання справедливості у християнському світі.

Феномен паломництва у середньовічній Європі відігравав важливу роль у формуванні духовно-рицарських орденів, адже саме захист прочан став однією з основних місій цих військово-чернечих організацій. Протягом століть паломництва до святих місць мали особливу релігійну, соціальну та культурну роль, поступово перетворюючись з індивідуального акту духовного очищення на масове явище, яке вимагало організованого захисту. Саме цей процес став основою для появи тамплієрів, госпітальєрів та інших духовно-рицарських орденів.

У дослідженні, присвяченому хрестоносному руху середньовіччя, Дмитро Забзалюк виокремлює основні типи ранньохристиянського паломництва⁸², кожен з яких має свою окрему мотиваційну основу:

1. Аскетичне паломництво — найдавніший тип, що розглядався як шлях до духовного усамітнення та відмови від мирських благ.

---

⁸¹ Aurelius Augustine, *The City of God, Volume I*, trans. and ed. Marcus Dods, M.A. (Edinburgh: T. & T. Clark), <https://www.gutenberg.org/files/45304/45304-h/45304-h.htm>.

⁸² Дмитро Забзалюк, *Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір* (Львів: СПОЛОМ, 2020), 59–60.

2. Паломництво за обітницею, які набули уже соціального характеру, коли люди вирушали у святі місця з конкретною метою – виконати обітницю, дану Богові. Це могло бути прохання про зцілення, вдячність за певне благодіяння або спокута за вчинені гріхи. Такий вид паломництва став масовим, оскільки сприймався як спосіб отримати Божу милість або виконати релігійний обов'язок, часто схвалюваний духовенством.

3. Паломництво з метою поселення біля святині було найбільш радикальним і передбачало постійне проживання біля святих місць. Деякі прочани приєднувались до монастирів або створювали невеликі громади навколо священних місць, що згодом відіграло роль у створенні чернечих традицій.

4. Паломництво заради отримання мощів та реліквій було характерним для періоду V–VII століть, коли релігійні громади та монастирі активно прагнули здобути святі реліквії.

5. Початок місіонерської діяльності. Яскравими прикладами є подорожі Св. Боніфація, Св. Вілліброрда, Св. Августина та інших християнських діячів, які притримувались думки, що перед проповіддю спершу необхідно відвідати місця, пов'язані з життям Христа. Таке паломництво було важливою складовою християнської експансії, оскільки підтверджувало духовну легітимність місіонерів.⁸³

6. Посвята у рицарі біля Гробу Господнього набула поширення після 1099 р.

Серед різноманітних форм паломництва своїм особливим впливом виділяється третій вид – поселення біля святих місць. Це заклало основу для традиції постійного проживання навколо священних місць, що відіграло ключову роль у виникненні чернечої культури в християнському світі. З часом ця традиція сприяла формуванню духовно-рицарських орденів, які поєднували в собі аскетичні, вотивні та захисні елементи паломництва.

Ключову роль у становленні монастирської традиції відіграв монастир Клюні, який став символом оновлення церковного життя. Клюнійська реформа,

---

⁸³ Lorenz Weinrich, *Quellen zur deutschen Verfassungs-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte bis 1250* (Darmstadt, 1977), 250.

розпочата у X ст., забезпечила організаційні передумови для реалізації цих ідей. Монастирі стали потужними як економічно, так і ідеологічно, слугуючи центрами середньовічного життя та рушійною силою великих релігійних та інституційних перетворень у католицькій церкві вже з X ст. Першопрохідцем у цих перетвореннях став монастир Клюні в Бургундії, заснований у 910 р., що дало назву всьому напрямку реформ – клюнійському руху. Ця реформа стала каталізатором кардинальних змін, які охопили Західну Європу в XI ст.

Клюнійська реформа акцентувала на строгому дотриманні чернечого життя за статутом Святого Бенедикта, включаючи целібат, бідність та послух. Ця реформа мала на меті убезпечити Церкву від впливу світських феодалів, надавши їй більшу автономію та підпорядкування безпосередньо Папі Римському⁸⁴. Завдяки Клюнійській реформі Церква змогла утвердити себе як морального лідера суспільства, підвищивши стандарти поведінки духовенства та розпочавши боротьбу з симонією та непотизмом.

Протягом усього клюнійського руху чернецтво мало глибокий вплив як на церковний, так і на суспільний розвиток європейської історії. Ченці були центральними фігурами в реформаторських зусиллях Церкви X-XI ст. Ідеали бенедиктинського ордену та прагнення до церковної незалежності були ще більше просунуті Григоріанською реформою, яка зміцнила папську владу та запровадила нові стандарти церковного життя.

На думку Богдана Боднарюка, завершення X ст., що знаменувало кінець першого тисячоліття християнства та «християнської ери», стало періодом значного зростання есхатологічних очікувань у середньовічному суспільстві⁸⁵. Як свідчать тогочасні хроніки та літописи, серед населення поширилося вірування в кінець світу 1000 або 1001 року. Подібні уявлення були не лише популярними, а й сприймалися як довгоочікувана подія, що мала реалізувати біблійні пророцтва. За

---

⁸⁴ Дмитро Забзалюк, “Клюнійські реформи X–XI століття та їх вплив на формування політико-правової доктрини католицької церкви,” *Науковий Вісник Національної Академії Внутрішніх Справ*, № 4 (2013): 231.

⁸⁵ Богдан Боднарюк, “Католицькі чернечі ордени доби розвинутого середньовіччя: тенденції організаційної стратифікації та початок корпораційної стагнації,” *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки* 28 (2018): 73.

словами арабського хроніста XIV ст. Ібн Касіра, мусульмани, як і християни, також вірили, що останні дні світу розпочнуться з появи Гога і Магога, приходу Антихриста (Даджала) та зішестя Ісуса, який повинен був встановити істинну віру.⁸⁶

Ці апокаліптичні очікування набули особливої містичної глибини через символічне прочитання числа 999, яке багато хто бачив як дзеркало 666 — числа, яке традиційно асоціюється з Антихристом у християнських віруваннях. Такі переконання посилили релігійне мислення того часу, сприяючи широкому повороту до аскетизму та чернечого життя.

Західноєвропейське суспільство переживало період духовного піднесення, який відбився на значному збільшенні кількості монастирів і чернечих громад. Так, уже до середини XI ст. чисельність монастирів і кількість ченців подвоїлася у порівнянні з початком X ст., що засвідчувало масштабне поширення чернечого подвижництва як одного з проявів релігійної екзальтації епохи.

Ідея захисту подорожніх не була новою для Заходу. Як частина великого мирного руху, що виник у Франції наприкінці X ст., Церква прагнула заборонити напади на прочан і подорожніх. Починаючи з Синоду в Шарру (близько 989 р.), приймалися канони, що вимагали припинення воєн у певні періоди року та захисту прочан⁸⁷.

Отож Церква мала намір обмежити неконтрольовану агресію європейського рицарства, що у X–XI ст. стало серйозною загрозою для стабільності суспільства. У відповідь на численні міжусобиці та напади на мирне населення було запроваджено "Мир Божий" (*Pax Dei*) та "Перемир'я Боже" (*Treuga Dei*), що встановлювали ряд обмежень для військових дій. Мир Божий був програмою, яка виникла в останні роки X ст. та мала на меті захист визначених категорій осіб і місць від певних видів насильства. Захищеними визнавалися церкви та їхні

---

⁸⁶ Цит за: Robert Irwin, "Islam and the Crusades, 1096–1699," in *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, ed. Jonathan Riley-Smith (Oxford: Oxford University Press, 1999), 218.

⁸⁷ Thomas Gergen, «Paix de dieu, protection des pèlerins et le pèlerinage punitif : des vrais sanctions ou même une protection des criminels?», *Kritische Zeitschrift für überkonfessionelles Kirchenrecht*, no. 2 (February 2015):166.

околиці, а також беззбройні особи.⁸⁸ Таким чином, ініціатива Церкви у визначенні обмежень для рицарських конфліктів не лише сприяла стабілізації суспільства, а створила підґрунтя для виникнення духовно-рицарських орденів, члени яких мали дотримуватися певного кодексу честі та захищати християнські святині.

З XI ст. папська влада посідає домінуючу роль, втручаючись у світські справи, що стало виразним свідченням її впливу. Починаючи з понтифікатів Лева IX та Миколи II, а згодом Олександра II і особливо Григорія VII, папи активно впливали на світську політику.

У 1075 р. папа Григорій VII опублікував «*Dictatus Papae*», суть якого зводилась до абсолютної першості папи над духовною та світською владою⁸⁹. Конфлікт між папою та імператором, Ле Гофф називає центральною драмою середньовічного Заходу, яка на тривалий час зайняла провідне місце у політичному та духовному житті епохи⁹⁰.

Апогеєм боротьби між світською та духовною владою стали події у Каносі у січні 1077 рр., де імператор Священної Римської імперії Генріх IV змушений був на колінах вимолювати прощення у папи Григорія VII⁹¹.

Реформа церкви також була пов'язана з формуванням етосу шляхетності, який розглядав військову службу як служіння бідним і церкві. Італійський григоріанець Бонізо з Сутри був першим, хто закликав християнських рицарів не лише захищати вдів і сиріт, бідних і пригноблених, але й церкву і духовенство та боротися проти еретиків і розкольників - тобто проти симоністів і прихильників вигнаного короля Генріха IV⁹².

Для глибшого розуміння теми варто проаналізувати етимологію слова “орден”. Жак Ле Гофф, видатний історик-медієвіст, підкреслював, що термін

⁸⁸ Geoffrey Koziol, *The Peace of God* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018), 2.

⁸⁹ *Dictatus Papae* (1075), in *The Investiture Controversy: Issues, Ideals, and Results*, comp. Karl Frederick Morrison (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971), 38-39.

⁹⁰ Jacques Le Goff, *Medieval Civilization, 400-1500* (New York: Barnes & Noble, 2000), 118.

⁹¹ Wilfried Hartmann, *Der Investiturstreit* (Berlin: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007), 46.

⁹² Bonizonis, episcopi Sutri, *Liber ad amicum*, post editionem Jaffeanam recognovit E. Dümmler, in *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum 1, Libelli 6, Libelli de Lite Imperatorum et Pontificum* (Hannover: Hahn, 1891), 568-620.

“ordo” є радше каролінзьким, аніж власне феодальним поняттям⁹³. Це слово належало до церковного лексикону й відповідало середньовічному християнському баченню світу, поділеного на духовне та земне, церковне й світське. Відповідно, в межах цієї дихотомії визнавалися лише два “ordo”: “ordo clericorum” (духовенство) та “ordo laicorum” (миряни), що часто згадувалися у текстах як “utraque ordo” – «обидва стани». Ле Гофф наголошує, що лише юристи Нового часу, без достатніх підстав, провели чітке розмежування між класами, визначеними економічно, та станами (ordines), які мали юридичну визначеність. У середньовічному ж контексті “ordo”, хоча й було поняттям релігійним, все ж ґрунтувалося на соціально-економічній основі.

Середньовічні мислителі прагнули вписати соціальну структуру в божественний порядок, надаючи їй статус об'єктивної й непорушної реальності, освяченої Богом. Таким чином, суспільний поділ розглядався як частина божественного задуму, що слугувало легітимації ієрархічного устрою середньовічної Європи. Це прагнення стало особливо помітним у контексті трифункціональної моделі суспільства, що визначала три основні стани: тих, хто молиться (oratores), тих, хто воює (bellatores), і тих, хто працює (laboratores)⁹⁴. Рицарство, яке було однією з основних соціальних верств середньовічного суспільства, мало забезпечувати захист населення та підтримувати порядок у суспільстві. Однак у період політичної роздробленості та постійних військових загроз виникла потреба у створенні нових військових структур, що поєднували б військову та релігійну функції⁹⁵.

Політична нестабільність та неконтрольоване насильство, яке охоплювало Європу у X-XI ст, також вплинули на появу духовно-рицарських орденів. Втрата централізованої влади після розпаду імперії Каролінгів призвела до розповсюдження хаосу та анархії. Мусульманські та вікінгські вторгнення ще більше загострили ситуацію. У таких умовах концепція рицаря-захисника

---

⁹³ Le Goff, *Medieval Civilization*, 317.

⁹⁴ Georges Duby, *The Three Orders: Feudal Society Imagined* (Chicago: University of Chicago Press, 1980), 101.

⁹⁵ Alan Forey, “The Emergence of the Military Order in the Twelfth Century,” *The Journal of Ecclesiastical History* 36, no. 2 (1985): 175.

суспільства, що діє за духовними принципами, стала важливим кроком до стабілізації та відновлення порядку.

Активізація мирян була надзвичайно важливою для історії Західної Церкви, оскільки вона збіглася з хвилиною релігійного пробудження, що охопила значну частину християнства. Хрестові походи відображають духовне відродження серед мирян, що посилювалося з середини XI ст., коли зростає популярність паломництв, особливо до Єрусалиму. Починаючи з 1053 року, коли Папа Лев IX обіцяв відпущення гріхів за участь у військових походах, і до Григорія VII, який у 1074 році запланував, хоча й не здійснив, експедицію на Схід, ідея використання зброї в ім'я віри набирала сили. Ця ідеологія, що включала заклики до боротьби з єретиками, досягла кульмінації в заклику папи Урбана II до хрестового походу на Клермонському соборі в 1095 році, що стало вирішальним кроком у мобілізації християнської Європи⁹⁶.

Передумовами хрестового походу було прагнення захистити християнські святині на Святій Землі, забезпечити безпеку прочан та зупинити загрозу з боку мусульманських армій⁹⁷. Крім того, хрестовий похід був відповіддю на заклики візантійського імператора Олексія I Комніна, який звернувся до папи з проханням про військову допомогу у боротьбі проти сельджуків⁹⁸. Це об'єднало зусилля Заходу та Сходу у спільній боротьбі за контроль над Єрусалимом.

На думку Ф. Комарницького, існували дві передумови християнського виправдання війни:

По-перше, насильство саме по собі не є злом, а є морально нейтральним, і кваліфікація вчинку визначається насамперед намірами і метою виконавця. Ці наміри повинні бути добрими і правильними, заснованими на любові до Бога і ближнього. Правильність цих намірів мала бути підтверджена легітимною владою

---

⁹⁶ Jacques Bongars, *Gesta Dei per Francos, sive orientalium expeditionum et regni Francorum Hierosolymitani historia*, vol. 1, L. V (Hanoviae: Typis Wecheliani, apud heredes Ioan. Aubrii, 1611), 513–517.

⁹⁷ Сергій Санніков, *Популярна історія християнства. Двадцять століть у дорозі* (Київ: Самміт-Книга, 2013), 176.

⁹⁸ Annae Comnenae *Alexias*, ed. Diether R. Reinsch and Athanasios Kambylis, vol. 40 of *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* (Berlin: De Gruyter, 2001), L. 10, C. 4–6, 120–202.

- від часів Григорія VII це мало бути насамперед папство, яке визначало цілі та обов'язки світських володарів.

По-друге, світова історія - це історія спасіння, в якій людство має відігравати визначену Богом роль, його покликання має бути правильно прочитане і реалізоване в конкретній історичній та політичній реальності, *hic et nunc*⁹⁹.

Отож, основою для формування духовно-рицарських орденів стало поєднання християнської ідеї священної боротьби з потребою оборони Святої Землі. Церква визнавала неминучість насильства, тому встановлювала правила війни. Саме духовно-рицарські ордени втілювали нову ідею — поєднання військової служби із захистом віри, моральної чистоти й боротьби за святі ідеали, що були важливими для християнської спільноти середньовічної Європи. Як зазначає Ф. Кардіні: головне завдання християнської концепції війни полягало в тому, щоб довести, ніби людина, яка взялася за зброю, освячену церквою, стає борцем проти зла. Війна таким чином інтерпретувалася як засіб боротьби зі злом у земній юдолі¹⁰⁰.

Фактично Перший хрестовий похід (1096–1099) був масовим військовим паломництвом. На соборі у м. Клермон Папа Урбан II у своєму зверненні закликав усіх християн відправитися до Святої Землі з метою визволення Гробу Господнього. Його промова підкреслювала, що така подорож дарує відпущення гріхів і прирівнюється до найбільш священного акту служіння Богові.¹⁰¹

Заслуговує уваги думка Джонатана Райлі-Сміта, що хрестові походи були настільки ж продуктом церковної реформи XI століття, як і нові форми релігійного життя, що виникли на рубежі XI - XII ст.¹⁰²

У результаті, ті, хто вирушав у хрестові походи, розглядали свою місію не лише як військовий обов'язок, але й як форму паломництва. Саме в цей період починають формуватися спеціальні організації для захисту прочан. Першими

⁹⁹ Konrad Komarnicki, "Etos mnicha wojownika w kontekście teologii wojny na podstawie *Reguły Templariuszy i Pochwały Nowego Rycerstwa św. Bernarda z Clairvaux*," *Rocznik Teologii Katolickiej* 12, no. 2 (2013): 200.

¹⁰⁰ Franco Cardini, *Alle radici della cavalleria medievale* (Florence: La Nuova Italia, 1997), 116.

¹⁰¹ Bongars, *Gesta Dei per Francos, Liber quintus*, 516.

¹⁰² Jonathan Riley-Smith, *The Knights Hospitaller in the Levant, c.1070-1309* (London: Palgrave Macmillan, 2012), 11.

серед таких об'єднань стали госпітальєри (1099), які організували мережу госпіталів для подорожніх, а згодом узяли на себе і функцію військового супроводу прочан.

Західноєвропейці кінця XI – початку XII ст. мали дуже обмежене уявлення про ісламський світ. У латинській Європі мусульман часто сприймали не просто як військових супротивників, а як язичників або єретиків, що займали «святую землю» і які, згідно з проповіддю Папи Урбана II, підлягали вигнанню.

На момент приходу хрестоносців мусульманський світ був роздроблений між кількома державами, що ворогували між собою:

- Сельджуцька імперія після смерті султана Малік-Шаха (1092) перебувала в стані міжусобиць. Його сини і наближені полководці боролися за владу, що призвело до розпаду імперії на кілька окремих султанатів¹⁰³.

- Фатимідський халіфат у Єгипті, представник шиїтської течії ісламу, перебував у стані боротьби за вплив у Сирії з сунітськими сельджуками.

- Локальні емірати (Алеппо, Дамаск, Мосул) були формально підлеглі сельджукам, але фактично проводили власну політику.

На момент захоплення Єрусалима (1099) найбільші мусульманські володарі більше переймалися боротьбою між собою, ніж протидією хрестоносцям. Це пояснює, чому Єрусалим, попри його релігійну значущість, не був негайно відвойований мусульманами.

Мусульманська ідеологія “jihad” перегукувалась із християнською “bellum sacrum”. Проте джихад мав значно довшу історію та був сформульований у релігійному праві. На думку К. Крогта, джихад і хрестовий похід виникли незалежно один від одного, хоча вони розвинули деякі спільні риси, а хрестовий похід виник значною мірою як відповідь на ісламську войовничість.¹⁰⁴

Першим мусульманським автором, який усвідомив масштаб загрози з боку хрестоносців, був Алі ібн Тахір аль-Суламі (1039–1106). У своїй праці “Кітаб

---

¹⁰³ Carole Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives* (Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1999), 41.

¹⁰⁴ Christopher J. van der Krogt, “Fighting for God: Jihad and Crusade,” in *The History of Evil in the Medieval Age: 450–1450*, ed. Andrew Pinsent (Routledge, 2018), 226.

аль-джихад” (1106) він закликав мусульманських правителів припинити внутрішні чвари та об’єднатися у боротьбі з “франками”.¹⁰⁵

Частина дослідників припускають, що модель духовно-рицарських орденів могла бути запозичена з ісламського світу, зокрема з інституту рибатів – укріплених монастирів, де воїни-мусульмани поєднували релігійне життя з військовою службою¹⁰⁶. Проте А. Форі заперечує цю теорію, наголошуючи на тому, що не доведено, що в Єрусалимському королівстві на початку XII ст. знали про існування мусульманських рибатів.¹⁰⁷ Це вказує на те, що військові ордени були продуктом виключно християнської культурної традиції.

Якщо до Першого хрестового походу мусульмани часто сприймали християнських правителів як дипломатичних партнерів або васалів (наприклад, візантійських імператорів або місцевих християнських князів), то після 1099 р. відносини різко змінилися. В ісламському світі поширилося розуміння того, що Латинський Захід є агресором, який намагається встановити довготривале правління в Палестині та Сирії. Таким чином, хрестові походи не тільки переформатували політичну карту Близького Сходу, але й заклали основи для столітньої релігійної конфронтації між християнською та мусульманською цивілізаціями.

Феодалізм був важливим чинником, який вплинув на утвердження духовно-рицарських орденів. Термін *feodum* (феод, лен), як відомо, виник на основі старої практики *beneficium*: патрон надавав васалу земельний наділ в обмін на військову службу. Як влучно зазначає Ж. Флорі, Карл Мартелл, за ним Піпін III Короткий, нарешті, Карл Великий “підняли вассалітет на рівень обов’язкового соціального інституту”¹⁰⁸. Формування військово-чернечих орденів у період Хрестових походів мало не лише релігійне чи військове значення, а й спричинило великий соціальний вплив:

---

¹⁰⁵ Niall Christie, *The Book of the Jihad of ‘Ali ibn Tahir al-Sulami (d. 1106): Text, Translation and Commentary* (London: Routledge, 2019), 216.

¹⁰⁶ Elena Lourie, “The Confraternity of Belchite, the Ribat and the Temple,” *Viator* 13 (1982): 160

¹⁰⁷ Forey, “Emergence of the Military Order,” 179.

¹⁰⁸ Jean Flori, *Chevaliers et chevalerie au Moyen Âge* (Paris: Hachette Littératures, 1998), 19.

1. Молодші сини феодалів. Через систему майорату, за якою землі й титули переходили старшому синові, молодші сини шукали альтернативні шляхи самореалізації. Вступ до військово-чернечих орденів давав їм можливість здобути статус, військову кар'єру і навіть економічні привілеї¹⁰⁹.

2. “Соціальний ліфт”. Для «надлишку» рицарства Хрестові походи стали механізмом мобільності: молодші сини могли вирушити на Схід, набути слави й повернутися з нагородами. Як зазначає Г. Коен, рицарство було кадровим резервом дворянства¹¹⁰. Однак дехто назавжди лишався служити в орденах, які з часом розбудували мережу командорств, контролювали ресурси й ставали впливовими у феодальній політиці.

3. Нова економічна модель. Військово-чернечі ордени не обмежувалися землеволодінням: вони займалися торгівлею, банківськими операціями й кредитуванням. Це підривало традиційні межі феодальної економіки, адже ордени накопичували величезні статки, впливаючи на політичні рішення в Європі.

З огляду на викладені факти, історичні передумови виникнення духовно-рицарських орденів у XI–XII ст. варто розглядати в комплексному ключі, зважаючи на взаємодію релігійних та соціально-політичних чинників. По-перше, посилена увага до чернечих традицій і закладів (насамперед завдяки клюнійському рухові), закріплених авторитетом Церкви, сприяла формуванню аскетичного світогляду, що поєднував суворе дотримання обітниць із прагненням до церковної реформаторської діяльності. У цей період консолідація духовенства довкола ідей «морального відродження» і зміцнення церковних інституцій дали змогу більш системно підійти до регулювання військової активності, що раніше часто мала неорганізований характер.

По-друге, розвиток теорії «справедливої війни» (*bellum iustum*) на базі ідей Августина Блаженного заклав підвалини для легітимізації релігійно мотивованого збройного конфлікту. Це не лише обґрунтувало необхідність, а й визначило морально-правову площину участі рицарів у захисті святих місць або паломників.

---

¹⁰⁹ Ph. Du Puy de Clinchamps, *La chevalerie* (Paris: Presses Universitaires de France, 1961), 39.

¹¹⁰ Gustave Cohen, *Histoire de la chevalerie en France au Moyen Âge* (Paris: Richard-Masse, 1949), 9.

Церква активно працювала над тим, аби надати війні сакрального виміру, вкладаючи у військову службу елемент служіння Богові та громадам вірян. В умовах есхатологічних настроїв рубежу тисячоліть, коли значна частина християнського суспільства очікувала швидкого настання «кінця віків», захист і зміцнення християнських святинь сприймалися як особливо важлива місія.

По-третє, поширення паломництва до Святої Землі значно актуалізувало потребу в організованій охороні тих, хто вирушав у далеку подорож. Якщо на початку паломництва мали переважно індивідуальний характер, то з часом їхня масовість та пов'язані з цим ризики зробили проблему забезпечення безпеки прочан одним із найнагальніших питань для Церкви та світських правителів. Звідси природно постала ідея поєднання чернечих приписів із військовими функціями: на нових «богоугодних воїнів» покладалося завдання оберігати не лише монастирі та благочестивих людей, а й святий Гроб Господній та інші шановані місця.

По-четверте, посилення папської влади внаслідок реформ Лева IX, Миколи II, Григорія VII та їхніх наступників сприяло перетворенню ідей релігійного оновлення на реальний інструмент політичного впливу. Понтифіки змогли спрямувати енергію європейських феодалів у русло священних війн на Сході, що виразилося в хрестових походах. Їхня ідеологія не лише надала воєнним діям високого містичного статусу, а й виправдовувала розширення простору християнської цивілізації шляхом відвоювання «земель Христових».

По-п'яте, феодалізм із притаманною йому системою сюзеренітету й васалітету стимулював молодших синів та збіднілих представників рицарства шукати «нову службу» та способи реалізувати військову доблесть поза обмеженнями на батьківщині. Духовно-рицарські ордени, що поступово набували значних економічних і політичних преференцій, стали для багатьох амбітних рицарів привабливим «соціальним ліфтом», поєднуючи сувору дисципліну, сакральне освячення війни та перспективи впливу на міжнародні справи.

Отже, зародження військово-чернечих структур впливало з органічного злиття кількох динамічних процесів: реформаційного руху в межах Церкви,

наростання паломницької діяльності, впливу апокаліптичних настроїв, посилення ролі римського престолу та розширення військово-політичного простору Європи через хрестові походи. Усі ці чинники створили підґрунтя для формування нового типу спільнот, здатних не лише захищати або розвивати християнську ідеологію, а й створити цілком нову систему ієрархічної та економічної організації, що мала довготривалий вплив на політичну історію Західної Європи та Близького Сходу.

2.2. Заснування Ордену храмовників та його первісні цілі

На початку XII ст., після успішного завершення Першого хрестового походу (1096–1099) і створення Латинського Єрусалимського королівства, перед християнськими державами Святої Землі постала проблема захисту не лише завойованих територій, а й численних прочан, які прямували до Єрусалима. Часті напади мусульманських загонів і розбійників на дороги та каравани створювали загрозу для прочан, що становило серйозну проблему для нового християнського правління в регіоні. Відсутність регулярної армії, спроможної ефективно контролювати комунікаційні шляхи, спричинила потребу у створенні спеціальних військово-чернечих структур, здатних поєднувати чернече життя з військовим обов'язком.

Формування ордену, який офіційно назвали Бідними Братами-Воїнами Христа та Храму Соломона (лат. *pauperes commilitones Christi Templique Solomonici*), котрі більш відомі як рицарський орден тамплієрів, стало відповіддю на ці виклики.

16 січня 1120 року у місті Наблус відбулось зібрання духовних та світських очільників Єрусалимського Королівства, очолюване патріархом Єрусалиму Вармундом і королем Балдуїном II. Наблуський собор закріпив правові та моральні норми для християнської громади Латинського Сходу¹¹¹. Двадцять п'ять канонів, які прийняли на соборі в Наблусі, визначали покарання за перелюб,

---

¹¹¹ Hans Eberhard Mayer, "The Concordat of Nablus," *Journal of Ecclesiastical History* 33, no. 4 (October 1982): 531.

содомію, двоєженство, крадіжки та сексуальні стосунки з мусульманами. Зокрема, 20-й канон дозволяв священнослужителям використовувати зброю для самозахисту.¹¹² У цьому положенні зазначалося, що захист віри та християнських громад виправдовує тимчасове відхилення від духовних обов'язків на користь виконання військової функції.

Таким чином, на законодавчому рівні було легітимізовано ідею озброєної оборони віри, що стало основою для створення Ордену Бідних Братів-Воїнів Христа та Храму Соломона у 1120 р.

Заснування Ордену Храму залишилося практично непоміченим для сучасників того часу. Хоча це не було результатом заздалегідь продуманої стратегії з боку християнських держав чи папства, ідея військово-чернечого братства швидко поширилася завдяки підтримці патріарха Єрусалима та короля Балдуїна II.

У хроніках XII ст., як у християнських, так і в мусульманських, перші згадки про діяльність тамплієрів зустрічаються вкрай рідко й не мають значного поширення. Основні відомості про ранню історію ордену містяться в працях чотирьох авторів: Вільгельма Тірського, який писав на початку 1180-х років¹¹³; Михаїла Сирійця, який залишив свої записи в 1190-х роках¹¹⁴; Вальтера Мапа, що працював між 1181 і 1193 роками¹¹⁵; та Ернула, який завершив свою хроніку в 1232 році¹¹⁶.

Згідно з Вільгельмом Тірським, засновниками Ордену були Гуго де Пейн і Годфрід де Сент-Омер, які разом із сімома іншими рицарями склали обітницю бідності, чистоти та послуху перед патріархом Єрусалима. У своїй „Історії священної війни” він писав:

---

¹¹² Benjamin Z. Kedar, “On the Origins of the Earliest Laws of Frankish Jerusalem: The Canons of the Council of Nablus, 1120,” *Speculum* 74, no. 2 (1999): 310.

¹¹³ Guillelmus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, in *Arnulfi Lexoviensis episcopi opera omnia*, ed. J.-P. Migne, *Patrologia Latina*, vol. 201 (Paris: Migne, 1855), L. XII, C. VII, 526–527.

¹¹⁴ Michael the Syrian. In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate, 27–29. Manchester: Manchester University Press, 2002.

¹¹⁵ Walter Map In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate, 29. Manchester: Manchester University Press, 2002.

¹¹⁶ Ernoul. In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate, 30 - 31. Manchester: Manchester University Press, 2002.

«Ordo militiae Templi Hierosolymis instituitur. Eodem anno, quidam nobiles viri de equestri ordine, Deo devoti, religiosi et timentes Deum, in manu domini patriarchae, Christi servitio se mancipantes, more canonicorum Regularium, in castitate, et obedientia, et sine proprio velle perpetuo vivere professi sunt. Inter quos primi et praecipui fuerunt, viri venerabiles, Hugo de Paganis et Gaufredus de Sancto Aldemaro.»¹¹⁷

Таким чином Вільгельм Тірський дає відповідь на питання, яке залишається дискусійним серед науковців - концептуальні витoki Ордену. Чи були тамплієри передусім продуктом ідеалів церковної реформи XI–XII ст., що прагнула оновлення духовного життя та консолідації християнської спільноти? Чи ж Орден виник з ініціативи самих рицарів, натхненних християнською побожністю? Вільгельм висловив думку, що ініціатором створення Ордену був патріарх Єрусалима.

«Гуго де Пейн де Труа» - так названий у французькому перекладі Гійома Тірського перший магістр храмовників. Останні дослідження Малкольма Бербера, присвячені особистості засновника ордена Храму, підтверджують його шампанське походження¹¹⁸. Гуго де Пейн був сеньйором Монтіньї і володів землями поруч з Тоннером. Його посвятили у рицарі. Він був одружений, і нам відомо, що у нього народився син Тібо, який згодом став абатом монастиря Сен-Коломб де Труа. Гуго виступав свідком при підписанні кількох грамот: у 1100 р. його підпис є поряд з підписами графа Бара і графа Рамерупа під одним з актів графа Шампані. Це не випадковість, тому що зв'язки Гуго з правлячим домом Шампані були досить тісними, і можна припустити, що він належав до молодшої лінії графського роду. Отож, він був сеньйором і належав до середньої аристократії, як і члени сім'ї Монбар, з якою його пов'язували близькі стосунки; з цього роду походила мати св. Бернарда.

¹¹⁷ “Того ж року кілька шляхетних мужів з рицарського стану віддані Богові, побожні й богобоязливі, посвячуючи себе на службу Христові, дали владиці патріархові... обітницю жити завжди в цнотливості, пості, послуху і не мати власності. Поміж них першими і найвизначнішими були шановані мужі Гуго де Пейн і Годфрід де сан Аль-ж-мар” Guillelmus Tyrensis, *Historia rerum*, L. XII, C. VII, 526.

¹¹⁸ Barber, *New Knighthood*, 6-7.

У своїй хроніці Михаїл Сирієць, сирійський патріарх і священнослужитель кінця XII ст., зазначав: "На початку правління Балдуїна II один француз прибув з Риму в Єрусалим з наміром помолитися"¹¹⁹. Як припускає Михаїл, під час свого перебування Гуго де Пейн оцінив загрози, які існували на Близькому Сході й вирішив залишитися в Єрусалимі серед франків, які встановили контроль над містом. Цілком ймовірно, що орден існував деякий час до собору в Наблусі, на якому було розпочато процедуру офіційного визнання ордену.

Ернул дає такі відомості про заснування ордену: коли християнські війська здобули Єрусалим, численні рицарі з різних країн зібралися біля Гробу Господнього, спонукаючи їх до відмови від рідних земель задля встановлення та поширення Божого закону. За його свідченням, рицарі, зібравшись разом, проголосили: «Ми покинули наші землі і друзів наших, щоб прийти сюди, щоб утверджувати і поширювати закон Божий»¹²⁰. Водночас усвідомлюючи необхідність організованого військового спротиву, вони вирішили: «Порадимося, і з дозволу настоятеля виберемо з-поміж нас ватажка, який поведе нас у бій, коли це буде необхідно», що свідчить про прагнення встановити чітку ієрархічну структуру та відповідальність за оборону священних територій. Далі, звернувшись до царя Болдуїна з проханням «Пане, в ім'я Боже, порадь нам», рицарі отримали як духовну, так і матеріальну підтримку, що виявилось вирішальним для організаційного формування ордену, зокрема через пожертвування земель та маєтків, які згодом стали основою резиденції тамплієрів при Храмі Соломона.

Вільгельм Тірський також вказує на Храм: “Quibus, quoniam neque ecclesia erat, neque certum habebant domicilium, rex in palatio quod secus templum Domini, ad australem habet partem, eis ad tempus concessit habitaculum. Canonici vero templi Domini, plateam quam circa praedictum habebant palatium, ad opus officinarum, certis quibusdam conditionibus concesserunt.”¹²¹

¹¹⁹ Michael the Syrian, 27.

¹²⁰ Ernoul, 31.

¹²¹ Оскільки вони не мали ані церкви, ані постійного житла, король тимчасово надав їм для проживання приміщення у своєму палаці, що розташовувався на південному боці біля храму Господнього. А каноніки храму Господнього за певних умов надали їм площу поблизу будівлі палацу для майстерень. Guillelmus Tyrensis, *Historia rerum*, L. XII, C. VII, 527.

У XIII ст. Яків Вітрійський, який був істориком та єпископом Акри у своїй «Єрусалимській історії» (*Historia orientalis seu Hierosolymitana*) також описує рицарів, які склали обітницю перед Єрусалимським патріархом. Також Яків Вітрійський вказує на храм, який став осередком ордену: “І оскільки у них не було церкви або житла, яке б їм належало, король поселив їх у своїх палатах, поблизу Храму Господнього. Абат і каноніки Храму надали їм для потреб їхнього служіння землю неподалік від палат: тому їх і назвали пізніше «тамплієрами» - «храмовниками»”¹²².

Отже, після заснування орден отримав право розмістити свою штаб-квартиру на території Храмової гори в Єрусалимі, де, за переказами, колись стояв храм Соломона. Від цього місця орден отримав свою офіційну назву — «Бідні рицарі Христа і Храму Соломона».

Храм Соломона символізував відродження духовної місії, спрямованої на захист християнських святинь. Гелен Ніколсон зазначає, що тамплієри бачили себе не просто як військовий орден, а як хранителі священної спадщини, які зобов'язані захищати Святу Землю від невірних.¹²³ Штаб-квартира поблизу Храму Господнього надавала храму вагомого політичного значення. Річард Лі слушно наголошує, що Храм Соломона для тамплієрів був не лише символом їхньої місії, а й потужним політичним інструментом, який сприяв їхньому зростанню та легітимності.¹²⁴

Основною метою Ордену на ранньому етапі була охорона прочан на шляхах до Єрусалиму. Патріарх Вармунд Пікінї та пріор Святого Гробу Жерар звернулися до архієпископа Сантьяго-де-Компостела Дієго Хельміра з тривожним описом ситуації у Святій Землі: постійні напади мусульман і розбійників ставили

¹²² Jacques de Vitry, *Iacobi de Vitriaco primum Acconensis, deinde Tusculani episcopi, et s. eccl. R. cardinalis, sedisque Apostolicæ in Terra sancta, in Imperio, in Francia olim Legati. Quorum prior Orientalis, sive Hierosolymitanae: alter, Occidentalis Historiæ nomine inscribitur*, ed. Franciscus Moschus (Duaci: Ex Officina Typographica Balthazaris Belleri, 1596), L. 2, C. 65, fol. 119.

¹²³ Helen Nicholson, *The Knights Templar: A New History* (Stroud: Sutton Publishing, 2001), 78.

¹²⁴ Read, *The Templars*, 112.

під загрозу безпеку християнських прочан. У листі зазначалося: “Ніхто не наважувався вийти за межі Єрусалиму без озброєного супроводу.”¹²⁵

Це спонукало перших тамплієрів взяти на себе місію захисту прочан та забезпечення безпеки доріг між портами Середземного моря та Єрусалимом. Поступово ця функція переросла у ширшу місію — військовий захист християнських територій.

Новизна Ордену тамплієрів полягала у поєднанні чернечого й військового покликання. У ранньому середньовіччі термін «рицар Христовий» (*miles Christi*) стосувався членів релігійних орденів, які боролися зі злом через молитву й богослужіння. Проте за понтифікату Григорія VII (1073–1085) цей термін набув нового значення, позначаючи феодалних рицарів, які воювали в інтересах Церкви.

Попри це, релігійне покликання зберігало вищий статус порівняно з військовим. Святий Бернард наголошував, що рицарям Христовим дозволено «вдарити мечем... за умови, що вони не обрали вищого покликання», тобто не вступити до чернечого ордену¹²⁶. Рицарі-ченці Ордену тамплієрів поєднали ці функції, створивши прецедент для подальшого розвитку військових орденів.

У 1126 р. Гуго де Пейн вирушив до Франції, аби заручитися підтримкою, адже орден потребував ресурсів для існування. Матвій Паризький наголошує, що орден спочатку був таким бідним, що Гуго де Пейн та Годфрід Сент-Омер мали лише одного бойового коня на двох¹²⁷. Лист¹²⁸, авторство якого достеменно невідоме, але, можливо, написаний Гуго де Пейном із Заходу під час собору в Труа, мав на меті підняти моральний дух братів, що залишилися на Сході.

У неділю 13 січня 1129 р. в місті Труа, у резиденції графа Шампанського, відбувся собор церковних ієрархів, на якому було затверджено статут Ордену

¹²⁵ *Historia Compostellana*, ed. Emma Falque Rey (Turnhout: Brepols, 1988), 270–72, in *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims, and Settlers in the 12th–13th Centuries*, trans. Malcolm Barber and Keith Bate (Farnham: Ashgate, 2013), 42.

¹²⁶ Bernard of Clairvaux, *De Laude Novae Militiae*, 292.

¹²⁷ Matthew Paris, *Historia Anglorum*, vol. 1, ed. Frederick Madden, Rolls Series 44 (London, 1866–69), 222–24.

¹²⁸ Jean Leclercq, “Un document sur les débuts des Templiers,” *Revue d’Histoire Ecclésiastique* 52 (1957): 81–90.

тамплієрів. Розуміючи необхідність отримання офіційного визнання і розширення Ордену, Гуго разом із п'ятьма братами — Готфрідом де Сент-Омером, Роландом, Жоффрау Бізо, Пайєном де Мондідьє та Аршамбо де Сент-Аманом — прибув на собор у Труа. Там він представив історію Ордену та його потреби, наголошуючи на важливості його місії у Святій Землі¹²⁹. Гуго де Пейн звернувся до учасників собору з проханням про офіційне визнання *fratres Templarii* та затвердження його статуту.

Собор у Труа став визначальним етапом у становленні Ордену тамплієрів, заклавши основи його офіційного статусу та канонічного визнання. Саме ухвалення статуту забезпечило Ордену чітко регламентовану організаційну структуру, правові засади діяльності та ідеологічне підґрунтя, що визначило його місце серед духовно-чернечих інституцій середньовічного християнського світу. Це рішення сприяло інституційному зміцненню та територіальному розширенню Ордену, дозволило налагодити тісніші зв'язки із духовною та світською владою. Відтак, ухвалені на соборі постанови стали фундаментальною основою для подальшої трансформації тамплієрів у впливову військово-чернечу організацію, що відіграла значну роль у політичних та релігійних процесах доби хрестових походів.

Питання хронології собору Труа та заснування Ордену тамплієрів стало предметом наукового переосмислення завдяки дослідженням швейцарського історика Рудольфа Гістанда. Його фундаментальна праця, присвячена папським документам, що стосуються тамплієрів і госпітальєрів, дозволила переглянути традиційну дату проведення собору¹³⁰. Гістанд аргументовано довів, що собор відбувся не в січні 1128 року, як зазначено у пролозі до Статуту ордену, а в січні 1129 року. Ця плутанина виникла через використання писарем Жаном Мішелем французької системи літочислення, за якою новий рік починався не 1 січня, а 25 березня.

---

¹²⁹ *La règle du Temple*, ed. Curzon, 11.

¹³⁰ *Papsturkunden für Templer und Johanniter*. Bd. 1. Hiestand, R., ed. *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge*, 77. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1972.

Після собору Гуго де Пейн отримав завдання від Балдуїна II набрати людей для нападу на Дамаск.¹³¹ Для цього він вирушив у подорож Європою, можливо, саме Балдуїн фінансував її. Спершу Гуго зупинився в Шампані, потім відвідав Анжу; згідно з Англосаксонським літописом, у 1128 році він побував у Нормандії, Англії та Шотландії.¹³²

У Англії, Франції та Іспанії Гуго де Пейн отримав значну підтримку від місцевих феодалів у вигляді земельних наділів та грошей.¹³³ Також до ордену приєднувались нові члени¹³⁴. 14 липня 1130 року Рамон-Беренгер III, граф Барселони та Провансу, приєднався до Ордену як асоційований член.

Наступним Великим магістром Ордену тамплієрів став Роберт де Краон, також відомий як Роберт Бургундський (1136–1149). Посаду він отримав завдяки підтримці короля Єрусалиму Фулько Анжуйського.¹³⁵ Будучи видатним адміністратором, Роберт де Краон спрямував свою діяльність на залучення підтримки папства. У 1139 р. папа Інокентій II видав буллу “*Omne datum optimum*”, що закріпила автономію Ордену тамплієрів, його канонічний статус та підпорядкування безпосередньо папі: "постановляємо, що дім або Храм, у якому ви перебуваєте,... має перебувати під опікою і захистом Апостольського Престолу на всі прийдешні часи."¹³⁶

Усі внутрішні справи Ордену – включно з виборами магістра та адміністративним управлінням – залишалися під юрисдикцією лише Великого магістра та капітулу, що отримали виняткове право приймати рішення: "Жоден брат цього дому не може бути висунутий на посаду, якщо він не є військовою і релігійною особою, яка прийняла обітницю вашого ордену, і якщо запропонований кандидат не буде обраний ніким іншим, як усіма братами або

¹³¹ Barber, *The New Knighthood*, 230.

¹³² *The Anglo-Saxon Chronicle*, trans. and ed. George N. Garmonsway (London, 1953), 259.

¹³³ Marie Luise Bulst-Thiele, “The Influence of St. Bernard of Clairvaux on the Formation of the Order of the Knights Templar,” in *The Second Crusade and the Cistercians*, ed. Michael Gervers (New York: St. Martin's Press, 1992), 57–66.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Marie Luise Bulst-Thiele, *Sacrae Domus Militiae Templi Hierosolymitani magistri* (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1974), 30.

¹³⁶ Maj, *Omne datum optimum*, 63-64.

кращою і чистішою частиною з них."¹³⁷ Ця норма закріплювала внутрішню дисципліну Ордену, виключаючи можливість зовнішнього втручання світської або церковної влади.

Заклик Інокентія II присвятити себе захисту Католицької Церкви від усіх ворогів Хреста став формальним визнанням значно ширшої ролі Ордену як захисника християнського світу, ніж початкова обмежена функція, яку брали на себе Гуго та його товариші. Попри це, тамплієри не припинили захищати прочан. Відповідно до ієрархічного статуту, десять рицарів були закріплені за цим обов'язком під командуванням Командора міста Єрусалиму¹³⁸.

Таким чином, офіційне визнання Ордену тамплієрів на соборі в Труа та загострення безпекової ситуації на Святій Землі визначило його місію як військово-чернечого братства.

Насамперед, увага храмовників була зосереджена на охороні прочан, які прямували до найважливіших християнських святинь у Палестині. Середньовічні хроністи неодноразово вказували на загрозу, що виникала внаслідок нечастих, проте доволі небезпечних нападів мусульманських загонів і розбійників на дороги. Саме ця ситуація спонукала перших тамплієрів взяти на себе місію патрулювання та оборони шляхів до Єрусалима. Зі зміцненням Ордену завдання локального супроводу швидко переросло у ширший обов'язок із гарантування безпеки християнських територій на Близькому Сході. Як зазначає Ален Демурже, поступове залучення храмовників до воєнних кампаній на боці королівських військ перетворювало їх на потужну силу, необхідну для утримання та розширення християнських володінь у Палестині.¹³⁹

Другий важливий аспект полягав у духовній складовій. Хоча діяльність Ордену мала військовий характер, його члени залишалися ченцями, які складали обіти бідності, чистоти та слухняності.

---

¹³⁷ Maj, *Omne datum optimum*, 64.

¹³⁸ Upton-Ward, *The French Text of the Rule*, 49.

¹³⁹ Alain Demurger, *Chevaliers du Christ: Les ordres religieux-militaires au Moyen Âge, XIe-XVIIe siècle* (Paris: Le Seuil, 2015), 45.

Важливим аспектом діяльності Ордену на ранньому етапі стало формування економічної бази, яка забезпечувала його автономність та військову ефективність. Усвідомлюючи необхідність стабільного фінансування, тамплієри почали отримувати земельні наділи та привілеї від європейських монархів. За словами Малкольма Барбера, уже у 1130-х роках Орден володів значними маєтками у Франції, Англії та Іспанії, що дозволяло забезпечувати постійний потік ресурсів на Схід.¹⁴⁰

Система командорств, яка почала формуватися в цей період, стала ключовим елементом підтримки військової присутності тамплієрів у Святій Землі. Командорства виконували не лише адміністративну, а й економічну функцію, забезпечуючи Орден доходами від сільського господарства, ремесел і фінансових операцій. Це сприяло його перетворенню на самодостатню структуру, здатну утримувати численні залоги та брати активну участь у воєнних кампаніях.

Отже, виникнення Ордену тамплієрів стало логічною відповіддю на військово-політичні реалії та духовні потреби Латинського Сходу у перші десятиліття після успішного завершення Першого хрестового походу. Значне зростання потоку прочан до Єрусалима й нестача регулярних збройних сил для забезпечення їхньої безпеки спонукали заснування особливої військово-чернечої спільноти, яка б поєднувала функції оборони та чернечого служіння. Вже перші ухвали Наблуського собору (1120 р.) узаконили можливість духовенства застосовувати зброю для захисту віри, тим самим заклавши ідейне підґрунтя для майбутньої діяльності Ордену храмовників.

Ранні історичні свідчення, зокрема від Вільгельма Тірського, Михаїла Сирійця, Вальтера Мапа та Ернула, підтверджують, що об'єднання групи рицарів навколо Гуго де Пейна і Годфріда де Сент-Омера спочатку мало за мету виключно охорону прочан. Проте вже на цьому етапі виникає виразна комбінація духовного й військового компонентів: перші члени Ордену складали обітниці бідності, чистоти й послуху, але водночас були зобов'язані тримати меч на захист християнських святинь.

---

¹⁴⁰ Barber, *The New Knighthood*, 229-230.

Кардинальне зрушення у розвитку Ордену відбулося на соборі в Труа (1129 р.), де було затверджено його статут і тим самим визнано унікальний статус військово-чернечої корпорації. Папська булла “*Omne datum optimum*” (1139 р.) остаточно закріпила автономність тамплієрів від місцевої церковної юрисдикції, надавши їм право самостійно управляти справами Ордену та акумулювати фінансові ресурси для здійснення своєї місії. Широка підтримка європейських монархів та феодалів сприяла формуванню розгалуженої мережі командорств, які забезпечували матеріальну базу і неперервний потік новобранців.

Таким чином, уже у першій половині XII ст. Орден тамплієрів вийшов далеко за первісну мету охорони прочан, перетворившись на могутню силу, що мала реальний вплив як на політико-військові процеси в Палестині, так і на церковно-адміністративне життя середньовічної Європи. Унікальне поєднання чернечих обітниць і військового обов'язку вирізняло тамплієрів серед інших релігійних спільнот часу та зробило їх одним із найвпливовіших чинників у добу хрестових походів. Завдяки офіційному визнанню та розгалуженій мережі підтримки у європейських державах, Орден зміг закласти міцний фундамент для подальшого інституційного оформлення і масштабної діяльності, забезпечуючи власну автономію та зміцнюючи міжнародний авторитет.

2.3. Статут Ордену тамплієрів

Ще у 1126 році Балдуїн II написав листа Бернарду Клервоському, впливовому церковному діячеві, з проханням сприяти отриманню папського схвалення для ордену. У своєму посланні король просив створити правила, які відповідали б військовій місії братів-храмовників і були корисними для християнських правителів: «*Constitutiones Templariorum taliter condite, quod et a strepilu et bellico lumulto non dissentiant, et principum christianorum auxilio sint utiles*».¹⁴¹

¹⁴¹“Складіть статут тамплієрів таким чином, щоб вони не суперечили військовій діяльності та були корисними для підтримки християнських правителів.” (Переклад власний). *Cartulaire général de l'ordre du Temple*, 78.

Вплив і авторитет одного із провідних діячів католицької церкви XII ст. допомогли ордену отримати офіційне визнання. Найбільше інформації про цього середньовічного діяча нам дає книга «Vita prima», яка присвячена його життю і діяльності¹⁴². Твір написаний у семи томах очевидцями і сучасниками Барнарда Клервоського: Вільямом Сен-Тьєрійським, Ернальдом Боневальським та Джоффрі Клервоським, секретарем Барнарда.

Барнард Клервоський походив з аристократичної рицарської бургундської родини Тесцеліна де Сореля. Будучи третьою дитиною, він все-таки зумів отримати гарну освіту при церкві в Шатійон-сюр-Сені, де й вирішилась його подальша доля як служителя Господу¹⁴³. Біографи описують Барнарда як людину з кволим тілом, середнього зросту, рожевими щоками та рудою бородою¹⁴⁴. Але найбільше на оточуючих справляло враження обличчя, яке світилось благородством. Про дар переконання Барнарда Клервоського свідчить те, що за його покликом рідна сестра Гумбеліна залишила сім'ю і пішла в монастир, так само вчинив і брат, який був одружений і мав доньок. Вступивши до ордену цистерціанців у Сіто, Барнард згодом заснував власний монастир у Клерво. Абат пройшов сотні миль і поспілкувався з великою кількістю впливових людей для того, щоб сприяти призначенню Інокентія II папою у 1130 р. Що зробило його одним із наймогутніших діячів того часу.

Барнард Клервоський написав трактат «De laude novae militiae ad milites Templi», у якому обґрунтував теологічну місію ордену¹⁴⁵. «Похвалою новому рицарству» Святий Барнард виправдав тамплієрів, оскільки їх служіння мало подвійну природу: обітницю Господу та війну проти невірних. Таким чином, він відмінність між феодальною війною та священною. Він схвалив їх «подвійну боротьбу», моральну та фізичну: «Impavidus profecto miles, et omni ex parte

¹⁴² William of Saint-Thierry, Arnold of Bonneval, and Geoffrey of Auxerre. *The First Life of Bernard of Clairvaux*. Translated by Hilary Costello, OCSO. Collegeville: Liturgical Press, 2015.

¹⁴³ *The First Life of Bernard of Clairvaux*, by William of Saint-Thierry, Arnold of Bonneval, and Geoffrey of Auxerre, trans. Hilary Costello, OCSO (Collegeville: Liturgical Press, 2015), 48.

¹⁴⁴ Ibid, 11.

¹⁴⁵ Sancti Bernardi Abbatis Clare-Vallensis. *De Laude Novae Militiae ad Milites Templi*. In *Patrologia Latina*, vol. 182, edited by Jacques-Paul Migne. Paris: Migne, 1854.

securus, qui ut corpus ferri, sic animum fidei lorica induitur.»¹⁴⁶ Бернард захоплювався схильністю тамплієрів до мучеництва, при цьому запевняючи, що в тій справі, якій вони служать, тамплієри не ризикують зробити людиновбивство (homicide) в строгому сенсі слова, тому що у священній війні є тільки вбивство зла (malicide): «Sane cum occidit malefactorem, non homicida, sed, ut ita dixerim, malicida»¹⁴⁷ Тамплієр — це справжній зразок захисника церков, рицар правої справи: він «plane Christi vindex in his qui male agunt, et defensor Christianorum reputatur»¹⁴⁸.

У четвертому розділі трактату «De conversatione Militum Christi» Бернард Клервоський описав ідеал поведінки Христових воїнів. Основними аспектами були дисципліна, скромність, зречення від приватної власності, молитва та військова підготовка¹⁴⁹. Св. Бернард підкреслював важливість суворої дисципліни, послуху, скромності, аскетизму в їжі та побуті. Також були заборонені розваги, азартні ігри та полювання¹⁵⁰. Особливе місце займали рівність і братерство: повага ґрунтувалася не на походженні, а на доброчесності. Також рицарі повинні бути готовими взяти до рук зброю, але не забувати про духовність. Ці принципи, описані Бернардом, стали основою статуту Ордену Тамплієрів, закріпивши їх як взірець військово-чернечого служіння.

Окрім цистерціанського впливу, у правилі тамплієрів помічаємо також запозичення із статуту Святого Бенедикта. Як влучно зазначає Стівен Гробшмідт у порівняльному аналізі обох статутів, «Правило тамплієрів містить сильні паралелі з бенедиктинським правилом.»¹⁵¹ Статут тамплієрів значною мірою спирався на реформовану версію Статуту святого Бенедикта у питаннях, що стосувались

---

¹⁴⁶ Справді, безстрашний і у всьому захищений воїн, який так само, як одягає тіло в залізо, вдягає душу в броню віри. (Переклад власний) Sancti Bernardi Abbatis Clare-Vallensis, *De Laude Novae Militiae ad Milites Templi*, in *Patrologia Latina*, vol. 182, ed. Jacques-Paul Migne (Paris: Migne, 1854), 924.

¹⁴⁷ Воістину, коли він убиває злочинця, то не є людиновбивцею, а, так би мовити, злочинцевбивцею. Ibidem.

¹⁴⁸ Справедливим месником Христовим щодо тих, хто чинить зло, і захисником християн визнається. Ibidem.

¹⁴⁹ Ibid. 926 - 7.

¹⁵⁰ Léo Moulin, *La Vie quotidienne des religieux au Moyen Âge : Xe–XVe siècle* (Paris: Hachette, 1978), 18.

¹⁵¹ Steven Grobshmidt, *The Rule of St. Benedict Compared with the Rule of the Templars*, accessed January 21, 2025, <https://the-orb.arlima.net/encyclop/religion/monastic/comprule.html>.

ідеалів дисципліни, послуху, милосердя і духовної відданості. Відмінності між статутами полягали в тому, що Правило тамплієрів значно більше нагадувало ті, що застосовувалися для новонавернених членів чернечих спільнот, ніж до статутів, призначених для тих, хто склав чернечу обітницю. З самого початку орден тамплієрів формувався як організація, в якій минуле новобранця втрачало своє значення, а натомість важливим було лише подальше служіння ордену. Поєднання духовності та військової організації стало прикладом для інших духовно-рицарських орденів Середньовіччя.

Аналізуючи передумови створення статуту, можна зробити висновок, що розробка його основ належала до одного з ключових завдань Бернарда Клервоського, підтриманого королем Балдуїном II та іншими впливовими діячами. Затвердження статуту на соборі в Труа стало результатом багаторічних зусиль із формалізації правил, які відповідали б духовно-чернечій місії ордену та його військовій діяльності.

Однак, достеменно невідомо, за якими правилами функціонував орден до затвердження статуту в 1129 р. Припускаємо, що на початкових етапах тамплієри керувалися усними домовленостями чи «примітивним» кодексом, розробленим для забезпечення базової дисципліни та організації¹⁵².

Такий «примітивний» статут є важливим для розуміння початкової еволюції ордену, оскільки він відображає звичаї та практики, які існували до офіційного затвердження статуту. Як зазначає Р. Войтовіч, ці правила, навіть якщо вони залишаються гіпотетичними, є одними з трьох ключових чинників, що вплинули на створення оригінального статуту ордену¹⁵³. Водночас, слід зауважити, що через брак джерел з ранньої історії тамплієрів залишається багато невідомого щодо реального дотримання цих положень.

Латинська редакція статуту “*Regula Pauperum Commilitonum Christi Templique Salomonici*” містить 72 статті з прологом і включає протокол Собору в

---

¹⁵² Анастасія Саєнко, “Організаційне оформлення Ордену тамплієрів за *Regula Pauperum Commilitonum Christi Templique Salomonici*,” *Часопис української історії*, за ред. А. П. Коцура, no. 48 (Київ, 2023): 45.

¹⁵³ Robert T. Wojtowicz, *The Original Rule of the Knights Templar: A Translation with Introduction* (Master’s thesis, Western Michigan University, 1991), 19.

Труа, що було абсолютно неприбутим для статутів чернечих орденів. Тому вважаємо за потрібне проаналізувати пролог до статуту.

Пролог починається із застереження до майбутніх братів ордену, які «до цього вели життя світських рицарів, хто прийняв титул рицаря, щоб досягти людської слави, але не в ім'я служіння Ісуса Христа, від проходження за тими кого Господь обрав з маси приречених і кому він повелів в великої милості своєї захищати Святу Церкву, і закликаємо не поспішати приєднуватися до них назавжди¹⁵⁴.» Можемо зробити висновок, що особлива природа відозви підкреслюється контрастом з тими, хто бореться, не будучи впевненими в чистоті своїх устремлінь.

У другому розділі статуту проглядаються миротворчі мотиви XI ст.: «Слідуючи цьому релігійному порядку розквітає і відроджується рицарство. Існуюче рицарство зневажає любов до правосуддя, яка становить їх обов'язки, і не робить що має, а саме: захищати бідних, вдів, сиріт і церкви, але намагається лише грабувати і вбивати.¹⁵⁵»

Далі перераховані учасники собору, які затвердили статут. На ньому були присутні щонайменше тринадцять єпископів, вісім абатів, шість членів ордену тамплієрів, (хоча навряд чи це всі шість членів-засновників), також знатні миряни: «Також були присутні: майстер Аубрі де Реймс, майстер Фулчер і кілька інших, котрих не будемо перераховувати. Серед інших, кого не згадали та кого потрібно відзначити та віддати належне, сказавши, що вони шанувальники правди, були граф Теобальд; а також граф Неверса; Андре де Баудемант. Вони були присутні на раді і брали участь старанно помічаючи, те зі сказаного, що було добре і спростовуючи те, що вважали неправильним.¹⁵⁶»

---

¹⁵⁴ Ми закликаємо тих, хто досі обирав світське рицарство, де Христос не був причиною, а лише людська слава, якнайшвидше долучитися до єдності тих, кого Бог обрав із маси приречених і, своєю благодатною милістю, призначив на захист святої Церкви. (*Переклад власний*) *La règle du Temple: publiée pour la Société de l'histoire de France.*, ed. Henri de Curzon (Paris: Librairie Renouard, H. Laurens, successeur, 1886), 11.

¹⁵⁵ *La règle du Temple*, ed. Curzon, 12.

¹⁵⁶ *La règle du Temple*, 16-9.

Закінчується пролог словами з Апокаліпсису: «*Per infinita seculorum secula. Amen.*»¹⁵⁷

Статут ордену тамплієрів з усією точністю відповідає концепції *miles Christi*. Пролог до статуту починається словами: «Наша відозва звернена в першу чергу до всіх тих, хто не бажає слідувати своїй власній волі і хоче з чистою і вірною душею служити Царю небесному як рицар, і бажає з ретельністю нести вічно шляхетну зброю слухняності¹⁵⁸».

Переконаність, що причетність до ордену дарує людині особливий статус в очах Бога, ще більш посилюється в дев'ятому розділі, де описується насолода, з якою рицарі Храму слухають церковну службу, духовно готують їх до праведної війни: «... ви ж, відкинувши цей тлінний світ і знехтувавши страждання, принесені вашим тілом, поклялися у вічній любові до Господа: укріплені споживанням божественної плоті, освячені і натхнені заповідями Господа нашого - по закінченні таїнства божого хай ніхто з вас не злякається йти в битву, але приготується увінчати чола свої короною¹⁵⁹».

Глава п'ятдесят сьома ніби підводить підсумок: «Ми віримо, що божественним провидінням в Святій Землі створений новий орден, і що він об'єднав рицарство і віру, і що рицар, озброєний не тільки мечем, а й вірою, може вбивати ворогів Господа без гріха». Дані ідеї надали настільки сильний вплив на людські забобони, що вже навіть в той час в «деяких районах за горами» у ордену з'явилися послідовники, яких Статут називає «лже-братами»¹⁶⁰.

Протягом XII–XIII ст. Орден тамплієрів виробив детально регламентовану систему правил, яка забезпечувала дисципліну та ефективне функціонування братства. Первісний Латинський статут регламентував переважно морально етичні норми. Втім, з розширенням військової місії тамплієрів виникла необхідність у доповненні цього статуту новими регламентами, які пристосовували його до військової реальності.

---

¹⁵⁷ *La règle du Temple*, 20.

¹⁵⁸ *Ibid*, 11.

¹⁵⁹ *Ibid*, 21.

¹⁶⁰ *Ibid*. 58-9.

Пізніше до первісного статуту були додані *retrais* (регламенти), що формувалися в ході капітулів, хоча жодних оригінальних документів цих переглядів не збереглося. Відомо, що ці нормативні доповнення періодично систематизувалися. Наприклад, список свят і постів датується приблизно 1135 роком, а ієрархічні та військові статuti зазвичай відносять до часу магістра Бертрана де Бланкфора (1156–1169). Дослідниця С. Черріні припускає, що вони з'явилися навіть раніше і відповідають кутюму ордену (*consuetudines*), згаданому в папській буллі *Omne Datum Optimum* 1139 року¹⁶¹.

Під керівництвом Роберта де Краона (бл. 1140–1150 рр.) статут був перекладений з латини на французьку мову ойль. Це рішення було нетиповим для релігійних спільнот того часу, які зазвичай використовували латину, проте французька стала міжнародною мовою Ордену¹⁶². На користь цього свідчить той факт, що *retrais* ордену Храму з самого початку укладалися французькою мовою ойль, хоча латина залишалася важливою у внутрішньому документообігу. Оскільки, Франція була найпотужнішим осередком ордену і найбільше членів походили саме з цього регіону, то й переклад робився на французьку. Чернечі ордени загалом не любили розмножувати свої статuti. Однак слідувало, щоб їх зміст знали всі члени ордену. Військові ордени гостріше, ніж інші, відчували це протиріччя, тому що більшість їх членів були мирянами і *illiterati*, тобто не знали латини. Деякі рукописи статуту містили також окситанські звороти, що свідчить про використання цієї мови в регіонах Провансу та Лангедоку.

Французький переклад статуту не може бути датований більш раннім періодом ніж булла "*Omne Datum Optimum*". Оскільки він визнає існування братів-капеланів, встановлених буллою. У статуті зазначалось, що вони мали виключне право проводити богослужіння, приймати сповіді та звільняти від гріхів.¹⁶³ З іншого боку, припущення про дату появи перекладу обмежене тим, що в ньому не згадується герб з червоним хрестом, дарований рицарям Євгеном III

¹⁶¹ Simonetta Cerrini, "Rangs et dignités dans l'ordre du Temple au regard de la règle," in *Élites et ordres militaires au Moyen Âge*, ed. Philippe Josserand et al. (Casa de Velázquez, 2015), 175.

¹⁶² Simonetta Cerrini, *La révolution des Templiers: Une histoire perdue du XIIe siècle*, preface by Alain Demurger (Paris: Éditions Perrin, 2007), 192.

¹⁶³ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 79-80.

(1145-1153). Це сталося, коли Папа був присутній на генеральному капітулі в Парижі в 1147 р. За наступних змін і доповнень до французького статуту питання про символіку обговорюється постійно, торкаючись одягу, плащів і саванів. Крім того, уважне дослідження булл переконує в тому, що будь-який привілей, наданий тамплієрам папською буллою, мав безпосереднє застосування. Коли ми читаємо, що «ці статuti можуть бути змінені тільки магістром за згодою його капітулу», то це означає, що члени капітулу вже мали намір так вчинити¹⁶⁴. Тамплієри звільнялися папою від втручання будь-якої духовної чи світської особи, тому що не хотіли виносити зміни на затвердження патріарха Єрусалимського, якому Собор довірив щось на зразок опіки над орденом Храму.

Задля належного організаційного устрою ордену необхідно було додати статті, що стосувались військової ієрархії. Таким чином було додано 202 статті, які регламентували питання командування, розподілу повноважень між Великим магістром, маршалом, сенешалем і командорами, а також визначали функції рицарів і сержантів¹⁶⁵. У результаті статут перетворився з монастирського кодексу на повноцінний військово-адміністративний документ, що визначав принципи керування військовою структурою, ухвалення стратегічних рішень та контроль за дисципліною.

Важливою частиною подальшої еволюції статуту стало збереження чернечого характеру ордену попри його військову спеціалізацію. У XIII ст. до нього було додано 107 статей, що регулювали монастирський спосіб життя тамплієрів, включаючи порядок проведення богослужінь, молитов, постів та дотримання аскетичних норм.¹⁶⁶

Дисциплінарні норми відігравали центральну роль у функціонуванні ордену, забезпечуючи суворе дотримання статуту. У XIII ст. було складено 158 статей, що регламентували порядок проведення капітулів – зборів братів, які виконували роль внутрішнього судового органу¹⁶⁷. Капітули розглядали справи щодо порушення

---

¹⁶⁴ Ibid, 163.

¹⁶⁵ Ibid, 38 - 171.

¹⁶⁶ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 95-101.

¹⁶⁷ Ibid, 105.

обітниць, військової дисципліни та морально-етичних норм, накладаючи відповідні покарання. Найсуворішою карою було позбавлення права носити білий плащ, що означало ганьбу та втрату статусу брата¹⁶⁸. Брата могли вигнати з ордену також у випадку боягузтва, грубого непослуху або нанесення шкоди власності ордену.¹⁶⁹

Наприкінці XIII ст. повний регламент ордену містив 686 статей. Перші 72 з них були перекладом Латинського статуту, а наступні 75 докладно описували спорядження, тварин і слуг, які належали всім членам ордену від магістра до простих братів-рицарів. Ще 20 статей визначали організацію військових кампаній, а тринадцять регламентували офіцерські обов'язки сержантів. Далі йшли розділи, присвячені харчуванню, дисциплінарним покаранням і внутрішньому монастирському устрою, після чого текст переходив до переліку змін та доповнень до попередніх статутів, починаючи з 315-ї статті. Останні статті містили історичні приклади порушень правил і відповідних покарань, а також церемонію прийняття нового брата до ордену.

М. Мелвіль наводить три основні відмінності між латинською та французькою версіями статуту:

1) відсутній термін, який послушники мали проходити до прийняття в орден;

2) давати присягу єпископу перш ніж бути прийнятим до ордену мали тільки відлучені від церкви, а не всі рицарі, як в латинській версії;

3) французький переклад замінює слова «капелани, службовці в ордені», вжиті в загальному розумінні, на вираз «священники та клірики, які тимчасово збирають милостиню»¹⁷⁰.

Доповнення до статуту, дозволяють припустити, що Орден прагнув більшої самостійності від Єрусалимського патріарха, а також інших світських і духовних осіб. Розширення статуту продовжувалося до самого кінця існування ордену. Після втрати Акри (1291 р.) тамплієри змушені були адаптувати свої положення до

---

¹⁶⁸ Ibid, 119-120.

¹⁶⁹ Ibid, 74, 112, 144, 160.

¹⁷⁰ Melville, *La vie des Templiers*, 18.

нових реалій боротьби за морські маршрути. Якби орден не зазнав переслідувань і не був розпущений у 1307 р., Великий магістр та капітул, імовірно, продовжували б модифікацію статуту, пристосовуючи його до нових викликів.

Враховуючи, що латинська версія статуту є первинним законодавчим документом Ордену Тамплієрів, який заклав основи правової системи тамплієрів, вважаємо за необхідне детально її розглянути.

Із змісту перших статей можна зробити висновок, що повсякденне життя тамплієрів було чітко регламентоване і поєднувало в собі елементи чернечого служіння та військової дисципліни. У багатьох командорствах Західної Європи їхній розпорядок дня мало чим відрізнявся від режиму бенедиктинських ченців. Як і в Правилі святого Бенедикта, передбачалося, що брат міг бути звільнений від виконання певного наказу, якщо він не мав фізичної можливості його виконати або якщо цей наказ суперечив здоровому глузду. Однак у Святій Землі та на території Піренейського півострова, де військові кампанії тривали майже безперервно, храмовники залишалися одночасно ченцями та солдатами на постійній бойовій службі.

Перші статті описують, які обов'язки у служінні мали брати: *Qualiter divinum officium audiant; Quot orationes dominicas si audire nequerint dicent.*¹⁷¹

День тамплієрів починався на світанку з молитви та участі в богослужіннях. Особливу увагу приділяли слуханню Святого Письма, що супроводжувало трапезу: "Під час обіду та вечері завжди повинно читатися святе читання. Якщо ми любимо Господа, то маємо з найбільшою увагою бажати чути Його спасенні слова та настанови. Читець же читань нагадує вам про мовчання."¹⁷² Після молитви брати доглядали за кіньми, ремонтували спорядження, займались військовою підготовкою.

Раціон тамплієрів також мав суворі обмеження, визначені статутом. Три рази на тиждень братам дозволялось їсти м'ясо, а в неділю навіть подвійну порцію

---

¹⁷¹ Як слід слухати Божественну службу; Скільки молитов "Отче наш" слід промовляти, якщо неможливо вислухати службу. (Переклад власний) *La règle du Temple*, ed. Curzon, 21- 23.

¹⁷² *Ibid*, 34.

давали рицарям, в той час як для сержантів та зброєносців залишалась звичайна порція.¹⁷³

Повсякденне меню складалося з овочів та риби: «*Altera die, scilicet in secunda et quarta feria (Secunda et Quarta feria)] tam Lorem credimus omnes erunt duo vel tres paropsides fabarum vel alterius cibi vel enim assum aromata et mandavit illis ut decurrere qui rem non uno erat contenta est.*»¹⁷⁴

Зовнішній вигляд храмовників також був суворо регламентований. Вони носили простий білий або чорний одяг без оздоблень, без хутра, за винятком овчини: “одяг має бути позбавлений будь-яких ознак зарозумілості та надмірності.”¹⁷⁵ У 1146 р. папа римський надав право зображувати червоний хрест на плащі, зліва, під серцем, “з тим, щоб цей переможний знак служив їм щитом, і щоб ніколи не повернули вони назад перед яким-небудь невірним”.¹⁷⁶

Далі слідував опис військового обмундирування, де обговорювалась кількість коней, відсутність позолоти на стременах, а старі золоті обладунки слід було пофарбувати. Як тільки рицар тимчасово приєднувався до ордену, то ціна власного коня фіксувалась. Половина цих грошей поверталась, якщо він відходив. Чергові статті говорять про покору магістру, якому брати сповідались. Саме магістр вирішував, відносно проступку кожного рицаря, яке покарання йому присуджувати.

Накінець приписи статуту були різноманітними. Заборонялось братам мати скриню з замком або сумку без дозволу магістра¹⁷⁷. Читати листи мав право тільки магістр¹⁷⁸. Одружені чоловіки, які стали членами ордену, не могли носити білий одяг.¹⁷⁹ Заборонялось також спілкуватись із відлученими від церкви.¹⁸⁰

---

¹⁷³ *La règle du Temple*, 35.

¹⁷⁴ В інші дні, а саме в понеділок, середу та суботу, ми вважаємо, що для всіх буде достатньо двох або трьох страв із бобових або інших продуктів, або, якщо так можна висловитися, варених страв. *Ibid*, 36.

¹⁷⁵ *Ibid*, 29.

¹⁷⁶ Melville, *La vie des Templiers*, 101.

¹⁷⁷ *La règle du Temple*, ed. Curzon, 44-45.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ *La règle du Temple*, ed. Curzon, 67.

¹⁸⁰ *Ibid*, 24-5.

Вільне походження спершу було єдиною умовою для вступу до ордену. Проте в орден Храму приходили в основному задля боротьби з невірними, використовуючи зброю, а це було під силу лише стану рицарів, адже окрім них ніхто не володів цими навичками.

Ті, хто претендували на те, щоб бути прийнятим в орден як рицарі, мали засвідчити, що походять з рицарського роду та що батько був або міг ним стати. Далі він повинен був довести, що народжений в шлюбі, оскільки, як і церква в цілому, тамплієри виганяли зі своїх лав незаконнонароджених. Більше того, кандидат повинен був підтвердити, що він вільний від усіх колишніх зобов'язань, що він не одружений чи не заручений, що не приносив жодних клятв і не посвячувався ні в який інший орден, а також, що він не обтяжений боргами. Йому крім цього необхідно було ще підтвердити, що він знаходиться в здоровому глузді, володіє хорошим здоров'ям і не страждає ніякими хворобами.

Посвяту в тамплієри зазвичай проводив командор провінції під час збору провінційного капітулу у будь-якому з командорств¹⁸¹. Однак за необхідності обряд проводили в більш-менш придатному приміщенні. Два або три брата розмовляли з кандидатом, розповідаючи йому про те, який спосіб життя буде він вести, ставши членом ордену, про те, яку роботу виконуватиме, з якими проблемами стикатиметься і яке покарання його чекає в разі непослуху¹⁸². Служіння в ім'я Бога та спокутування гріхів було єдиною причиною, щоб стати членом ордену. Вступаючи до ордену, кандидат ставав рабом ордену¹⁸³.

Якщо кандидат погоджувався і на такі умови, його просили вийти із зали засідання, після чого починалося обговорення кандидатури. Якщо капітул погоджувався прийняти кандидата в орден, його просили повернутися, після чого піддавали перехресному допиту про те, чи немає у кандидата будь-яких зобов'язань, які можуть розкритися після вступу в орден.

---

¹⁸¹ *Séance du 30 décembre 1310*, in *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309–1311)*, ed. Magdalena Satora, vol. 1 (Leiden: Brill, 2020), 408.

¹⁸² *La règle du Temple*, ed. Curzon, 65-6.

¹⁸³ *Ibid*, 21.

Кандидата попереджали, що якщо він збреше і брехня виявиться, то він буде вигнаний з ордену. Якщо відповіді новобранця задовольняли капітул, йому пропонували принести клятву «Господу і Діві Марії» в тому, що він буде коритися наказам магістра ордену та дотримуватися безшлюбності¹⁸⁴. Крім того, кандидат клявся в тому, що буде дотримуватися традицій і звичаїв ордену.

Коли всі необхідні клятви були виголошені, голова ради вітав нового члена ордену і одягав на його плечі орденську мантию. Новоприйнятий член братства міг отримати вовняний шнур на пояс, як символ цнотливості, і м'яку шапку-скуфію¹⁸⁵.

Брат-священик читав молитву, після чого він і голова ради цілували нового брата. Далі новий брат сідав на підлогу, а голова зачитував йому уривки зі статуту, а також відповідав на поставлені новачком питання. Нарешті, благословляли новачка і відпускали.

Якщо у перші роки існування ордену братами могли стати лише французи шляхетного походження, то згодом це право поширилося на англійців, а пізніше й на представників інших європейських країн. Водночас керівні посади, такі як магістр чи кастелян, залишалися прерогативою французьких членів ордену.

Ієрархічна структура ордену передбачала поділ на кілька рівнів: найвищий прошарок складали рицарі, які були безпосередніми учасниками військових дій; середній рівень займали сержанти, що виконували адміністративні та допоміжні функції; а до нижчого прошарку належали зброєносці та управителі, яких зазвичай набирали з заможних містян. Найменш привілейованою групою були слуги й охоронці, що походили з нижчих соціальних верств¹⁸⁶. Таким чином, орден мав чітку ієрархічну будову, яка забезпечувала його ефективне функціонування як військово-чернечої організації.

Дисциплінарні питання посідали центральне місце в регламенті ордену. Початково статут містив загальні приписи, проте з часом вони набули більшої конкретики завдяки впровадженню додаткових положень, що фактично перетворили їх на аналог військово-релігійного кодексу. Велика частина *retrais*

---

¹⁸⁴ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 169.

¹⁸⁵ *Ibid*, 170-1.

¹⁸⁶ Addison, *The History of the Knights Templars*, 222.

ордену стосувалася саме покарань: серед них були положення про проведення капітулів, під час яких розглядалися дисциплінарні порушення та ухвалювалися відповідні санкції¹⁸⁷. Прикладам проступків та покарання за них були присвячені окремі статті.¹⁸⁸

У другій половині XI ст. папа Григорій VII істотно трансформував уявлення про образ *miles Christi* — воїна Христового. Якщо раніше цей термін мав радше духовне значення і асоціювався з молитвою та аскетичним способом життя, то тепер він набув нового змісту. Воїн Христовий — це не лише захисник віри у метафізичному сенсі, а й озброєний боєць, який вступає в реальну боротьбу зі «супротивниками Церкви».¹⁸⁹

Така інтеграція виразно простежується у статуті Ордену тамплієрів. Документ поєднував елементи духовного регламенту з практичними нормами ведення бойових дій. Він встановлював, зокрема, допустиму кількість коней, якими міг користуватися рицар¹⁹⁰, регулював порядок участі в битві, а також містив положення, адаптовані до різних кліматичних умов. Наприклад, у спекотні періоди дозволялося використовувати полотняні рушники замість вовняних¹⁹¹.

Однак центральною метою статуту залишалася не лише організація оборони Святої Землі, а й спасіння душ самих братів. Їхня служба розглядалася як форма духовного самозречення, що реалізується через військову практику¹⁹². Водночас статут виконував функцію організаційного документа. Він визначав структуру управління Орденем, що базувалася на принципах централізації та суворої ієрархії на чолі із Великим Магістром, капітулом та провінційними командорами.

Отже, Статут Ордену тамплієрів Статут Ордену храмовників від самого початку став наріжним каменем у формуванні їхньої колективної ідентичності як духовно-рицарської громади. Його витoki спиралися не тільки на безпосередню підтримку короля Балдуїна II і духовний авторитет Бернарда Клервоського, а й на

---

¹⁸⁷ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 105.

¹⁸⁸ Ibid, 119, 133, 137-8.

¹⁸⁹ I. S. Robinson, "Gregory VII and the Soldiers of Christ," *History* 58, no. 193 (1973): 170.

¹⁹⁰ *La règle du Temple*, ed. Curzon, 54.

¹⁹¹ Ibid, 55-56.

¹⁹² Read, *Templars*, 131.

усталені традиції бенедиктинських і цистерціанських чернечих статутів. Затверджений на соборі в Труа 1129 року, Статут уже на початковому етапі поєднував військову функцію із чернечими цінностями, запроваджуючи принципи дисципліни, спільного життя та духовного вдосконалення. Статут було перекладено давньофранцузькою мову приблизно в 1138 р. Пізніше було розширено додатковими «ієрархічними правилами», що збільшило його з 609 правил приблизно до 1150 р., до 656 - до 1250 р., і, нарешті, до 685 правил у 1290 р. Що відображає складні етапи еволюції ордену та його пристосування до викликів часу. Однак, оригінальні 72 правила завжди залишалися основними принципами, якими жили всі тамплієри.

Важливим аспектом є вплив Бернарда Клервоського, котрий у «*Liber ad milites Templi de laude novae militiae*» обґрунтував духовну легітимацію храмовників, окресливши ідею «подвійної боротьби» — проти внутрішніх спокус і зовнішніх ворогів віри. Завдяки його авторитетові орден дістав офіційну підтримку та богословське виправдання. Таким чином, Статут тамплієрів був не просто набором правил, а складною системою, що безперервно розвивалася відповідно до реалій XII–XIII ст. У ньому чітко простежується прагнення об'єднати воєнний обов'язок захисту Святої Землі з духовними цінностями західного чернецтва. Впровадженні нововведення — від детально розробленої військової ієрархії до розгорнутої судово-дисциплінарної практики — демонструють послідовне формування унікального соціального інституту, який водночас мав характер чину служби Господу та резонансну присутність у політично-військовій історії Середньовіччя. Зрештою, саме завдяки обґрунтованості й гнучкості свого Статуту Орден тамплієрів тривалий час залишався взірцем для інших духовно-рицарських об'єднань Західної Європи, створюючи єдиний духовно-моральний і військовий простір, що впливав на розвиток церковно-політичних структур цілого християнського світу.

Розділ III. Організаційна структура Ордену тамплієрів та його діяльність у XII - XIII ст.

3.1. Ієрархічна структура та управління ордену тамплієрів

Ієрархічна структура ордену тамплієрів формувалася в умовах необхідності чіткого підпорядкування та ефективної координації діяльності на великих територіях. Основною метою такого управління було забезпечення оборони Святої Землі та управління значними земельними маєтками в Європі. Подібна структура була характерною і для інших духовно-рицарських орденів того часу, зокрема госпітальєрів та Тевтонського ордену.

У госпітальєрів вищим керівним органом також був Великий магістр, а посадові обов'язки провінційних магістрів і командорів мали багато спільного з аналогічними функціями у храмовників.¹⁹³ У Тевтонському ордені структура мала ще більш розгалужену систему, де ключову роль відігравали ландмейстери — керівники регіональних підрозділів ордену¹⁹⁴.

Впровадження багаторівневої системи управління тамплієрами дозволяло контролювати значні території та ресурси, забезпечуючи оборону, підтримання порядку та економічний розвиток. Система ієрархії, закладена в статуті ордену, забезпечувала взаємодію між різними рівнями управління та гарантувала підзвітність командорів перед вищим керівництвом.

У французькому варіанті Статуту особлива увага приділена вертикалі влади на чолі з Великим магістром та його заступником – сенешалем. Володіння ордену поділялися на пріорства, згадані в тексті Статуту: Єрусалим, Тріполі, Антіохія, Франція, Англія, Пуату, Анжу, Португалія, Апулія та Угорщина. Кожне пріорство очолював власний магістр разом із командором, відповідальними за функціонування місцевих домів.¹⁹⁵ Магістр, як центральна постать в управлінні

---

¹⁹³ “The Rule of Blessed Raymond du Puy, 1120–60,” in E. J. King, *The Rule, Statutes and Customs of the Hospitallers, 1099–1310* (London: Methuen, 1934), 21.

¹⁹⁴ Indrikis Sterns, “The Statutes of the Teutonic Knights: A Study of Religious Chivalry” (PhD diss., University of Pennsylvania, 1969), 237.

¹⁹⁵ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 41.

орденом, поєднував у собі адміністративні, управлінські та судові повноваження, що детально описано в ієрархічних статутах.¹⁹⁶

Він очолював капітул — вищий колегіальний орган Ордену — й мав право скликати засідання, формувати порядок денний і контролювати виконання ухвалених рішень¹⁹⁷.

У військовій сфері магістр координував бойові дії, розподіляв сили братів, а також приймав рішення щодо початку або завершення воєнних кампаній.¹⁹⁸ Проте подібні рішення вимагали схвалення з боку капітула. Окрім цього, він ніс відповідальність за оборону укріплень, зокрема прикордонних замків у стратегічно важливих регіонах, як-от Єрусалимське королівство, Антіохія та Тріполі.¹⁹⁹

Магістр володів повноваженнями розпоряджатися майном Ордену, зокрема, надавати в кредит до тисячі безантів за згодою ради братів або робити подарунки світським особам для зміцнення політичних і економічних зв'язків Ордену. Він міг надавати цінності та коней друзям Ордену, проте передача стратегічно важливої зброї – мечів, списів чи кольчуг – була заборонена. Магістр також мав право призначати та відкликати командорів домів Ордену, проте це рішення також мало погоджуватися з капітулом²⁰⁰.

Магістр виконував функцію духовного лідера братів, здійснюючи релігійні обряди та наглядаючи за дотриманням статуту. Зокрема, він мав обов'язок щорічно на Великий четвер омивати ноги тринадцятьом біднякам і надавати їм їжу, одяг і гроші²⁰¹. Також щоденно п'ять бідняків отримували їжу в домі Ордену на знак благочестя Магістра.

У разі смерті одного з братів, який служив Магістру, він мав право отримати частину його майна, а решту передати маршалу для загальних потреб Ордену²⁰².

---

¹⁹⁶ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 41-43.

¹⁹⁷ Ibid, 107-108.

¹⁹⁸ Ibid, 60.

¹⁹⁹ Ibid, 149.

²⁰⁰ Ibid, 40.

²⁰¹ Ibid, 43.

²⁰² Ibid, 40.

Магістр не мав права особисто контролювати ключі від казначейства Ордену, проте міг зберігати свої особисті цінності у власній скрині²⁰³. Усі прибутки та дарунки, що надходили з-за кордону, мали бути розміщені в казначействі та використовувалися лише з дозволу Магістра.²⁰⁴ Магістр перевіряв фінансовий стан командорств ордену, у випадках нестачі ресурсів він мав право перерозподіляти майно між домами²⁰⁵.

Спорядження, на яке мав право магістр, також свідчило про його високе становище. За статутом, він утримував чотирьох коней та мав у підпорядкуванні низку підлеглих осіб для забезпечення його повсякденних і військових потреб. До оточення Магістра входили:

- капелан-брат, який виконував духовні функції;
- писар, що відповідав за діловодство та адміністративні справи;
- сержант-брат, який допомагав Магістру в організаційних питаннях і військових кампаніях;
- дворянин-слуга, що носив щит і спис Магістра;
- коваль, який дбав про стан зброї та спорядження;
- сарацинський писар, що виконував функції перекладача та писаря;
- туркопол, легкий кавалерист місцевого походження;
- кухар, відповідальний за харчування²⁰⁶.

Крім того, Магістр міг утримувати двох піхотинців та одного слугу, якого використовували як елітного бойового коня під час військових походів. Під час воєнних дій він мав право брати з собою до десяти рицарів-братів як охорону та супровід²⁰⁷.

На генеральному капітулі обирався магістр та затверджувались нові статті статуту, які регламентували діяльність ордену. Владу Магістра також обмежував капітул. Він повинен був діяти відповідно до рішень капітулу та радитися з братами Ордену. Всі стратегічні питання – від оголошення війни до призначення

---

²⁰³ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 40.

²⁰⁴ Ibidem.

²⁰⁵ Ibid, 42.

²⁰⁶ Ibid, 39.

²⁰⁷ Ibid, 44.

командорів – вирішувалися колективно. Магістр не мав права самостійно продавати землі чи замки, змінювати статут Ордену без згоди братів, а також призначати командорів Єрусалиму, Акри, Тріполі, Антіохії, Франції та Англії. Командори з Європи не могли прибути на Схід без дозволу Магістра та капітулу. Розподіл влади між Великим Магістром капітулом забезпечувало баланс сил. Проте існували випадки зловживання владою. Зокрема, Жак де Моле, останній Великий Магістр, отримав свою посаду внаслідок суперечливих виборів, які, на думку Д. Джонса, не мали одностайної підтримки з боку капітулу²⁰⁸.

Далі у статуті описані обов'язки сенешаля, які охоплювали управління майном і ресурсами ордену, координацію діяльності братів, а також представництво Великого магістра за його відсутності. Сенешаль мав право утримувати значний супровід, включаючи коней, зброєносців, рицаря-брата, туркопола, диякона-писаря, сарацинського писаря та піхотинців, що забезпечувало ефективність його діяльності. Він мав печатку Великого магістра, використовував строкатий штандарт і круглий намет, що підкреслювало його повноваження²⁰⁹. За відсутності Магістра, сенешаль контролював всі ресурси ордену, приймав рішення щодо розподілу матеріальних благ між володіннями, мав право переміщувати братів між господарствами, а також здійснював дарування від імені ордену за узгодженням з братами²¹⁰.

Маршал ордену був наступним за ієрархією й очолював усі військові загони братів під час збройних конфліктів, забезпечував їх організацію, управління та бойову готовність. У його розпорядженні перебувала вся зброя та військове спорядження Ордену, включаючи здобич, милостиню та майно братів, які померли. Як зазначено у статуті: “Маршал має керувати всією зброєю дому: тією, що купується для братів конвенту, отриманою як милостиня чи здобич.”²¹¹ Окрім того, маршал відповідав за транспортні каравани та логістику, організовував перевезення спорядження, коней та інших ресурсів, необхідних для

---

²⁰⁸ Джонс, *Тамплієри*, 376.

²⁰⁹ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 44.

²¹⁰ Ibidem.

²¹¹ Ibid, 45.

функціонування Ордену. Його повноваження поширювалися також на розподіл коней і мулів, які могли бути використані братами для бойових чи адміністративних потреб²¹².

У статуті йдеться, що «усі рицарі-брати, сержанти та солдати перебувають під командуванням маршала під час збройних дій»²¹³, що робило маршала центральною фігурою під час бойових дій. Маршал призначав підмаршала та прапороносця, які йому підпорядковувались. Усунути маршала можна було тільки після подяки за виконання обов'язків.²¹⁴

Маршал скликав усіх рицарів і сержантів на засідання капітулу. Діяло два капітули: генеральний для вирішення важливих питань, і ординарний для вирішення повсякденних проблем. Збори рицарів на генеральному капітулі обирали командора, який відповідав за печатку ордену. Командори Єрусалиму, Антіохії і Тріполі визначали день виборів магістра.

Як помічники маршала служили туркопльє, підмаршал і гонфалоньєр (прапороносець).

Туркопльє грав далеко не останню роль. Він командував братами-служителями у воєнний час і туркополами (допоміжні загони легкої кінноти з місцевих жителів) у воєнний і мирний час²¹⁵. Йому належало чотири коня і навіть туркоман²¹⁶. Посланий на розвідку з ескортом рицарів, він брав на себе відповідальність тільки за виконання самої місії і діяв відповідно до наказу²¹⁷. У присутності маршала він міг лише організувати своїх туркополів і братів-служителів і передавати їм накази. Він не мав права наступати, атакувати або переслідувати ворога з власної ініціативи²¹⁸.

Підмаршал був начальником братів-майстрових і відповідав за ковальську справу і справність кінської зброї²¹⁹. Саме він розподіляв і велів ремонтувати

---

²¹² Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 45.

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ Ibid, 46.

²¹⁵ Ibid, 61.

²¹⁶ Ibidem.

²¹⁷ Ibidem.

²¹⁸ Ibidem.

²¹⁹ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 61-62.

сідла, вуздечки, стремена, а також списи, шпаги, турецьку зброю, арбалети і залізні шоломи. Він пильно контролював роботу майстерень. Він же розподіляв зброєносців, хоча ті й перебували головним чином у підпорядкуванні гонфалоньєра.

Прапорносець командував зброєносцями, які не належали до ордену тамплієрів. Він розподіляв їх по обителям, видавав плату після завершення служби і підтримував дисципліну в їх рядах²²⁰. У походах саме він вибудовував їх в загони за вказівкою маршала²²¹. На марші він простував попереду прапора тамплієрів, який ніс зброєносець. Проте під час атаки прапорносець вів за собою зброєносців під знаменами тамплієрів²²².

Босеан - прапор тамплієрів, - був надзвичайно важливим. Чорно-білий гонфалон, на думку Якова Вітрійського, символізував дуальність природи тамплієрів: чистоту й цнотливість, які асоціювалися з білим кольором, та мужність і силу, що уособлював чорний: «Вони відкриті й доброзичливі зі своїми друзями, але чорні й жахливі для своїх ворогів»²²³.

Відповідно до статуту, його охороняли до десяти рицарів: «Маршал повинен наказати п'ятьом, шістьом або десятьом рицарям-братом охороняти його та прапор; ці брати повинні оточити своїх ворогів навколо прапора»²²⁴. На випадок втрати основного прапора передбачалося, що той, хто несе загорнутий прапор, повинен залишатися якнайближче до Маршала, щоб, якщо прапор Маршала впаде... він міг би розгорнути свій прапор»²²⁵. Знамено завжди мало залишатися піднятим високо в небо, і його опускання, навіть для використання як зброї, суворо каралося. Навіть у разі неминучої поразки рицарі були зобов'язані залишатися на полі бою, допоки прапор залишався піднятим. У разі втрати власного знамена тамплієри мали приєднуватися до найближчого християнського стяга. Як зазначено: «І якщо він бачить, що більше немає шансу на перемогу, він

²²⁰ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 62.

²²¹ Ibid, 63.

²²² Ibidem.

²²³ Jacques de Vitry, *Libri duo*, 65, fol. 119.

²²⁴ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 59.

²²⁵ Ibid, 60.

повинен йти до найближчого прапора Госпіталю чи християнського прапора.²²⁶» Рицар, який порушив це правило, міг бути покараний носінням кайданів та позбавленням плаща — однієї з найсуворіших кар у військових орденах. Покараний брат повинен був віддати свій плащ і вдягти чернечий одяг без хреста²²⁷.

Особливу групу утворювали брати-капелани, які приймали сповіді братів та відпускали їм гріхи. За статутом, вони отримували найкращий одяг і мали право носити шкіряні рукавички.²²⁸ В іншому випадку носити рукавички дозволялось лише мулярам під час роботи, щоб захистити руки²²⁹. Брат-капелан мав сидіти поруч із Великим магістром під час трапези, отримувати їжу першим і найкращу.²³⁰ Якщо ж він здійснив гріх, то мав спокутувати його читанням псалтиря.²³¹

Відповідно до статуту, вони мали більшу владу відпускати гріхи від імені папи, ніж архієпископ²³². Однак були п'ять гріхів, які брат-капелан не міг відпустити: вбивство християнина; насильницький напад на іншого брата; напад на члена іншого ордену чи священика; зречення священного сану для вступу до Ордену; і вступ до Ордену шляхом симонії²³³.

Таким чином, ієрархічна структура храмовників перетворювала орден в добре організовану армію. На думку Демурже, ця система цілком відповідала суспільно-політичній конституції “трьох станів” середньовічного суспільства: ті, хто воюють (рицарі і сержанти), ті, хто моляться (капелани), і ті, хто працюють (брати-ремісники). Або структурі монастирської організації: з одного боку, брати монастиря (рицарі, сержанти і капелани), з іншого - брати-ремісники, що дуже нагадує розмежування між ченцями і послушниками у цистерціанців. Додамо

²²⁶ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 60.

²²⁷ Ibid, 75.

²²⁸ Ibid, 79, 91.

²²⁹ Ibid, 91.

²³⁰ Ibid., 79.

²³¹ Ibid., 80, 163.

²³² Ibid., 79.

²³³ Ibid., 80.

соціальне розшарування між знаттю і простими людьми, яке хоч і частково, але збігалось з професійним розподілом - рицарі і сержанти.²³⁴

Що стосується стану воїнів, то він майже з самого початку розпався на дві категорії, рицарів і сержантів, або служителів, які відрізнялися від перших кіньми, одягом і зброєю.

Якщо рицарі виконували військові функції, то сержанти мали як військові, так і адміністративні обов'язки. Зброєносці забезпечували рицарів зброєю та спорядженням, готували коней та виконували інші допоміжні обов'язки. Капелани ж відповідали за духовне життя братів, звершували богослужіння та здійснювали пастирське піклування.

Тамплієри створили складну й розгалужену систему командорств, яка розташовувалась по всій Європі та Святій Землі. Це забезпечувало постійний приплив ресурсів, рекрутів та фінансової підтримки для військових кампаній у Леванті.

Ієрархічна система управління командорствами була такою:

- Генеральний капітул – вищий орган управління Ордену, що ухвалював ключові рішення щодо політики та фінансів²³⁵.

- Великий магістр – верховний очільник Ордену, що контролював діяльність усіх провінцій²³⁶.

- Прецептори (командори) – очільники місцевих домів, що керували господарськими та військовими справами²³⁷.

- Місцеві брати – рицарі, сержанти, капелани та слуги, які виконували адміністративні, військові або господарські обов'язки²³⁸.

Структурно командорства можна поділити на три основні типи:

1. Фортеці в Святій Землі – великі військові комплекси, що виконували оборонні функції (Акра, Сафад, Атліт, Тортоса).

---

²³⁴ Demurger, *Die Templar*, 258.

²³⁵ Upton-Ward, *The Rule of the Templars*, 42.

²³⁶ Ibid, 39-44.

²³⁷ Ibid, 47-51.

²³⁸ Ibid, 66.

2. Адміністративні та економічні центри в Європі – розташовувалися в головних містах і контролювали великі земельні наділи (Париж, Лондон, Барселона, Венеція).

3. Сільськогосподарські дома – менші командорства, що займалися виробництвом продуктів і забезпеченням ресурсів для Ордену (Прованс, Ла-Рошель, Бургундія і тд.).

До середини XII століття мережа командорств охоплювала значні території Європи та Малої Азії. За даними джерел, у 1130-х роках існувало близько тринадцяти домів, а до 1140-х років кількість командорств зростає до вісімнадцяти²³⁹. Основні командорства були засновані у Франції, Іспанії, Португалії, Англії та Італії. Керівниками командорств були командори, які підпорядковувалися магістрам провінцій.

Командори управляли окремими командорствами — домами ордену, які розташовувалися на території Європи та Малої Азії. Європейські командорства тамплієрів зосереджувалися в стратегічно важливих регіонах. Вони виконували адміністративно-фінансову функцію (збір податків, надання позик, управління маєтками)²⁴⁰, військову (формування та підготовку рицарів для відправлення на Схід)²⁴¹, господарську (розвиток землеробства, тваринництва, виноробства, морської торгівлі)²⁴².

Нові провінції створювалися там, де це було обґрунтовано, що робило перелік у Статуті Ордену частково застарілим до кінця XIII ст. Це зумовило формування низки важливих регіональних підрозділів Ордену, подібних за функціями до французьких бальяжів. Такі структури виникли в Ломбардії, Тоскані, Патримонії Святого Петра в Тускії, Римі, Сполето, Кампанії та Маріттімі, Анконських Марках і на Сардинії. Водночас на західноєвропейських землях особливого впливу набули прецептори Аквітанії, Нормандії та Оверні, які входили до числа провідних сановників Ордену, хоча спочатку ці регіони не мали статусу

---

²³⁹ Barber, *The New Knighthood*, 240.

²⁴⁰ Upton-Ward, *The French Text of the Rule*, 47-9.

²⁴¹ Ibid, 49.

²⁴² Ibid, 48.

окремих провінцій.Ці регіони перебували під загальним управлінням великого прецептора²⁴³. На початку XIV ст тільки територія сучасної Франції була розділена на одинадцять окремих бальяжів.²⁴⁴

Згідно з джерелами, найбільші командорства тамплієрів були розташовані у Франції, Англії, Італії, Іспанії та Португалії. Зокрема, у Франції мережа домів Ордену простягалася через важливі торговельні та транспортні маршрути, такі як шляхи з Англії через долини Сони та Рони до Середземномор'я. Важливими центрами були Ла-Рошель, Бордо, Нант, Дувр і Марсель.

В Іспанії та Португалії тамплієри брали активну участь у Реконквісті. Такі фортеці, як Пеньїскола, Міравет, Монсон, Аско, Кантав'єха, Вільель, Кастельоте та Чаламера, служили не лише оборонними бастіонами, а й адміністративними центрами.

Донори вносили пожертви в доми тамплієрів, однак розподіл таких внесків був нерівномірним. У регіонах, де Орден отримував значну кількість дарунків із самого початку, таких як північна Франція та Прованс, тамплієри зберігали сильну публічну присутність. Як тільки формувалася мережа домів у певному регіоні, тамплієри могли консолідувати й оптимізувати ці володіння через земельні угоди та раціональне управління.

Хоча французькі володіння залишалися основою західної імперії тамплієрів, відносна важливість італійських баз зросла приблизно з середини XIII ст., особливо після повноцінного використання апулійських і сицилійських портів у період правління Анжуйців. У Венеції Орден мав дім, хоча серйозний конфлікт із венеційцями, що трапився незадовго до 1248 р., призвів до спалення далматинського міста Сенья тамплієрами. Проте у 1259 році, після примирення, Велика рада Венеції виділила Ордену 5000 венеційських фунтів для розширення та покращення їхнього дому в місті²⁴⁵.

---

²⁴³ Barber, *The New Knighthood*, 245.

²⁴⁴ Ibid, 229.

²⁴⁵ *Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia*, ed. R. Cessi, vol. 3 (Bologna, 1931), no. 33, 51.

Загалом в Італії Орден мав осередки у Венеції, Римі, Чивітавекк'ї та Апулії. Особливо важливими були бази в Апулії та Сицилії, які забезпечували військову логістику та морські перевезення²⁴⁶.

На південь від центральної Італії тамплієри мали дім у Ветралі, поблизу важливого шляху Віа-Касія, який сполучав їхні володіння в Римі з прибережною прецепторією в Чивітавекк'ї. Їхній вплив у цьому регіоні, зокрема навколо Вітербо, був значно посилений завдяки тісним зв'язкам із папством, яке часто використовувало Вітербо як резиденці. До кінця XIII — початку XIV ст. позиції тамплієрів у папській курії були ще більше зміцнені.

На початку XIII ст. Орден утримував володіння у Німеччині, Далматії та Моравії.²⁴⁷ Одним з перших осередків тамплієрів на німецьких землях був саксонський дім у Хальберштадті. Пожертва цього дому датується 1201–1208 рр.²⁴⁸ Частина провінцій західної Німеччини входила до французьких провінцій Ордену.²⁴⁹

Серед стратегічно важливих командорств Європи можна виділити:

- Париж – головний фінансовий осередок Ордену у Франції. Саме тут розміщувався скарб Ордену, а також здійснювалися грошові операції з європейськими монархами²⁵⁰.

- Ла-Рошель – ключовий портовий пункт для перевезення військових вантажів та фінансових потоків у Святу Землю²⁵¹.

- Лондонський храм – адміністративний центр англійських тамплієрів, що діяв як банк для корони та рицарства²⁵².

²⁴⁶ Addison, *History of the Knights Templars*, 80.

²⁴⁷ Barber, *The New Knighthood*, 19.

²⁴⁸ Paul Smith, *Crusade and Society in Eastern Europe: The Hospital and the Temple in Poland and Pomerania, 1145–1370* (PhD diss., University of London, 1994), 46.

²⁴⁹ Ibid, 358.

²⁵⁰ Philippe Josserand, “The Templars in France: Between History, Heritage, and Memory,” *Mirabilia: Electronic Journal of Antiquity, Middle & Modern Ages*, no. 21 (2015): 462.

²⁵¹ Robert Favreau, “La Rochelle, port français sur l'Atlantique au XIIIe siècle,” *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public* 17 (1986): 66.

²⁵² James H. Ramsay, *A History of the Revenues of the Kings of England (1066–1399)* (Oxford, 1925), 184.

- Міравет (Арагон) – важлива фортеця, яка служила оборонним пунктом під час Реконкісти²⁵³.

На відміну від Англії, Франції чи Італії, тамплієри поширили свій вплив у Центральній та Східній Європі відносно пізно і не відігравали значної ролі в хрестових походах на Сході.

Марія Старнавська пов'язує причину появи тамплієрів у Польщі на початку XIII ст. із інтересом шляхти до хрестових походів²⁵⁴. Князь Генрик I Бородатий брав участь у хрестових походах опосередковано – відрядив загін сілезьких рицарів на чолі зі своїм племінником Теобільдом III. Таким чином зміцнив свій авторитет серед польських князів. Розширення сфери впливу Генрика I Бородатого стало можливим, серед іншого, завдяки наданню окремих комплексів земельних володінь тамплієрам. Це мало гарантувати колонізацію прикордонної землі та зміцнення влади донора на спірних територіях, за які воювали князі Великої Польщі та Сілезькі на західних польських землях, а згодом також маркграфи Бранденбурга та правителі Західної Померанії.

Територія Любуської землі була спірним володінням між усіма нащадками Болеслава I Хороброго. Саме на цій землі тамплієри отримали на початку XIII ст перші дарування від князя Сілезії Генрика I Бородатого, князя Великопольського Владислава Одоніца та князя Поморсько-Щецинського Барніма I.

Згідно з висновками професора Марії Старнавської, тамплієрів першим привів Генрик Бродатий, князь Сілезії, який заснував для них командорство в Олесниці Малій біля Олави ще до 1226 р. До 1229 р. він надав їм додаткові 250 ланів у Любуському регіоні, де згодом було утворено командорство в Лесніці²⁵⁵.

За допомогою підтримки князів і впливових осіб, як світських, так і духовних, в Помор'ї, Великій Польщі, Сілезії та Любуській землі орден заснував 8

²⁵³ Addison, *History of the Knights Templars*, 83.

²⁵⁴ Maria Starnawska, "Mnisi – rycerze – szlachta. Templariusze i joannici na pograniczu wielkopolsko-brandenbursko-pomorskim," *Kwartalnik Historyczny* 100, no. 1 (1992): 3.

²⁵⁵ *Bischof Lorenz von Lebus*, ed. Lüpke, 45.

командорств: в Олесниці Малій, Вельовесі, Хварщанах, Лесніці, Чаплінеку, Валчі, Рурці та Мислібужі²⁵⁶.

Оскільки командорства в Німеччині існували раніше ніж у Польщі, то командувач носив титул «preceptor Der Alemanniam et Slaviam». Наприкінці XIII ст. командорства у Польщі досягли тієї стадії розвитку, коли були призначені віцеприцептори з числа командорств. Однак залишається відкритим питання зверхності німецького командування. Відомо, що капітули ордену проводились раз на рік. На них були присутні члени ордену та посадові особи, серед яких там могли розподілятися обов'язки. Одним із прикладів таких зборів був капітул у Ліцені 21 квітня 1303 року, де Фрідріх фон Альвенслебен (per Alemanniam et Slaviam preceptor) передав земельні маєтки двом братам. До переговорів також були залучені васали, які брали участь в управлінні майном, інші члени ордену, священник та три магістри командорств²⁵⁷.

Найбільш розвиненим центром у Польщі було командорство у Хварщанах у Любуському єпископстві. Особа фундатора Хварщанського командорства залишається спірною. Владислав Одоніц 29 червня 1232 року видав документ «Chvartsane villam super Mizzla fluvium cum mille mansis», згідно з яким тамплієрам була подарована земля²⁵⁸. У 1234 році папа Григорій IX підтвердив ці володіння²⁵⁹.

Оскільки Єрусалим був центром християнського світу під час Хрестових походів і мав величезне релігійне та політичне значення, Статут виділяє обов'язки командорів Єрусалиму, Антіохії та Тріполі. Командор Святої Землі виконував обов'язки скарбника ордену, управляв ресурсами, захистом замків, здійснював

²⁵⁶ Maria Starnawska, *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1999), 133.

²⁵⁷ Bruder Friedrich von Alvensleben, *Präceptor des Templerordens per Alemanniam et Slaviam, belehnt die Brüder Eilhard und Johann mit 27 Hufen in dem Ordensdorf Liebenow*, ed. Helmut Lüpke, in *Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens im Gebiet der nordostdeutschen Kolonisation* (Berlin, 1987), 75–77.

²⁵⁸ Herzog Wladyslaw (Odonicz) von Großpolen schenkt dem Templerorden das Spital in Gnesen und genante Besitzungen, ed. Helmut Lüpke, in *Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens im Gebiet der nordostdeutschen Kolonisation* (Berlin, 1987), 12–13.

²⁵⁹ Papst Gregor IX. bestätigt den Templern den Besitz von Quartschen und von 3000 Hufen im Gebiet von Usch, ed. Helmut Lüpke, in *Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens im Gebiet der nordostdeutschen Kolonisation* (Berlin, 1987), 19.

контроль фінансів, організував оборону та розподіл здобиччі²⁶⁰. Він також опікувався викупам та охороною святинь, зокрема частки Святого Хреста²⁶¹. Командори земель Єрусалиму, Антіохії та Триполі забезпечували замки зброєю, провізією та охороною²⁶², керували маршалствами²⁶³ та організували оборону. Вони відповідали за безпеку територій, управління ресурсами та захист святинь, які перебували під їхньою юрисдикцією.

Командорства в Святій Землі мали більш централізовану військову ієрархію, підпорядковуючись безпосередньо Великому магістрові та його найближчим радникам. Найбільш значущими військовими осередками були:

- Акра – останній бастион тамплієрів у Святій Землі, який відіграв роль основного штабу Ордену до його падіння в 1291 році²⁶⁴;
- Замок Паломників (Castrum Perigrinorum, відомий також як Атліт), розташований на узбережжі між Хайфою та Кесарією, - важливий порт;²⁶⁵
- Сафад – ключовий замок тамплієрів у Галилеї²⁶⁶;
- Руад – невеликий острів-фортеця біля узбережжя Сирії, що залишався під контролем тамплієрів навіть після втрати Акри²⁶⁷.

Ордену було необхідно зберегти баланс між військовою активністю та економічною діяльністю, що здійснювалася через ефективне адміністрування його численних командорств. Саме ця система дозволяла тамплієрам підтримувати свою військову присутність у Святій Землі протягом двох століть.

Отже, Орден тамплієрів створив унікальну ієрархічну модель управління, що поєднувала риси військової, чернечої та феодальної організації. Його структура давала змогу ефективно координувати діяльність у різних регіонах,

²⁶⁰ Upton-Ward, *French Text of the Rule*, 50.

²⁶¹ Ibid, 49.

²⁶² Ibid, 50.

²⁶³ Ibidem.

²⁶⁴ Jochen Burgtorf, *The Central Convent of Hospitallers and Templars: History, Organization, and Personnel (1099/1120–1310)* (Leiden: Brill, 2008), 83.

²⁶⁵ Lotan and Rother, “Templar Spirituality at ‘Atlit,’” 104.

²⁶⁶ Michael Ehrlich, “The Templars’ Land Acquisition Policy in the Crusader Kingdom of Jerusalem, c. 1130–1187,” in *The Templars: The Rise, Fall, and Legacy of a Military Religious Order*, ed. Jochen Burgtorf, Shlomo Lotan, and Enric Mallorquí-Ruscalleda (Routledge, 2021), 47.

²⁶⁷ Jochen Burgtorf, “Die Templer auf Ruad (1300–1302),” in *Die Ritterorden in Umbruchs- und Krisenzeiten*, ed. Roman Czaja and Jürgen Sarnowsky (Toruń, 2011), 65.

зберігаючи сувору дисципліну та централізоване керівництво. Важливу роль у цій системі відігравав Великий магістр, який очолював капітул, здійснював стратегічне управління, ухвалював військові й адміністративні рішення, хоча його влада не була абсолютною й обмежувалася капітулом та іншими високопосадовцями Ордену.

Розгалужена система посад, таких як сенешаль, маршал, командори та інші урядовці, сприяла поділу обов'язків, що забезпечувало ефективний розподіл ресурсів та військової сили. Багаторівнева організація гарантувала, що Орден міг оперативно реагувати на зміни у військовій та політичній ситуації як у Святій Землі, так і в Європі.

Значний вплив на функціонування Ордену мала мережа командорств, що були стратегічними центрами як військової, так і економічної діяльності. Європейські командорства відігравали вирішальну роль у забезпеченні фінансування військових кампаній у Леванті, надаючи тамплієрам необхідні матеріальні й людські ресурси. Водночас командорства у Святій Землі були ключовими оборонними форпостами, які служили базами для організації військових операцій.

Ієрархія тамплієрів також сприяла їхньому інтегруванню у європейську політичну систему. Орден підтримував тісні зв'язки з папством та королівськими дворами, що посилювало його вплив, але водночас робило його вразливим перед зовнішнім тиском. Попри значну автономію, надану буллою “*Omne datum optimum*”, тамплієри залежали від політичної кон'юнктури та підтримки монархів, що зрештою стало однією з причин їхнього занепаду.

Таким чином, управлінська структура Ордену тамплієрів поєднувала сувору дисципліну, військову ефективність та економічну раціональність. Ця модель не лише забезпечила його тривалу діяльність у XII–XIII ст., а й зробила його одним із найбільш організованих військово-чернечих інститутів Середньовіччя.

3.2. Військово-політична діяльність ордену тамплієрів у Палестині у XII – XIII ст.

Після захоплення Єрусалима під час Першого хрестового походу (1096 – 1099 рр.) на відвойованих хрестоносцями територіях утворилося чотири держави хрестоносців. На півночі – в Сирії – виникло князівство Антіохія, яке очолив норманн із південної Італії Боемунд Тарентський. На схід від Антіохії, по інший бік річки Євфрат, знаходилося графство Едеса, правителем якого став Балдуїн Фландрський. Південніше Антіохії утворилося графство Триполі, яке захопив Раймунд Сен-Жиль, граф Тулузький. Правителем Єрусалимського королівства став Готфрід Бульонський, який взяв на себе титул захисника Гробу Господнього²⁶⁸.

Основними викликами, з якими зіткнулись хрестоносці, були військові загрози з боку мусульманських держав, необхідність захищати фортеці й контролювати території. Відповіддю на ці труднощі стало формування нових інституцій, зокрема Ордену бідних рицарів Христа і храму Соломона, заснованого у 1120 р. Його виникнення було безпосередньо пов'язане з потребою захисту християнських інтересів у регіоні. Інформація про початковий етап діяльності храмовників є фрагментарною та обмеженою. Утім, можна припустити, первісним завданням ордену була охорона доріг, якими прямували паломники до святих місць. Саме з цією метою тамплієри облаштували низку об'єктів – зокрема каплицю, замок і місця для відпочинку – у фортеці Малдуам, що лежала на стратегічному маршруті між Єрусалимом та Єрихоном. У цьому ж регіоні, поблизу Єрихона, орден утримував також оборонну вежу.²⁶⁹ З часом обов'язки та значення ордену суттєво зросли.

У 1144 р. емір Мосула та Алеппо Імад ад-Дін Зенгі захопив графство Едеса, що стало шоком для християнського світу. Дізнавшись про падіння Едеси, папа Євген III видав буллу «Quantum Praedecessores» із закликом до французького короля

²⁶⁸ Williston Walker, *A History of the Christian Church* (New York: Charles Scribner's Sons, 1922), 241.

²⁶⁹ Read, *The Templars*, 62.

Людвіка VII очолити Другий хрестовий похід (1147–1149), «щоб гідність імені християнського зростала в ваш час і щоб доблесть ваша, прославлена в усьому світі, залишалася цілою і непохитною».²⁷⁰

Бернард Клервоський був одним із агітаторів Другого хрестового походу²⁷¹. Папа Євген III доручив йому поширювати ідею хрестоносного руху по всій Європі. Бернард поставився до цієї місії дуже серйозно, багато подорожуючи Францією та Німеччиною, щоб заручитися підтримкою. На Соборі у Везле у Вербну неділю 1146 року Бернард виголосив проповідь. Джон Норвіч зазначає, що голос його лунав над лугом «немов небесний орган», і коли він говорив, натопт, який спочатку мовчав, почав вигукувати, вимагаючи собі хрести²⁷².

У травні 1147 року двадцятитисячна німецька армія, котру очолював імператор Конрад III, виступила з Регенсбурга, прямуючи за маршрутом Першого хрестового походу. Французький король Людовік VII разом із дружиною Елеонорою Аквітанською очолив військо, яке вирушило з району Меца. На території Анатолії тамплієри забезпечували захист доріг від нападів мусульман.

У критичний момент, коли армія Людовіка VII зазнавала важких втрат від турецької легкої кавалерії, саме тамплієри на чолі із Евваром де Барром організували перегруповання сил, що дозволило хрестоносцям уникнути повного розгрому та зберегти провіант²⁷³. Французький хроніст Одон Дейльський звернув увагу на авторитет тамплієрів: «Тому за спільною згодою було вирішено, що в цей небезпечний період всі повинні встановити братерство з тамплієрами, багаті і бідні, присягнувши, що вони не втечуть з поля бою і що вони будуть в усьому підкорятися офіцерам, призначеним їм тамплієрами...»²⁷⁴

Одним з ключових моментів Другого Хрестового походу була облога Дамаску – перлини Сирії. У 1148 році Дамаском правив Нур ад-Дін, син Зенгі.

²⁷⁰ Pope Eugene III, *Summons to the Crusade*, in *Select Historical Documents of the Middle Ages*, ed. E. F. Henderson (London: G. Bell, 1903), 115–121.

²⁷¹ Desmond Seward, *The Monks of War: The Military Religious Orders* (London and New York: Penguin Books, 1995), 43.

²⁷² John Norwich, *Absolute Monarchs: A History of the Papacy* (New York: Random House Publishing Group, 2011), 151.

²⁷³ Джонс, *Тамплієри*, 116.

²⁷⁴ Odo of Deuil, *Journey of Louis VII to the East*, 125.

Хроніст Ібн аль-Асір характеризував його так: «Його царство помітно розширилося, (...) а слава про його добре та справедливе правління розійшлася скрізь у світі»²⁷⁵.

24 червня 1148 р. було ухвалено рішення розпочати похід на Дамаск. Війська на чолі із Конрадом III, Людовіком VII та Балдуїном III, зруйнувавши сади, які оточували Дамаск, підійшли до річки Барада. Проте хрестоносці припустились помилки, залишивши західний бік міста, вирушили до східного. Мусульмани скористались не вигідною позицією франків й змусили їх до відступу. Таким чином, Другий хрестовий похід завершився поразкою.

Серед франків існували підозри щодо зради. Вважається, що хрестоносці могли вести таємні переговори з Муїном ад-Діном Унуром, потенційно сподіваючись укласти мир в обмін на хабар.²⁷⁶

У джерелах відсутні свідчення, які б підтверджували дані тези. Орден продовжував охороняти прочан, брати участь у військових діях, фінансувати військові кампанії європейських правителів. Протягом кількох десятиліть тамплієри стійко асоціювались із захистом християнського королівства, створеного після Першого хрестового походу²⁷⁷. Арабський історик Усама ібн Мункиз, очевидець подій, вважав тамплієрів своїми друзями та прихильно ставився до них²⁷⁸.

У другій половині XII ст. обмежена кількість тамплієрів, близько тисячі, контролювали стратегічно важливі укріплення Арнольд, Ла Фев, Тортоса та інші. Всього вони мали 18 великих фортець, у яких були розквартировані гарнізони.²⁷⁹

Весною 1153 р. розпочалась шестимісячна облога Аскалону – ключового порту на півдні Палестини, який був під контролем Фатимідів. Тамплієри брали

---

²⁷⁵ Ibn al-Athir, *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fil-ta'rikh. Part 2. The Years 541–589/1146–1193: The Age of Nur al-Din and Saladin*, trans. D. S. Richards (Aldershot: Ashgate, 2006), 222.

²⁷⁶ Melville, *La vie des Templiers*, 27.

²⁷⁷ Анастасія Саєнко, “Військово-політична діяльність ордену тамплієрів в Палестині у XI ст.,” *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*, no. 75 (Київ, 2025): 15.

²⁷⁸ Usama ibn Munqidh, *The Book of Contemplation: Islam and the Crusades*, trans. P. M. Cobb (London: Penguin Classics, 2008), 147.

²⁷⁹ Bordonove, *Vie quotidienne des templiers*, 186.

участь в атаках на місто. Однак під час одного з штурмів група із 40 тамплієрів разом із магістром ордену потрапила в пастку, коли вони проникли у пролом у міських стінах. Аскалонці оточили тамплієрів, і всі вони загинули. Вільгельм Тірський вважав, що тамплієри загинули через небажання ділитись захопленими скарбами Аскалону: «великий магістр ордену Храму, Бернар де Тремеле, зі своїми тамплієрами набагато випередив інших і опинився біля цього пролому, щоб ніхто, крім його братів, туди не увійшов. А вчинив він так, щоб захопити побільше здобичі в місті»²⁸⁰. Критика Вільгельма Тірського стосовно тамплієрів, на думку Р. Девіса, не була об'єктивною²⁸¹ та, ймовірно, була пов'язана зі зростаючим політичним та військовим впливом храмовників. Як архієпископ Тіру, Вільгельм бачив, як тамплієри, здобували все більше привілеїв від папства, що фактично виводило їх з-під юрисдикції світської церкви, членом якої він був: "*Sed et Ecclesiae Dei, eis decimas et primitias subtrahentes, et eorum indebite turbando possessiones, facti sunt valde molesti.*"²⁸²

Проте, хрестоносцям вдалось захопити Аскалон, попри значні втрати, і закріпити контроль над узбережжям.

У 1179 р. Олександр III, який був негативно налаштований до хрестоносців, закликав їх дотримуватись канонів церкви, проте таки підтримав Третій Хрестовий похід.²⁸³

Орден тамплієрів відіграв значну роль у битві під Рогами Хаттіна 1187 року²⁸⁴. Тамплієри разом з госпітальєрами склали основну частину важкої кавалерії християнської армії Єрусалимського королівства. Під командуванням Гвідо Лузіньяна, християнські сили виступили проти армії султана Салах ад-Діна. Армія хрестоносців була вщент розбита.

²⁸⁰ Guillelmus Tyrensis, *Historia rerum*, L. XVIII, C. XXX, 527.

²⁸¹ Ralph H. C. Davis, "William of Tyre," in *Relations between East and West in the Middle Ages*, ed. D. Baker (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1973), 64–76.

²⁸² Але також і для Церкви Божої, ті, хто відбирав у неї десятини та первоплоди, і неправомірно порушував її володіння, стали дуже обтяжливими. Guillelmus Tyrensis, *Historia rerum*, 527.

²⁸³ "Third Lateran Council — 1179," *Canons*, in *Decrees of the Ecumenical Councils*, vol. 1: *Nicaea I to Lateran V*, ed. Norman P. Tanner (London: Sheed & Ward; Washington, DC: Georgetown University Press, 1990), 211.

²⁸⁴ Peter Gubser, *Saladin*, 1st ed. (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2010), 207.

Поразка християнських військ під Хаттіном (1187 рік) ознаменувала початок занепаду християнських держав на Близькому Сході. Проте орден тамплерів продовжував виконувати важливу функцію захисту християнських фортець та організації спротиву мусульманським арміям під проводом Салах ад-Діна. Салах ад-Дін, який за описами очевидців був «одним з великих героїв: могутнім духом, сильним мужністю і твердістю характеру, який ні перед чим не знає страху», після Хаттінської битви завоював усе королівство²⁸⁵. Захоплення Єрусалиму стало для Салах ад-Діна символом його перемоги у священній війні проти невірних, а для тамплерів обернулось катастрофою - більшість воїнів елітних загонів були або вбиті, або взяті у полон, що значно ослабило їхню військову міць та здатність захищати християнські землі у Святій Землі²⁸⁶. Попри це, тамплієри мали можливість звернутися за допомогою до своїх західних домів і відновити втрати. Відповідно до статуту ордену, від братів очікували мобільності та готовності до постійного переміщення між різними регіонами, залежно від військових потреб²⁸⁷.

Християнський Захід розпочав мобілізацію сил для Третього хрестового походу (1189–1192). Річард I Левове Серце, Філіп II Август та Фрідріх I Барбаросса, вирушили на Схід окремими експедиціями із метою повернути Єрусалим та інші втрачені території.

Під час облоги міста Акра (1189 – 1191 рр.) керували бойовими машинами й стали радниками Річарда.²⁸⁸ Усвідомлюючи стратегічну важливість Акри, брали участь у мирних перемовинах за участі Річарда Левове Серце та Філіпа II Августа²⁸⁹.

У битві під Арсуфом (7 вересня 1191 р.) тамплієри очолили авангард задля підтримки дисципліни під час нападів армії Салах ад-Діна. Завдяки чому християнській війська здобули блискучу перемогу й вирушили далі до Яффи.

---

²⁸⁵ *The Chronicle of the Third Crusade: The Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, trans. H. J. Nicholson (Aldershot: Ashgate, 1997), 23.

²⁸⁶ Demurger, *Chevaliers du Christ*, 79.

²⁸⁷ Upton-Ward, *The French Text of the Rule*, 104.

²⁸⁸ Barber, *The New Knighthood*, 56.

²⁸⁹ Melville, *La vie des Templiers*, 66.

Тамплієри також брали активну участь у мирних переговорах з Саладіном, що призвели до укладення перемир'я у 1192 році, яке забезпечило доступ прочан до святих місць. Після смерті Саладіна в 1193 році, військові ордени, такі як тамплієри і госпітальєри, зміцнили свої позиції, оскільки їхні суперники серед мусульман втратили внутрішню єдність²⁹⁰. Таким чином, тамплієри не лише посприяли відновленню християнських територій, але й виступили впливовими акторами у політичній стабілізації регіону після завершення Третього хрестового походу.

Рицарі Христа не брали участі у Четвертому хрестовому поході (1202–1204), оскільки він значною мірою відійшов від своєї початкової мети – звільнення Святої землі – і завершився захопленням Константинополя хрестоносцями. Попри те, що Третій хрестовий похід забезпечив виживання хрестоносних держав, папство не могло розглядати хрестові походи як прагматичну гру у розподіл влади. Зокрема, виключення християн із багатьох найшанованіших святих місць залишилося болючим питанням. Тому, коли Інокентій III у 1198 році зійшов на папський престол, він вирішив зробити відновлення хрестового походу своєю першою пріоритетною метою.

Головною метою нового хрестового походу мав стати Єгипет — найважливіший осередок влади Айюбідів. Без забезпечення надійного південного кордону оборона Єрусалима, навіть у разі його повторного захоплення християнами, була надзвичайно складною. Навіть відносно слабкі Фатіміди в першій половині XII ст. змогли завдати значної шкоди Єрусалимському королівству, базуючись в Аскалоні.

Підготовка П'ятого хрестового походу стала однією з наймасштабніших спроб християнського світу відновити контроль над Єрусалимом після втрати його у 1187 році. Як влучно зазначає Крістофер Таєрман, П'ятий хрестовий похід (1217

---

²⁹⁰ Paula R. Stiles, *Between Two Faiths: The Arabization of the Knights Templar During the Crusades* (Master's thesis, University of Rhode Island, 1999), 36.

- 1221 рр.) був найбільшою і останньою серйозною спробою церкви вести священну війну під власним керівництвом²⁹¹.

Іннокентій III оголосив початок хрестового походу енциклікою «*Quia Maior*», виданою у квітні 1213 року²⁹². Папа, стверджує Томас Сміт, прагнув не лише утвердити владу папства, але й спрямувати християнську спільноту до єдності та солідарності, перетворюючи духовний заклик на спільний суспільний і релігійний рух, щоб повернути святі місця раз і назавжди²⁹³. А у листопаді 1215 року на Четвертому Латеранському соборі закріпив свій план декретом *Ad liberandam*²⁹⁴. Одним із найбільш значущих нововведень стало впровадження хрестового податку в розмірі двадцятої частини (5%) церковних доходів на три роки²⁹⁵. Також було додано розділ із практичними положеннями, які передбачали заборону піратства, торгівлі з мусульманами, турнірів під час кампанії, захист хрестоносців від лихварства та встановлення чотирирічного миру в християнських землях²⁹⁶.

Після смерті Іннокентія III у 1216 році новообраний папа Гонорій III активно продовжив підготовку до П'ятого хрестового походу, закладену його попередником. Хрестовий похід очолили угорський король Андраш II, герцог Австрії Леопольд VI, Король Єрусалимського королівства - Іоанн де Брієнн, патріарх Єрусалимський та магістри Ордену тамплієрів та госпітальєрів.

²⁹¹ Christopher Tyerman, *God's War: A New History of the Crusades* (Harvard University Press, 2006), 606

²⁹² Innocent III, *Quia maior* (1213), in *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, ed. Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013), 107–12.

²⁹³ Thomas W. Smith, “How to Craft a Crusade Call: Pope Innocent III and *Quia maior* (1213),” *Historical Research* 92, no. 255 (2019): 23.

²⁹⁴ The Fourth Lateran Council, Canon 71, *Ad liberandam* (1215), in *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, ed. Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013), 124–30.

²⁹⁵ Thomas W. Smith, “Conciliar Influence on *Ad liberandam*,” in *The Fourth Lateran Council and the Crusade Movement: The Impact of the Council of 1215 on Latin Christendom and the Latin East*, ed. Jessalynn L. Bird and Damian J. Smith, *Outremer* 7 (Turnhout: Brepols, 2018), 230.

²⁹⁶ Roger of Wendover, *Chronica sive Flores Historiarum*, ed. Henry O. Coxe, vol. 3 (London: Sumptibus Societatis, 1841), 343.

Головною ціллю п'ятого походу обрали Дамієтту, адже в уяві хрестоносців місто було вирішальним першим кроком до повернення Єрусалиму²⁹⁷. Магістр тамплієрів Вільгельм Шартрський у своєму листі до папи описує складну військову та економічну ситуацію перед хрестовим походом²⁹⁸. Він зазначає, що Святій Землі загрожує нестача ресурсів, зокрема зерна та коней, через слабкий врожай і обмежені поставки з-за моря. Попри це, він підкреслює ослаблення позицій мусульманських правителів. У відповідь на ці обставини, магістр, разом із іншими лідерами хрестоносців, приймає рішення про напад на Дамієтту, щоб послабити постачання військ у Палестину і підготуватися до відновлення контролю над Єрусалимом: «Post adventum vero predictorum magnatum, in hoc omnes unanimiter assensum praebuimus, quod in manu foerti per mare in terram Babylonis proficisceremur ad obsidendum Damiatm, ut sie caritius et provisius versus Terram Sanctam Jerusalem tunc praeparemus.»²⁹⁹ Барбер зазначає, що цей план був розроблений на зборах в Акрі³⁰⁰.

Дамієтта, розташована в дельті Нілу, слугувала ключовим вузлом для транспортування ресурсів, а також важливим центром влади мусульманського правителя Єгипту, аль-Каміля, племінника Саладіна. Захоплення цього міста мало на меті підірвати економічну і політичну стабільність Єгипту, позбавивши його можливості ефективно підтримувати гарнізони в Палестині. У «Хроніці» Ібн аль-Асір занотував оборону Дамієтти, описуючи велику і міцну вежу із залізними ланцюгами.³⁰¹

Надзвичайно цінним джерелом з історії П'ятого хрестового походу є «Historia Damiatina» Олівера фон Падеборна про захоплення Дамієтти³⁰². Адже, на

²⁹⁷ Джонс, *Тамплієри*, 281.

²⁹⁸ *Epistolarum Honorii Papae III*, in *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, ed. Léopold Delisle, vol. 19 (Paris: 1880), 640.

²⁹⁹ Переклад власний - Після прибуття зазначених вельмож, ми всі одногосно дійшли згоди, що з Божою допомогою вирушимо морем до Вавилонської землі, щоб обложити Дамієтту, аби таким чином більш ретельно і завбачливо підготуватися до походу на Святу Землю, Єрусалим. *Epistolarum Honorii Papae III*, 640.

³⁰⁰ Barber, *The New Knighthood*, 127.

³⁰¹ Ibn al-Athir. *The Chronicle*, 176.

³⁰² Oliver of Paderborn. *The Capture of Damiatta*. In *Christian Society and the Crusades, 1198–1229: Sources in Translation, Including The Capture of Damiatta by Oliver of Paderborn*, edited by Edward Peters, 49–139. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971.

відміну від інших учасників походу, німецький священнослужитель єдиний, хто залишався на території бойових дій протягом усього походу.

Взяття Вежі Ланцюгів стало основною метою хрестоносців на початковому етапі. Для цього тамплієри, разом із госпітальєрами, німецькими та австрійськими загонами, створили конструкцію за проектом Олівера фон Падеборна — укріплену платформу зі штурмовими драбинами, підвішену над двома великими кораблями, з'єднаними разом³⁰³. Рицарі Хреста також збудували броньоване судно, вкрите шкіряними покриттями для захисту від грецького вогню.³⁰⁴ 24 серпня 1218 р. штурм хрестоносців увінчався успіхом.

Тамплієри також брали участь у тривалих обстрілах міських стін і мостів за допомогою требушетів, що дозволяло поступово послаблювати оборону Дамієтти. Окрім військових дій на тамплієрів був покладений обов'язок збору двадцятого папського податку. Папа Гонорій вірив у чесність рицарів Хреста та не допускав чуток про корупцію: «Якби госпітальєри та тамплієри щодня не витрачали кошти на своїх сержантів, арбалетників та інших необхідних воїнів, а також на бідних, військо було б повністю нездатним утримуватися в Дамієтті, оскільки, як ми дізналися від того самого єпископа, будь-який з вищезгаданих домів щоденно обслуговує майже дві тисячі людей і сімсот коней.»³⁰⁵

Падеборн також описує напад ворогів на табір тамплієрів, під час якого було вбито 500 рицарів Хреста.³⁰⁶ Згодом у битві тамплієри втратили один зі своїх кораблів, що став жертвою ворожого грецького вогню, списів і каміння, що безперервно кидалися з міських укріплень. Попри героїчний опір захисників, корабель був пробитий і пішов на дно, зтягнувши з собою у водну безодню як ворогів, так і християн, що на ньому знаходилися³⁰⁷.

18 місяців атак завершилися повним оточенням міста в лютому 1219 року. Штурм Дамієтти тривав до 5 листопада 1219 р. Яків Вітрійський описував

³⁰³ Oliver of Paderborn, *Capture of Damietta*, 64.

³⁰⁴ Ibid, 65.

³⁰⁵ *Pope Honorius III Orders the Prelates of Sicily to Protect the Hospitallers and the Templars (24 November 1218)*, in *The Templars: Selected Sources*, ed. Malcolm Barber and Keith Bate (Manchester: Manchester University Press, 2002), 232.

³⁰⁶ Oliver of Paderborn, *Capture of Damietta*, 70-71.

³⁰⁷ Oliver of Paderborn, *Capture of Damietta*, 73.

жахливий сморід у місті від людей, які загинули від голоду через тривалу облогу.³⁰⁸

У 1217–1218 рр. тамплієри спільно з іншими військово-духовними орденами (насамперед Тевтонським) ініціювали й проводили основні укріплювальні роботи в районі між Акрою та Кесарією: «Templarii vero cum domino Galthero de Avennis et paucis auxiliatoribus peregrinis et Hospitali de domo Teutonicorum castrum Peregrinorum . . . reaedificaverunt»³⁰⁹. Ш. Лотан і Й. Ротер підкреслюють, що «будівництво Атліту в 1217-1218 роках було спробою відновити позиції, як у військовому, так і в політичному плані».³¹⁰ Опис будівництва фортеці показує, що тамплієри були залучені не лише до військової справи, а й до технічних і економічних процесів. Зокрема, наголошується на знахідках будівельних матеріалів і джерел питної води: «lapidum etiam et cementi soriam Dominus ministravit»³¹¹. Це дозволило відносно швидко укріпити скелястий мис, оточений з моря природними бар'єрами. До того ж, у подальших повідомленнях зазначено про створення додаткових захисних мурів, двох ліній оборони та застосування складних будівельних технік, спрямованих на зміцнення вразливих ділянок³¹².

Варто також відзначити, що будівельні заходи тамплієрів в 'Атліті органічно поєднувалися із їхньою першопочатковою метою захисту прочан. Тому спорудження міцного форпосту мало практичне значення як гарантія захисту караванних шляхів уздовж узбережжя Середземного моря³¹³. Тамплієри не тільки

³⁰⁸ James of Vitry, *Bishop of Acre, to the Parisian Masters and to Ligarde of St Trond and the Convent of Aywières (1216 or 1217)*, in *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, trans. Malcolm Barber and Keith Bate (Routledge, 2016), 122.

³⁰⁹ «Тамплієри ж разом із паном Готьє де Авенном і небагатьма допоміжними прочанами та госпітальєром із дому Тевтонського ордену відбудували замок Паломників...» *L'Estoire de Eracles Empereur et la Conqueste de la Terre d'Outremer*, in *Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Occidentaux*, vol. 2 (Paris, 1859), 325–26.

³¹⁰ Shlomo Lotan and Joachim Rother, "COLLATA BENEFICIO FILII DEI MILITIBUS SUI: Templar Spirituality at the Fortress of 'Atlit in the Latin Kingdom of Jerusalem," in *The Templars - The Rise, Fall, and Legacy of a Military Religious Order*, ed. Jochen Burgdorf, Shlomo Lotan, and Enric Mallorquí-Ruscalleda (Routledge, 2021), 105.

³¹¹ Oliver of Paderborn, *The capture of Damietta*, 170.

³¹² *Ibid.*, 110–112.

³¹³ Adrian J. Boas, *Archaeology of the Military Orders: A Survey of the Urban Centres, Rural Settlement and Castles of the Military Orders in the Latin East (c. 1120–1291)* (London: Routledge, 2006), 35.

координували зведення укріплень на зразок 'Атліта, а й забезпечували тривале функціонування цих споруд³¹⁴, перетворюючи їх на осередки безпеки для хрестоносців та паломників.

Період між листопадом 1219 р. та серпнем 1221 р. Крістофер Таерман слушно називає періодом «гострої дипломатії та фальшивої війни»³¹⁵. Єрусалимське королівство опинилось у кризі, адже мусульмани продовжували контролювати значні території.

Шостий хрестовий похід розпочався у вересні 1228 року, коли імператор Священної Римської імперії Фрідріх II прибув до Кіпру, а згодом до Акри. Великий магістр ордену тамплієрів Педро де Монтеагудо упав на землю і поцілував коліна імператора³¹⁶. Так магістр спробував налагодити стосунки між Орденем і Фрідріхом, який прибув із флотом у 70 галер і багатотисячним військом.

Відразу після прибуття імператора загострилися конфлікти між ним і місцевими баронами, патріархом Єрусалиму та військовими орденами, зокрема тамплієрами. Відлучення Фрідріха II папою Григорієм IX у 1227 р. ускладнювало співпрацю із духовно-рицарськими орденами, які напряду підпорядковувались папі. Тамплієри завадили Фрідріху встановити контроль над ключовою фортецею Атліт.³¹⁷

У лютому 1229 р. у ході перемовин з султаном Аль-Камілем, християни отримали контроль над Єрусалимом, Віфлеємом і Назаретом, проте Храмову гору контролювали мусульмани³¹⁸. Тамплієрів розчарувало це рішення, як і те, що Фрідріх II відкрито надавав привілеї ордену госпітальєрів.

Тамплієри, підтримуючи союз із султаном Дамаска ас-Саліхом Ісмаїлом, отримали стратегічну фортецю Сафад як винагороду за підтримку у боротьбі проти єгипетського султана Айюба³¹⁹. Натомість госпітальєри, очолювані Великим

³¹⁴ *Lettres de Jacques de Vitry*, ed. Robert V. C. Huygens (Leiden: Brill, 1960), 99.

³¹⁵ Tyerman, *God's War*, 630ю

³¹⁶ Roger of Wendover, *Chronica sive Flores Historiarum*, 88.

³¹⁷ Джонс, *Тамплієри*, 307.

³¹⁸ Stiles, *Between Two Faiths*, 51.

³¹⁹ Barber, *The New Knighthood*, 141.

Магістром П'єром де В'ель-Брідом, схилилися до угоди з Єгиптом, що дозволяло їм звільнити християнських полонених та зміцнити свої позиції в регіоні. Прибуття Річарда Корнуольського до Акри у жовтні 1240 року ще більше загострило ситуацію, оскільки він уклав угоду з Айюбом, що посилювало позиції госпітальєрів та імперської партії, викликавши невдоволення серед тамплієрів³²⁰.

У період між 1239 та 1241 рр. Латинське королівство Єрусалиму пережило короткочасне розширення своїх територій завдяки дипломатичним успіхам хрестових походів Тібо Наваррського та Річарда Корнуольського. Завдяки укладеним перемир'ям із мусульманськими правителями, королівство досягло найбільшої територіальної експансії після поразки під Хаттіном у 1187 році. Серед ключових здобутків був договір із Дамаском, який передбачав передачу франкам стратегічно важливих міст, таких як Торон, Тіверіада, Сафад і Бофор.³²¹

Однак ці територіальні придбання залишалися нестабільними через політичну роздробленість на Близькому Сході. Влада в регіоні була розподілена між султаном Єгипту ас-Саліхом Айюбом, правителем Дамаска ас-Саліхом Ісмаїлом та ан-Насіром Даудом, який контролював Південну Палестину. Франки намагалися використати цю ситуацію, уклавши союз із Дамаском, що, однак, спровокувало негативну реакцію з боку Єгипту.

Внутрішні конфлікти між християнськими орденами досягли піку після від'їзду Річарда Корнуольського у 1241 році. Тамплієри здійснили облогу госпітальєрів в Акрі та змусили частину тевтонських рицарів покинути Святу Землю. Як влучно зазначає Г. Ніколсон, облога тамплієрами госпітальєрів в Акрі стала поворотним моментом в історії Латинського Сходу³²².

Хорезмійські турки скористались вразливістю франків та у липні 1244 року штурмували Єрусалим, зруйнували святині, сплюндрували гробниці і вбили тисячі мешканців. Магістр госпітальєрів Джеральд Ньюкаслський описував

³²⁰ Peter Jackson, "The Crusades of 1239–41 and Their Aftermath," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 50, no. 1 (1987): 46.

³²¹ Ibidem.

³²² Nicholson. *The Knights Templar*, 56.

втрата хрестоносців: “Майже всі командири загинули разом із більшістю братів орденів. Вижили лише 18 тамплієрів і 16 госпітальєрів”³²³.

Після завдання значного збитку місту та пограбування прилеглих територій, ворожі війська вирушили у напрямку Гази з метою з’єднання з армією ас-Саліха та підготовки до нового наступу³²⁴. Для християнських сил ситуація стала надзвичайно загрозливою, оскільки вони не мали іншої альтернативи, крім того як вступити у військове протистояння. Єрусалим знову потрапив під контроль противника, який безперешкодно просувався через їхні території, що значно ускладнювало становище християнської сторони.

Так 17 жовтня 1244 року неподалік села Форбія (Ла-Форбі) на південному заході Палестини відбулася одна з найкривавіших битв за участю християнських військових орденів³²⁵.

Хроніст Матвій Паризький мав у своєму розпорядженні широку мережу інформаторів, які надавали йому копії важливих документів, зокрема листів, що містили відомості про події у Святій землі. Існують листи, які розкривають події, що відбувались біля Форбії: лист магістра ордену госпітальєрів³²⁶, лист Патріарха Єрусалимському та інших церковних діячів прелатам Франції та Англії,³²⁷ лист імператора Фрідріха II, якого поінформували тевтонські рицарі³²⁸.

За підрахунками Стівена Хамфріса, об’єднані війська християн і їхніх мусульманських союзників налічували 1500 вершників та 10 000 піхотинців – найбільше військо з часів поразки під Хаттіном³²⁹. На початку битви серед християнських командувачів виникли суперечки щодо стратегії: Великий магістр

³²³ *Epistola magistri Hospitalis in Parisiensis, Chronica Majora*, 4:311.

³²⁴ Джонс. *Тамплієри*, 325.

³²⁵ I. Berkovich, “The Battle of Forbie and the Second Frankish Kingdom of Jerusalem,” *The Journal of Military History* 75, no. 1 (2011): 9.

³²⁶ *Alia epistola de eodem evidentior, magistri scilicet Hospitalis Jerusalem*, in Matthæus Parisiensis, *Chronica majora*, vol. IV, ed. Henry Richards Luard, Rolls Series 57 (London: Longman, 1880), 307–311.

³²⁷ *Epistola flehilis* in Matthæus Parisiensis, *Chronica majora*, vol. IV, ed. Henry Richards Luard, Rolls Series 57 (London: Longman, 1880), 337–344.

³²⁸ *Litera imperatoris misso comiti Ricardo de depopulatione Terra Sancta*, in Matthæus Parisiensis, *Chronica majora*, vol. IV, ed. Henry Richards Luard, Rolls Series 57 (London: Longman, 1880), 300–307.

³²⁹ R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193–1260* (Albany: State University of New York Press, 1977), 275.

тамплієрів Арман де Перігор наполягав на обороні, але його переконання були відхилені на користь наступальної тактики, запропонованої графом Вальтером де Брієном.

Великі сили хрестоносців та їхніх союзників були поділені на три сектори: хрестоносці контролювали західний фланг, тоді як центр і східний фланг контролювали загони з Дамаска і Хомса. Бойові дії тривали до вечора, відновились наступного дня – єгипетські й хорезмійські війська змусили союзні загони відступити і залишити хрестоносців ізольованими на полі бою.³³⁰

Загальні втрати християн були величезними. Фрідріх II у листі до Річарда Корнуольського описував втрати: “З усіх баронів Святої Землі, воїнів Єрусалимського королівства, з усього ордену храмовників, які відправили триста братів, госпітальєрів Святого Іоанна, що вислали двісті, та з усіх тевтонських братів Святого Марії, не повернувся ніхто, окрім згаданого патріарха, лорда Симона де Монфора (який був знаменосцем королівства та командувачем авангарду), чотирьох рицарів, дуже небагатьох слуг храму, дев’ятнадцяти госпітальєрів і лише трьох тевтонських братів. І це тільки завдяки щасливому випадку або втечі.”³³¹ А. Демурже зазначає, що кількість втрат становила чотири п’ятих від загальної кількості рицарів, які перебували на той час на Сході³³².

Цінні дані про точну кількість втрат містить «Продовження Ротеліна». Зокрема зазначається, що «зрештою, наші [війська] не змогли витримати величезну кількість невірних і були розбиті настільки, що з братів Ордену Храму врятувалися лише 36 тамплієрів, з госпітальєрів — 26, і лише троє братів з Госпіталю Богоматері Німців”³³³ Загалом загинули або зникли безвісти 312 рицарів Храму, 328 госпітальєрів і 400 тевтонських рицарів. Згідно із середньовічними джерелами, втрати християнської сторони склали понад 16 000

³³⁰ *Epistola flebilis*, in Paris, *Chronica Majora*, IV: 343.

³³¹ *Litera imperatoris misso comiti Ricardo de depopulatione Terra Sancta*, in Matthew Paris, *Chronica Majora*, vol. IV, ed. Henry Richards Luard, Rolls Series 57 (London: Longman, 1880), 300–307.

³³² Demurger, *Chevaliers du Christ*, 60.

³³³ *Continuation de Guillaume de Tyr, de 1229 à 1261, dite du manuscrit de Rothelin*, in *Recueil des Historiens des Croisades. Historiens Occidentaux*, vol. 2 (Paris, 1844–1895), 564.

осіб, тоді як мусульманські війська втратили приблизно 25 000 воїнів³³⁴. Таким чином битва біля Форбії стала однією із найкатастрофічних в історії хрестових походів. Тамплієри зуміли зберегти контроль лише над декількома фортецями, зокрема Акрою та Сафад.³³⁵

У кінці 1244 р. Людовік IX розпочав підготовку до нового хрестового походу. Тамплієри надали королю флот для перевезення ресурсів до Леванту та забезпечили грошима.³³⁶

13 травня 1249 року хрестоносне військо виступило до Єгипту. Магістр Ордену Вільгельм де Соннак і маршал Рено де Віш'є очолювали контингент храмовників.

Надзвичайно цінні свідчення про ці події нам дає Жан Саразін, камергер короля Франції Людовіка IX, який детально описав хід військової кампанії, що привела до взяття міста Дамієта хрестоносцями. Його лист, написаний народною мовою, мав не лише інформативне, а й пропагандистське значення, адже містив прямі вказівки щодо його поширення серед європейських князів та баронів³³⁷.

У червні 1249 року французький король Людовік IX разом із християнським військом прибув до берегів Єгипту, маючи на меті здійснити черговий хрестовий похід проти мусульманських правителів. Після відплиття з порту Ег-Морт флот хрестоносців зупинився на Кіпрі, де очікував прибуття всього війська. Після остаточного збору сил 13 травня 1249 року флот рушив з Лімасолу в напрямку Дамієти: “Після цього король і вся його експедиція, яка налічувала добрих двадцять п'ять сотень рицарів, п'ять тисяч арбалетників і велику кількість інших

---

³³⁴ Shlomo Lotan, “The Battle of La Forbie (1244) and Its Aftermath – Re-examination of the Military Orders’ Involvement in the Latin Kingdom of Jerusalem in the Mid-Thirteenth Century,” *Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica: Yearbook for the Study of the Military Orders* 17 (1 July 2012): 57.

³³⁵ *Ibid.*, 59.

³³⁶ Джонс, *Тамплієри*, 327.

³³⁷ John Sarrasin, “Chamberlain of the King of France, Describes the Capture of Damietta, 1249,” in *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, ed. Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell (University of Pennsylvania Press, 2013), 354.

людей, кінних і піших, вирушила до Лімасола та інших портів Кіпру, а потім відпливла до міста Дамієтти.³³⁸

Подорож мала тривати лише три дні, однак несприятливі погодні умови затримали армію на двадцять два дні. Лише 4 червня флот Людовіка IX дістався берегів Єгипту, і почалася висадка військ. Жан Саразін описує, що це була складна операція через сильний опір мусульманських захисників: "Як тільки ми наблизилися до берега, добре озброєні турки обрушили на нас шалений град стріл. Наші відповіли тим самим. Незважаючи на це, наші рицарі, повністю озброєні, стрибнули в море і вийшли на берег, де одразу зав'язався запеклий бій."

Попри шалений спротив мусульманських сил, до полудня хрестоносці змогли змусити противника відступити до міста. Хоробрість короля описує Жан Саразін: "Коли король побачив, як його воїни кидаються в бій, він теж стрибнув у воду, попри всі застереження, і разом з ними рушив у битву."³³⁹

Наступного дня стало відомо, що місто залишене гарнізоном. Французьке військо урочисто увійшло в Дамієтту, де "королівський стяг було піднято на найвищій вежі".³⁴⁰

Магістр Ордену тамплієрів Вільгельм де Соннак писав: "Дамієтта була взята не нашою заслугою, а Божою допомогою".³⁴¹

Після взяття Дамієтти тамплієри розташувалися у місті, беручи активну участь у його обороні та збереженні порядку. Людовик IX планував продовжити наступ у напрямку Каїра або Александрії, прагнучи підкорити Єгипет і створити міцний плацдарм для подальших військових дій у Святій землі.

Найважливішим етапом кампанії стала битва при Ель-Мансурі в лютому 1250 року. Тамплієри формували авангард армії, що пересувалася берегом Нілу. Однак військо хрестоносців зіткнулося з проблемою форсування річки Таніс. За повідомленням Жана де Жуанвіля, бідний бедуїн показав хрестоносцям брід, яким

---

³³⁸ John Sarrasin, "Chamberlain of the King of France, 356.

³³⁹ Ibid 358

³⁴⁰ Ibid 359

³⁴¹ Joinville, *Memoirs of Louis IX.*, 410.

вони могли переправитися³⁴². 8 лютого 1250 року Роберт д'Артуа, брат короля, очолив перший загін, до якого увійшли тамплієри.

Незважаючи на наказ Людовика IX не атакувати до повного зосередження сил, граф д'Артуа кинувся у бій, і тамплієри змушені були йти за ним. Магістр Вільгельм де Соннак попереджав про небезпеку, але його застереження проігнорували: "Ми підемо за вами, але ніхто з нас не повернеться"³⁴³. Як і передбачав магістр, незабаром військо потрапило у пастку. Багато рицарів загинуло під обстрілом сарацинів, серед них – 280 тамплієрів. Вільгельм де Соннак втратив око, але зміг повернутися до королівської армії з п'ятьма зі своїх двохсот рицарів.

11 лютого 1250 року тамплієри, які вижили, знову взяли участь у битві, утримуючи оборонні позиції. Магістр Вільгельм де Соннак, уже поранений, очолював невелику групу храмовників, що билися до останнього. "Земля за їхніми спинами була вкрита стрілами настільки, що не видно було ґрунту", – писав Жуанвіль³⁴⁴. Соннак, втративши друге око, помер від отриманих ран.

Після нищівних поразок і загибелі значної частини військ король вирішив відступати 5 квітня 1250 р. Під час відступу єгиптяни оточили ослаблену армію хрестоносців. Почалися бої в умовах хвороб і голоду, що змусило Людовика IX здатися. Поразку хрестоносців арабський поет Джамаль ад-Дін ібн Ях'я ібн Матрух висміяв у своєму віршику:

“Промов до француза, коли відвідаєш його,

Слово правдиве від доброго радника:

«Хай воздасть вам Бог за те, що сталося,

За різанину поклонників Месії!».³⁴⁵

³⁴² Joinville, *Memoirs of Louis IX*, 410

³⁴³ Parisiensis, *Chronica majora*, 4: 367.

³⁴⁴ Joinville, *Memoirs of Louis IX*, 425-6.

³⁴⁵ Ibn Wasil and al-Maqrizi, *On Louis's Defeat*, in *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, ed. Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013), 361–62.

Якщо серед мусульман панував піднесений настрій, то серед християн панував розпач: “Французи дедалі більше страждали від глибокого горя, і їхній король не міг їх утішити.”³⁴⁶

Король і його наближені потрапили в полон. Тамплієри, що вижили, залишалися з королем під час його ув'язнення. Під час переговорів про викуп Орден опинився у центрі скандалу. Король наказав їм позичити 30 000 ліврів для сплати викупу, але командувач Ордену Стефан з Отрікурта відмовився, заявивши, що храмовники не можуть видавати чужі кошти. Лише після втручання маршала Рено де Віш'є король зміг отримати гроші, коли Жуанвіль, за наказом Людовика IX, узяв їх силою³⁴⁷.

Після повернення до Акри в травні 1250 року тамплієри знову постали перед випробуваннями. Після смерті Вільгельма де Соннака новим магістром Ордену став Рено де Віш'є. Король Франції залишався в Палестині ще чотири роки, допомагаючи відновленню укріплень та підтримуючи Орден. За цей час тамплієри брали участь у дипломатичних переговорах з асасинами, допомагали зміцненню фортифікацій у Акрі, Кесарії та Яффі.

Сьомий хрестовий похід (1248-1254) став великим випробуванням для Ордену Тамплієрів. Після повернення Людовика IX до Франції Орден втратив важливого союзника, а поразка під Ель-Мансуром завдала удару по його авторитету. Як влучно зазначає М. Барбер, катастрофічна атака на Ель-Мансур стала настільки знаменитою, що її пам'ятали навіть під час судового процесу над тамплієрами через шістдесят років³⁴⁸.

У середині XIII ст. на Близькому Сході відбулися докорінні політичні та військові зміни, пов'язані зі занепадом династії Аюбідів, появою мамлюцького султанату й водночас загрозою монгольського нашествия.

Занепад аюбідської влади розпочався після смерті султана ас-Саліха (1249). Його наступники виявилися слабкими, а боротьба між емірами посилила загальну нестабільність у Єгипті та Сирії. Унаслідок інтриг і змов при дворі фактичну силу

³⁴⁶ Parisiensis, *Chronica Majora*, 4: 361.

³⁴⁷ Джонс, *Тамплієри*, 339.

³⁴⁸ Barber, *The New Knighthood*, 170.

перебрала верства мамлюків — колишніх рабів-воїнів тюрксько-кипчацького походження. Їхньою визначальною рисою була висока військова дисципліна та відданість покровителю, завдяки якій вони змогли стрімко посісти панівне становище. Формування султанату завершилося після того, як мамлюки вигнали або підкорили залишки аюбідських еміратів у Сирії, а потім проголосили власну династію в Каїрі.

Рукн ад-Дін Бейбарс (правив у 1260–1277 роках) став уособленням нової епохи. Народжений близько 1220 р. в степах на північ від Чорного моря, він був проданий у рабство до Єгипту, з метою виховати з нього воїна³⁴⁹.

Найбільшим викликом для Близького Сходу в цей час стало нашествя монголів, які у 1258 р. зруйнували Багдад, убивши останнього багдадського халіфа з династії Аббасидів. Витіснення монголів зі Сирії було питанням виживання для мусульманських держав регіону. Вирішальною стала Битва біля струмка Айн-Джалут (1260) в Галілеї, де силам Кутуза й Бейбарса вдалося розбити монгольське військо.³⁵⁰ Ця перемога зупинила подальше просування монголів і закріпила військовий авторитет мамлюків.

Окрім стримування монголів, Бейбарс прагнув витіснити хрестоносців зі Східного Середземномор'я. Попри те, що Єрусалимське королівство вже занепадало, у ньому все ще діяли впливові духовно-рицарські ордени — тамплієри, госпітальєри та Тевтонський орден. У 1260-х роках війська Бейбарса брали один за одним стратегічні замки й міста хрестоносців (Кесарія, Арсуф, Хайфа). У липні 1266 р. султан захопив фортецю Сафед³⁵¹. Це спричинило глибоку деморалізацію серед тамплієрів і всіх франкських колоністів регіону.

Тамплієр Ріко Бономель описав відчай, який охопив хрестоносців:

“Гнів і скорбота глибоко вкоренилися в моєму серці,

Тож я майже готовий накласти на себе руки

Або зректись хреста, що я прийняв

На честь Того, хто був розіп'ятий;

³⁴⁹ Джонс, *Тамплієри*, 348.

³⁵⁰ *Ibid*, 351.

³⁵¹ *The "Templar of Tyre"*, 50.

Бо ні хрест, ні віра не дають мені

Ні заспокоєння, ні захисту

Від тих злочинних турків, нехай Бог прокляне їх!»³⁵²

У 1268 році Бейбарс захопив Яффу й замок тамплієрів Бофор. На початку травня була знищена Антіохія. Антіохійського князівства більше не існувало. Тамплієр з Тіру описує, що 17 000 людей були вбиті та 100 000 чоловіків, жінок і дітей - були взяті в полон³⁵³.

У 1274 р. папа Григорій X закликав відновити хрестові походи: «А оскільки визволення згаданої землі має стосуватися всіх, хто сповідує католицьку віру, ми постановили скликати собор, щоб, порадившись із прелатами, королями й князями та іншими досвідченими мужами, у Христі влаштувати й ухвалити те, через що визволення згаданої землі може бути досягнуте...»³⁵⁴. Попри амбітність цих планів і тимчасове пожвавлення антимаamelюцького ентузіазму, реальна координація сил так і не була досягнута, оскільки внутрішні конфлікти й брак ресурсів у Західній Європі унеможливили швидку та масову інтервенцію для оборони останніх володінь хрестоносців.

Напередодні вирішального штурму аль-Ашраф Халіль засвідчив свою зверхність, звертаючись до великого магістра тамплієрів Вільгельма де Боже з листом, у якому називав себе «султаном султанів, царем царів, повелителем повелителів, (...) могутнім, страшним, бичем повстанців і мисливцем на франків, татар і вірмен»³⁵⁵, що підкреслювало його безкомпромісну позицію. Артилерійську підготовку здійснювали облогові машини з виразними назвами — «Лють» і «Перемога». Хоча тамплієри, госпітальєри та інші захисники Акри відчайдушно боронилися, постійний обстріл із запалювальними снарядами спричиняв густий дим і хаос, ускладнюючи взаємодію оборонців. Смертельне поранення магістра тамплієрів Вільгельма де Боже підірвало боєздатність

³⁵² Poem of Ricaut Bonomel (1265)//The Templars: selected sources / M. Barber, K. Bate. Manchester University Press, 2002. P.232-234

³⁵³ *The "Templar of Tyre"*, 59.

³⁵⁴ *Gregory X and the Second Council of Lyons*, in *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, ed. Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013), 467.

³⁵⁵ Crawford, *The «Templar of Tyre»* 104

тамплієрів. Залишки війська відступили до цитаделі, щоб налагодити оборону для захисту цивільного населення.

Зрештою, вежі міських мурів було підірвано, а вже 18 травня 1291 р. більша частина Акри опинилася під владою султана, котрий звелів зрівняти з землею ключові укріплення, унеможливаючи відновлення міста як оборонного пункту християн³⁵⁶. В облозі залишалася лише тамплієрська фортеця, та її підкорення стало питанням часу. Провальна спроба перемовин із мамелюцьким командуванням призвела до страти делегації рицарів, а згодом — до остаточного падіння цитаделі. Для Ордену тамплієрів втрата Акри означала втрату головної бази на материку та фактичне припинення ефективної присутності на Святій землі.

Отже, військово-політична діяльність Ордену тамплієрів у Палестині в XII–XIII ст. відігравала ключову роль у підтримці та захисті християнських держав на Святій Землі. Засновані спершу для охорони прочан, тамплієри швидко еволюціонували у високодисципліновану військову силу, що здійснювала стратегічний захист хрестоносних володінь та брала активну участь у головних військових кампаніях того часу.

З самого початку Орден проявив себе як військово-чернеча організація, яка поєднувала аскетизм із професійною військовою службою. Уже під час Другого хрестового походу (1147–1149) тамплієри зарекомендували себе як одні з найефективніших бійців християнської армії, що сприяло їхньому політичному та соціальному піднесенню. Вони не тільки гарантували захист володінь франків, а й брали активну участь бойових діях, таких як облога Дамаску 1148 р., битва під Хаттіном 1187 р. та облога Акри 1189–1191 рр.. У цих кампаніях Орден проявив неабияку військову організацію, здатність до оборони укріплень та стратегічного планування.

Важливою складовою діяльності Ордену стала побудова укріплених фортець у Палестині та Сирії, що дозволяло забезпечувати контроль над ключовими дорогами та стратегічними пунктами регіону. Тамплієри створили

---

³⁵⁶ *The "Templar of Tyre", 117*

ефективну оборонну систему, яка включала такі фортеці, як Сафад, Атліт, Тортоса, Бофор і Крак-де-Шевальє. Особливу роль відіграв замок Атліт, який став важливим форпостом для оборони узбережжя та одним із найбільш укріплених центрів військової присутності християн у регіоні. Ці оборонні споруди не тільки забезпечували військову безпеку, але й слугували адміністративними центрами, що сприяло стабільному управлінню територіями.

Тамплієри були не лише військовою силою, а й дипломатичною інституцією, що активно впливала на міжнародні відносини. Вони брали участь у переговорах між християнами та мусульманами, а також між європейськими державами. У період між Шостим (1228–1229) та Сьомим хрестовими походами (1248–1254) тамплієри часто виступали посередниками між європейськими монархами, папською курією та мусульманськими правителями. Проте їхній конфлікт із імператором Фрідріхом II свідчить про напругу між духовно-рицарськими орденами та світськими правителями, що значною мірою вплинуло на єдність християнських сил у регіоні.

Попри численні військові та дипломатичні успіхи, Орден тамплієрів не зміг зупинити поступове послаблення християнських держав у Леванті. Низка катастрофічних поразок, зокрема битва біля Форбії (1244), у якій загинула більшість рицарів Ордену, та поразка під Ель-Мансуром (1250), підірвали його військову міць. Зростаючий тиск із боку мамлюків під проводом Бейбарса призвів до втрати більшості фортець, а падіння Акри в 1291 році ознаменувало остаточний крах хрестоносних держав у Палестині. Тамплієри до останнього утримували свою цитадель у місті, демонструючи військову дисципліну та відданість своєму обов'язку, але навіть вони не змогли протистояти переважаючим силам супротивника.

Таким чином, Орден тамплієрів залишив значний слід у військовій історії середньовіччя. Його внесок у хрестові походи, фортифікацію та стратегічне управління Святою Землею відіграв визначальну роль у формуванні військових структур християнського Сходу. Дисципліна, тактика та організація Ордену стали зразковими для багатьох майбутніх військових організацій. Тамплієри також

вперше запровадили централізоване фінансування військових кампаній та систему військової логістики, що вплинуло на подальший розвиток європейських армій.

3.3. Економічна діяльність Ордену

Економічна діяльність Ордену тамплієрів була невід'ємною складовою його існування та розвитку. Завдяки численним пожертвуванням, фінансовим операціям, торговельній та банківській діяльності Орден став однією з найвпливовіших фінансових інституцій середньовічної Європи. Репутація тамплієрів як захисників християн і прочан зробила їх ідеальними отримувачами пожертвувань. Орден швидко здобув репутацію надійного інституту, який виконував не лише військові, але й соціально-економічні функції.

У середньовічній Європі традиція дарувань була глибоко вкорінена у свідомості суспільства, що суттєво сприяло економічному зростанню та зміцненню Ордену тамплієрів. Феодали, керуючись християнськими чеснотами милосердя та благодійності, активно підтримували релігійні інституції через щедрі пожертви. Першим європейським можновладцем, який надав тамплієрам матеріальну допомогу, став Фулько V Анжуйський (1120 р.).³⁵⁷ Англійський хроніст Ордерік Віталій повідомляє, що майбутній король Єрусалима здійснив паломництво на Схід, де приєднався до Ордену, а після повернення до Європи забезпечив його рентою в тридцять анжуйських ліврів.³⁵⁸ Перша задокументована передача земельних володінь на користь тамплієрів датується 1 липня 1124 р.: церкву Ла-Мот-Палезон (діоцез Фрежюса) було передано абатству Сен-Віктор у Марселі.³⁵⁹ Під час подорожі 1127–1128 рр. магістр Гуго де Пейн отримав численні земельні дари в Шампані, Пуату, Фландрії та Нормандії.³⁶⁰ Важливо, що й самі

³⁵⁷Orderic Vitalis, *Historia aecclesiastica*, ed. and trans. M. Chibnall (Oxford: Oxford University Press, 1969–1979), 6:308–310.

³⁵⁸ Ibid., 310–311.

³⁵⁹ Damien Carraz, *L'ordre du Temple dans la basse vallée du Rhône (1124-1312). Ordres militaires, croisades et sociétés méridionales* (Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 2005), 87.

³⁶⁰ Thierry Leroy, *Hugues de Payns: Chevalier champenois, fondateur de l'Ordre des Templiers* (Troyes: Maison du Boulanger, 1997), 72–77.

рицарі нерідко відмовлялися від світських благ, передаючи власне майно до Ордену; серед перших були засновники Гуго де Пейн і Готфрід де Сент-Омер.³⁶¹

Ще до офіційного визнання Ордену на соборі в Труа (1129 р.) його перші рицарі здобули підтримку європейської знаті. Додаткового імпульсу економічному піднесенню надало заповідання третини майна королем Арагону Альфонсо I (1145 р.). Хоча заповіт не був реалізований повністю, тамплієри все ж отримали кілька стратегічних укріплень і частку королівських доходів³⁶². Прагнучи не відставати від світських феодалів, Церква також активно підтримувала орден. Важливим кроком у цьому напрямку стала уже згадувана булла «Усякий дар досконалий» (*Omne Datum Optimum*), видана папою Інокентієм II³⁶³. Оскільки цей документ є одним із найважливіших в історії ордену, важливо детально відтворити привілеї, які він надавав. Папа підтвердив підтримку тамплієрів і звільнив від обов'язку сплачувати десятину: “*Et quoniam qui sunt defensores ecclesie, de bonis ecclesie debent vivere ac sustenari, de rebus mobilibus vel se moventibus seu de quibuslibet que ad vestram venerabilem domum pertinent, a vobis decimas exigi, contra voluntatem vestram, omnimodis prohibemus.*”³⁶⁴ Також надав можливість тамплієрів самостійно збирати десятину, якщо вони отримували відповідну згоду церковної влади.³⁶⁵ Надав право Ордену на володіння та накопичення майна через різні джерела – папські дари, королівські привілеї, пожертви вірян та інші законні способи.³⁶⁶ Та отримувати воєнну здобич: «*Ea etiam que de eorum spoliis ceperetis, fidenter in usus vestros convertatis, et, ne de his, contra velle vestrum, portionem alicui dare cogamini, prohibemus.*»³⁶⁷ Захист від зовнішнього втручання та право на

---

³⁶¹ Read, *Templars*, 134.

³⁶² *Ibid.*, 137.

³⁶³ Maj, *Omne datum optimum*, 62-69.

³⁶⁴ І оскільки ті, хто захищає Церкву, мають жити з її благ і отримувати з них утримання, ми категорично забороняємо вимагати від вас десятину або будь-які інші податки з рухомого та нерухомого майна, що належить вашому святому дому, без вашої згоди. - *Ibid.*, 65-66.

³⁶⁵ *Ibid.*, 66.

³⁶⁶ Постановляємо, що будинок або Храм, у якому ви перебуваєте, з усіма його володіннями та майном, [...] має залишатися під опікою та захистом Апостольського Престолу на всі майбутні часи. - *Ibid.*, 63-64.

³⁶⁷ Також ми дозволяємо вам сміливо використовувати захоплене майно ворогів для ваших власних потреб і забороняємо змушувати вас ділити ці надбання з кимось проти вашої волі. - *Ibid.*, 65.

використання воєнної здобичі для власних економічних потреб згодом відіграло ключову роль у зростанні їхніх матеріальних ресурсів.

Папа Целестин II 9 січня 1144 р. видав буллу «*Milites Templi*»³⁶⁸, а папа Євген III 7 квітня 1145 р. — буллу «*Militia Dei*»³⁶⁹. Булли надали ордену право збирати податки та десятину, призначати капеланів. Крім того, тамплієрам було дозволено здійснювати поховання у місцях, де перебували їхні *oratores*.

Підтримка *Curia Romana* не обмежувалась лише наданням привілеїв. тамплієри виконували роль кубікуларіїв пап. Термін «*cubicularii*» походить з латинської мови та має своє коріння в слові *cubiculum*, що означає «спальня» або «приватна кімната». У римській та візантійській традиціях *cubicularii* (від лат. *cubicularius*) були придворними чиновниками, які відповідали за особисті покої імператора або інших високопоставлених осіб.

Подібно до придворних *cubicularii*, які керували матеріальними ресурсами та особистими справами імператора чи понтифіка, тамплієри контролювали фінанси папства. Починаючи з 1163 року, ця практика продовжувалася до 1307 року, коли тамплієри остаточно втратили довіру папського престолу під тиском французького короля Філіппа IV³⁷⁰.

У середині XII століття Орден тамплієрів, хоча й існував менше тридцяти років, вже відігравав вирішальну роль у фінансуванні хрестових походів. Під час Другого хрестового походу король Франції Людовік VII, опинившись у критичному фінансовому становищі через великі витрати на продовольство та транспорт, звернувся по допомогу до великого магістра тамплієрів Еврара де Барра. Орден надав йому необхідні кошти, перевезені з Акри, де знаходилася орденська скарбниця. У відповідь король наказав сплатити тамплієрам 2000 срібних марок – суму, що дорівнювала половині річного доходу французької корони³⁷¹.

³⁶⁸ *Milites Templi*, in *The Templars: Selected Sources*, ed. and trans. Malcolm Barber and Keith Bate (Manchester: Manchester University Press, 2002), 64.

³⁶⁹ *Militia Dei*, in *The Templars: Selected Sources*, ed. and trans. Malcolm Barber and Keith Bate (Manchester: Manchester University Press, 2002), 65.

³⁷⁰ Barber, *The New Knighthood*, 251.

³⁷¹ Read, *The Templars*, 67.

До кінця XII століття роль Ордену у фінансуванні хрестових походів значно зросла. Європейські командорства тамплієрів регулярно відправляли кошти на Схід у вигляді «responsions» – щорічних відрахувань від своїх прибутків.

Так, у 1190 р. французький король Філіпп II Август, вирушаючи у Третій хрестовий похід, наказав передавати всі королівські податки в Паризький Тампль, який став головним сховищем його фінансів³⁷². Це дозволило королю підтримувати свої війська в Палестині та контролювати витрати навіть під час перебування за межами Європи.

Іншим прикладом є кредити, отримані від Ордену англійським королем Генріхом II у 1170-х роках, які дозволили утримувати дві сотні рицарів у Святій Землі протягом року³⁷³.

У XIII ст. тамплієри вдосконалили фінансову систему, яка дозволяла їм ефективно переказувати кошти між Європою та Палестиною. Вони використовували спеціальні фінансові документи, що працювали за принципом сучасних чеків. Торговці, прочани та воїни, що подорожували до Святої Землі, вносили кошти в одному з осередків тамплієрів, отримувати документ із зазначеною сумою, а потім безпечно обмінювати його на еквівалент у місцевій валюті в будь-якому іншому командорстві Ордену, що дозволяло уникати ризиків втрати коштів під час подорожі.

Наприклад, у 1216 р. папа Інокентій III довірив тамплієрам збір хрестових податків у різних країнах, доручивши їм доставити кошти у Святу Землю.³⁷⁴ Крім того, папа Григорій IX у 1244 році звернувся до Ордену з проханням спрямувати кошти на захист Палестини, а папа Інокентій IV у 1253 році дозволив тамплієрам продавати частину своїх володінь у Європі для збору необхідних сум.

У середині XIII ст. Людовік IX (Святий) підготував масштабну експедицію проти Єгипту. Тамплієри забезпечували матеріально-технічну підтримку кампанії,

³⁷² Barber, *Trial of the Templars*, 7.

³⁷³ Gervase of Canterbury, *Opera Historica*, ed. W. Stubbs (London, 1879), 1:239, 298.

³⁷⁴ The Fourth Lateran Council. Canon 71, *Ad liberandam* (1215). In *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, edited by Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell, 127. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.

а саме організували транспортування військ та припасів через власну мережу фортець.

Проте після катастрофічної поразки під Мансуром в 1250 р., коли король потрапив у полон, саме тамплієри допомогли зібрати 800 000 безантів (майже 400 000 ліврів турнуа) для його викупу³⁷⁵.

Ще однією з функцій ордену було управління фортецями. Храмовники володіли достатніми економічними ресурсами задля що забезпечення функціонування та ефективної оборони замків, гарантуючи стабільність феодалських володінь.

Транспортна інфраструктура Ордену була ключовою у підтримці хрестових походів. Тамплієри мали склади й дома у провідних атлантичних портах — Дуврі, Нанті, Ла-Рошелі та Бордо.³⁷⁶ Стратегічним осередком логістики став порт Марсель: тут, поблизу гавані, діяло командорство Ордену, що забезпечувало оперативне перевантаження вантажів; поряд розташовувалася верф, де обслуговувалися судна, які курсували між Європою та Левантом.³⁷⁷

У морській торгівлі орден, подібно до інших аспектів своєї діяльності, отримував значні привілеї, що сприяло його економічному зростанню та стратегічному впливу. Зокрема, у порту Ла-Рошель тамплієри користувалися винятковими правами, наданими Елеонорою Аквітанською, які передбачали звільнення від митних зборів та інших податків при транспортуванні вантажів як суходолом, так і водними шляхами: “Item predictis militibus Templi donavimus et concessimus, ut omnis res proprie ipsorum militum, per totam terram nostram, secure et libere, sine omni consuetudine et sine omni exactione, sive per terram, sive per aquam,

³⁷⁵ Джонс, *Тамплієри*, 338.

³⁷⁶ Scott J. Beem, “The (Not So) Poor Knights of the Temple,” *Historia* 6 (1997): 12 (Eastern Illinois University).

³⁷⁷ Barber, *The New Knighthood*, 250-1.

vadant et veniant.”³⁷⁸ Подібні умови діяли в Марселі, де орден мав право перевозити купців і прочан із мінімальними обмеженнями або без них.

На початкових етапах свого існування орден не володів власним флотом і був змушений користуватися послугами приватних судновласників, переважно з італійських торговельних республік. Проте уже на початку XIII ст. зафіксовані кораблі храмовників у ключових портах Франції. Наприклад, у Ла-Рошелі у 1230–1231 рр. – судна “Templère”, “Buscart du Temple” та “Busarde du Temple”³⁷⁹. У Марселі орден використовував кораблі *Vonne Aventure* (1248 р.) та *Rose du Temple* (1288–1290 рр.)³⁸⁰. Флот ордену виконував кілька ключових функцій:

- Перевезення військ. У XII ст. шлях тамплієрів на Схід ще міг здійснюватися суходолом, проте згодом морські маршрути стали домінуючими. Згідно зі свідченнями Вільяма Торраге, допитаного папськими комісарами в 1311 р., він вирушив до Леванту морем у свій перший рік у Ордені й залишався там близько півтора року.³⁸¹ Невідомо, яка кількість тамплієрів переправлялась одночасно. Хоча, у 1308 році один зі свідків на процесі Ордену заявив, що за рішенням капітулу в Парижі близько 300 братів мали вирушити на Схід³⁸². Відомо, що у 1291 р. після падіння Акри тамплієри використовували галеру “Фокон” для евакуації мешканців міста та власних рицарів, які змогли врятуватися від мусульманських військ³⁸³.

- Транспортування припасів. Тамплієри використовували кораблі ордену, щоб перевозити війська, боєприпаси та монети задля воєнних кампаній у Леванті і для внутрішніх потреб Ордену. Відомо, що в XIII ст. тамплієри

---

³⁷⁸ “Також ми даруємо та передаємо вищезгаданим рицарям Храму право, щоб усі їхні власні речі по всій нашій землі могли безпечно і вільно, без жодних поборів та стягнень, переміщуватися як суходолом, так і водним шляхом.” *Cartulaire général de l'ordre du Temple 1119-1150. Recueil des chartes et des bulles relatives à l'ordre du Temple*, ed. Marquis d'Albon (Paris, 1913), no. 194, 135–36.

³⁷⁹ Philippe Josserand, “The Templars in France: Between History, Heritage, and Memory,” *Mirabilia: Electronic Journal of Antiquity, Middle & Modern Ages*, no. 21 (2015): 467.

³⁸⁰ Ibid.

³⁸¹ *Procès des Templiers*, vol. 2, 12.

³⁸² *Papsttum und Untergang des Templerordens*, vol. 2, 335.

³⁸³ Джонс, *Тамплієри*, 390.

регулярно відправляли партії коней з Каталонії та Південної Італії до Акри та на Кіпр³⁸⁴.

Окрім коней, тамплієри також транспортували значні обсяги продовольства, зокрема зернові культури. В архівах зафіксовані численні дозволи на вивіз пшениці та ячменю з іспанських, французьких і південноіталійських земель. У 1293 р. магістр ордену Жак де Моле отримав дозвіл експортувати зернові та бобові культури з Апулії на Кіпр, але за умови «*recipiatur debita cautio ut de exoneracione... debite referantur*»— надання звіту про розвантаження в пункті призначення³⁸⁵.

Також важливим компонентом тамплієрських морських перевезень були інші продукти харчування, зокрема солоне м'ясо, сири, олія та вино. Наприклад, у 1279 р. Карл Анжуйський надав дозвіл на транспортування 300 бочок вина, 400 туш солоного м'яса та 30 000 сирів до Акри³⁸⁶.

Тамплієри також активно експортували шерсть, зокрема до Фландрії. У 1231 році Генріх III дозволив ордену відправити партію вовни «*ad comodum suum inde faciendum*»— для отримання вигоди³⁸⁷.

Попри відсутність прямих документальних доказів, Алан Форі припускає, що тамплієри могли експортувати цукрову тростину. Як і госпітальєри, вони мали власні плантації, зокрема поблизу Акри. Джерела свідчать, що госпітальєри експортували цукор до Європи³⁸⁸, тому можна припустити, що тамплієри займалися подібною діяльністю.

Зростаюча роль морських перевезень у діяльності ордену зумовила необхідність створення спеціалізованих адміністративних посад. У Марселі згадується титул “*Magister Passagiorum*” («Магістр проходів»), який виконував

³⁸⁴ Alan Forey, “The Templars and the Sea,” *Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders* 25 (2020): 254.

³⁸⁵ *I Registri della cancelleria angioina*, vol. 48, edited by Riccardo Filangieri (Naples: Accademia Pontaniana, 2005), 148.

³⁸⁶ Forey, “Templars and the Sea,” 256.

³⁸⁷ *Ibid.*, 259.

³⁸⁸ Judith Bronstein, Edna J. Stern, and Elisabeth Yehuda, “Franks, Locals and Sugar Cane: A Case Study of Cultural Interaction in the Latin Kingdom of Jerusalem,” *Journal of Medieval History* 45, no. 3 (2019): 325–27.

функції з управління морськими перевезеннями, організації флоту та забезпечення логістичної підтримки орденських операцій³⁸⁹.

У другій половині XIII ст. Орден тамплієрів від військово-чернечого братства еволюціонував у багатофункціональну організацію, що виконувала фінансово-адміністративні завдання. Управління значними матеріальними ресурсами та реінвестування коштів, отриманих від зборів на фінансування хрестових походів, вимагали залучення фахівців з бухгалтерії, адміністрації та нотаріату³⁹⁰. Важливим нововведенням стало створення посади центрального скарбника, розташованого в Парижі, який відігравав ключову роль у фінансовій системі Французького королівства.

Паризький храм тамплієрів перетворився на фінансовий центр ордену, забезпечуючи збереження й управління королівськими податками. Ще з кінця XII ст. король Філіпп II Август передав зібрані податки до Паризького храму, перетворивши його на головний депозитарій монархії³⁹¹. Балї та сенешали Франції надсилали сюди залишки податкових зборів, а храмовники здійснювали фінансові операції відповідно до королівських мандатів. Крім того, тамплієри виконували функцію кредитора корони, надаючи позики у випадках, коли державні витрати перевищували наявні кошти. До числа нових таких посад належала позиція центрального скарбника, який перебував у Парижі й відігравав ключову роль у фінансовій системі Французького королівства.

Лондонський осередок тамплієрів, відомий як «Новий Храм», виконував аналогічні Паризькому Темплю функції – обслуговування корони. У 1225 році англійський монарх Генріх III визначив Новий Храм як постійну резиденцію для королівської wardrobe treasury³⁹² – фонду, яким король мав право розпоряджатися особисто, на відміну від головної скарбниці (екзеквера), що зберігалася у

³⁸⁹Barber, *The New Knighthood*, 238.

³⁹⁰ Barbara Frale, *The Templars: The Secret History Revealed*, foreword by Umberto Eco, translated from the Italian by Gregory Conti (New York: Arcade Publishing, 2009), 192.

³⁹¹ Ignacio de la Torre, “The London and Paris Temples: A Comparative Analysis of Their Financial Services for the Kings during the Thirteenth Century,” in *The Military Orders*, vol. 4 (Ashgate, 2008), 125.

³⁹² Thomas William Parker, *The Knights Templars in England* (Tucson: University of Arizona Press, 1963), 81.

Вестмінстері. Ця система функціонувала впродовж 66 років, аж доки у 1291 році король Едуард I не перевіз скарбницю до Лондонського Тауера, змінивши систему її розташування³⁹³.

Лондонський Темпль використовувався для зберігання державних доходів, податків з Ірландії, військових зборів та субсидій на утримання Святих місць. Одним із важливих напрямів діяльності Ордену тамплієрів була фінансова підтримка королів. Хоча кредити англійським королям зазвичай мали відносно невеликі суми й короткий термін погашення (до одного року).

Підтвердженням ролі тамплієрів як збирачів податків став збір так званої «Саладінової десятини» у 1188 р., який здійснювався спеціальними комітетами, до складу яких входили представник Ордену тамплієрів, госпітальєр та королівський чиновник³⁹⁴.

Аналогічна структура була і в інших командорствах. У XIII ст. тамплієри відігравали значну роль у розвитку міської економіки Західної Європи та Леванту. Окрім великих земельних володінь, тамплієри контролювали значні площі нерухомості у містах, таких як Париж, Лондон, Марсель, Барселона, Перпіньян та інших. Вони використовували свої будівлі як фінансові та адміністративні центри, а також здавали їх в оренду місцевим торговцям і ремісникам. Орендна політика тамплієрів відзначалася гнучкістю й підприємливістю. У Перпіньяні, приміром, м'ясники й продавці оливкової олії орендували в них торгові крамниці, тоді як у кварталі Сен-Франсуа Орден сам винаймав виробничі площі.³⁹⁵ Коли попит на житло зростав, тамплієри підвищували плату за орендовані будинки, використовуючи розподіл права власності на землю (*dominium directum*) і права користування (*dominium utile*).³⁹⁶ Завдяки цьому поділу вони стягували як

³⁹³ Agnes Sandys, "The Financial and Administrative Importance of the London Temple in the Thirteenth Century," in *Essays in Medieval History Presented to Thomas Frederick Tout*, ed. A. G. Little and F. M. Powicke (Manchester: Manchester University Press, 1925), 149.

³⁹⁴ Джонс, *Тамплієри*, 125.

³⁹⁵ Carraz, *L'ordre du Temple*, 115.

³⁹⁶ Laure Verdon, "La seigneurie templière à Perpignan au XIIIe siècle," in *La ville au Moyen Âge. II. Sociétés et pouvoirs dans la ville*, ed. Noël Coulet and Olivier Guyotjeannin (Paris: Éditions du CNRS, 1998), 225.

вступний збір — *ascartum*, так і регулярні прибуткові платежі — *intrata*, коригуючи їх відповідно до ринкової кон'юнктури.³⁹⁷

Проте така діяльність інколи викликала напругу між Орденем та міською владою. У Провансі, наприклад, місцеві громади намагалися обмежити придбання міської нерухомості тамплієрами³⁹⁸, адже придбання тамплієрів були фактично придбаннями Церкви й звільнялись від податків, що призводили до «замороження» ринку нерухомості.

Господарська діяльність тамплієрів сприяла розвитку міської економіки. Храмовники розвивали інфраструктуру, інвестували у виробництво та контролювали податки на ремісничу діяльність³⁹⁹. У XIII ст. вони навіть експериментували з новими формами фінансового управління, використовуючи рахункові книги та інвентаризаційні реєстри.

Тамплієри виконували дев'ять основних фінансових функцій для корони: платежі до баб'я для покриття їхніх місцевих витрат; отримання депозитів від податків з євреїв Оверні, з різних сенешальств, з графств Шартр і Шампань, з монетного двору в Соммієрі та Парижі, а також з десятини, стягнутої для фінансування справ, пов'язаних з Королівством Арагонія; відшкодування різних сум за боргами; управління домашніми витратами короля і принців; виплати орендної плати, пенсій, допомог та позик, на які королівська скарбниця зобов'язалася; видача грошей, які король позичав своїй бабусі та кільком баронам; покриття витрат на різні дипломатичні місії; утримання прихильників і солдатів Франції в Королівстві Наварра; і відшкодування сум, позичених італійськими банкірами та французькими підданими королю.

Та основу економічної життєдіяльності храмовників забезпечувала сільська місцевість. Вважаємо за потрібне проаналізувати економічну діяльність ордену тамплієрів на території Центрально-Східної Європи, оскільки тут тамплієри відійшли від своєї першопочаткової місії - захисту прочан.

³⁹⁷ Laure Verdon, "La seigneurie templière à Perpignan au XIIIe siècle," in *La ville au Moyen Âge. II. Sociétés et pouvoirs dans la ville*, ed. Noël Coulet and Olivier Guyotjeannin (Paris: Éditions du CNRS, 1998), 225.

³⁹⁸ Carraz, *L'Ordre du Temple*, 512–14.

³⁹⁹ Josserand, *The Templars in France*, 452.

Експансія у Центрально-Східну Європу стала можливою, зокрема, завдяки багатству і впливу ордену. Місцеві правителі та феодали вбачали в тамплієрах потужних союзників у внутрішніх чварах. Проте для тамплієрів економічна діяльність була головною метою створення командорств у Польщі, оскільки храмовникам необхідні були фінанси для продовження бойових дій на Святій Землі.

Близько 1250 р. тамплієри заснували командорство у Хварщанах та звели там каплицю, яку в 1280 р. перебудували у готичний костел Всіх Святих. Окрім сакральної частини, існували також господарські стайні, свинарники та зерносховище. Тамплієрам також були даровані лани та озера. Хварщанське командорство розташовувалось на пагорбі й було оточене заплавами річки. Тамплієрам також були даровані лани та озера.⁴⁰⁰

У 1244 р. Генрик I Бородатий подарував тамплієрам 250 акрів в західній частині Любуської землі. Цей дарунок підтверджує некролог⁴⁰¹. На основі дару було засноване командорство в Лесьниці.

Цінні дані про рицарів-тамплієрів з Лесьниці можна знайти в церковних записах: від єпископа Лаврентія Любуського (1229 р.), єпископа Генріха Любуського (1244 р.) та папи Інокентія IV (1247 р.). Ці документи дають можливість встановити приблизний час нагородження Генрика I Бородатого, час створення існуючої комендатури та її склад. У 1229 р. Любуський капітул дав згоду на передачу тамплієрам десятину з 250 ланів землі⁴⁰².

Єпископ Генріх у 1244 р. затвердив десятину з 300 полів у Лесьниці на користь ордену. У відповідь, тамплієри виділили доходи з парафії в Лесьниці та десятину з декількох сіл, а єпископ Генріх передав їм десятину з села Вербіт⁴⁰³. Єпископ Генріх надав тамплієрам право збирати десятину: з 50 полів ще за життя

⁴⁰⁰ Kamil Wasilkiewicz, *Templariusze i Joannici w Biskupstwie Lubuskim (XII–XVI W.)* (Gniezno: Instytut Kultury Europejskiej, 2016), 23.

⁴⁰¹ *Bischof Lorenz von Lebus überträgt den Templern die Zehnten von 250 Hufen im Bistum Lebus*, ed. Helmut Lüpke, in *Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens im Gebiet der nordostdeutschen Kolonisation* (Berlin, 1987), 11.

⁴⁰² *Bischof Lorenz von Lebus*, 11.

⁴⁰³ Wasilkiewicz, *Templariusze i Joannici*, 110.

Генрика I Бородатого та з додаткових полів після угоди з магістром Гебхардом у 1244 р.⁴⁰⁴

Тамплієри з Лесьниці, які, ймовірно, прийшли з Олесниці Малої, заснували своє командорство на пагорбі, оточеному озерами та болотами. У XIII ст. вони побудували монастир і каплицю, а пізніше додали зерносховище та кам'яний мур навколо території. Також на території лесьницького командорства було побудоване зерносховище, що підтверджує роль сільськогосподарської діяльності у даній місцевості.⁴⁰⁵

Протягом 80 років тамплієри контролювали 80 сіл та одне місто, з яких орден отримував натуральну та грошову ренту. Тамплієри мали у володінні водойми, зокрема річки, озера та ставки, де, ймовірно, здійснювали великий вилов риби. Цю рибу використовували для харчування в командорствах, особливо під час постів, хоча інформації про її продаж на ринках немає. У 1259 р. Болеслав Побожний звільнив їх від мита на кораблі, що могло сприяти торгівлі з Помор'ям⁴⁰⁶.

Через відсутність інвентарних записів важко визначити фінансову ситуацію окремих командорств. Однак можна припустити, що вони мали певні фінансові надлишки, які спрямовувалися на потреби ордену в інших регіонах, зокрема для ведення війн. Місцеві монастирі отримували мінімальне фінансування, а умови життя в них були скромні.

Як вірно зазначає А. Саєнко, попри менші масштаби, економічна діяльність тамплієрів у Центрально-Східній Європі має велике історичне значення. Вона допомагає зрозуміти розширення феодальної економіки, інтеграцію регіону у загальноєвропейські процеси та колонізаційні механізми XIII ст. Також вона демонструє адаптивність Ордену до різних економічних і політичних контекстів

⁴⁰⁴ Wasilkiewicz, *Templariusze i Joannici*, 111.

⁴⁰⁵ Ibid, 112.

⁴⁰⁶ *Herzog Heinrich III von Schlesien befreit die Hufen des Wigo in Bankau (bei Brieg), welche dieser von den Templern besitzt, von jeder Schatzung*, ed. Helmut Lüpke, in *Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens im Gebiet der nordostdeutschen Kolonisation* (Berlin, 1987), 45–46.

та пояснює, чому цей регіон не став опорним пунктом для відродження тамплієрів після їхнього занепаду⁴⁰⁷.

Отже, основу функціонування Ордену храмовників складала економічна діяльність. Фінансова система, яку розвинув Орден, охоплювала кредитування, торгівельні операції, морські перевезення, управління значними земельними володіннями й розвиток сільського господарства. Саме ця господарська основа забезпечувала можливість виконання орденом його військово-політичних і релігійних завдань.

Одним із головних джерел доходів Ордену стали пожертви феодалів і правителів, які вбачали в підтримці тамплієрів спосіб сприяння християнській справі в Святій Землі. Уже з початку XII ст. тамплієри здобули великі земельні наділи, що дозволило їм налагодити ефективну сільськогосподарську діяльність, збір податків і управління численними селами та містами. Особливо важливою для економічного розвитку Ордену була підтримка пап, які гарантували тамплієрам широкі податкові привілеї та фінансову незалежність.

Завдяки фінансовій стабільності тамплієри розвинули потужну банківську систему, що забезпечувала збереження й переказ коштів між Європою та Близьким Сходом. Орден виконував функцію фінансового посередника для королівських дворів Франції, Англії та Арагону, надаючи кредити та виконуючи роль державної скарбниці. Паризький Темпль став основним фінансовим центром ордену, а Лондонський Новий Храм використовувався для управління королівськими фінансами Англії.

Окрім банківської діяльності, тамплієри активно займалися морською торгівлею, контролюючи ключові порти в Атлантиці та Середземномор'ї. Завдяки цьому вони змогли створити власний флот, що використовувався як для військових, так і для торговельних потреб. Орден контролював перевезення хрестоносців і прочан, транспортував військові припаси та товари між Європою та Святим Християнським Сходом.

---

⁴⁰⁷ Анастасія Саєнко, "Перші командорства тамплієрів на польських землях: причини та час появи," *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія* 156, no. 1 (2023): 33.

Економічна присутність тамплієрів у Центрально-Східній Європі, зокрема в Польщі, Чехії та Угорщині, продемонструвала їхню здатність адаптуватися до нових регіональних реалій. Тут Орден зосередився на сільському господарстві, управлінні землями та розбудові місцевих економічних структур, що сприяло розвитку регіонів і їхній інтеграції у загальноєвропейські економічні процеси XIII ст.

Таким чином, економічна діяльність Ордену тамплієрів не лише забезпечила його функціонування, а й сприяла формуванню перших європейських фінансових інституцій. Гнучкість і масштабність економічної моделі ордену стали однією з причин його могутності, але водночас викликали підозри й заздрість з боку монархів і папства.

РОЗДІЛ IV Завершальний етап діяльності Ордену тамплієрів

4.1 Причини занепаду впливу Ордену

Орден тамплієрів відігравав важливу роль у збереженні безпеки прочан та підтримці військового контролю над опорними фортецями у Святій Землі. Утім, падіння Акри 1291 р. та витіснення християн із Палестини фактично позбавили Орден його ключової місії. Втрата стратегічних укріплень і передових баз значно знизила оперативну спроможність тамплієрів, а також підірвала їхній престиж в очах європейського суспільства, де саме здатність успішно утримувати позиції та забезпечувати захист відіграла визначальну роль. Таким чином, втрата Акри стала переломним ударом, що прискорив занепад впливу Ордену в наступні десятиліття.

Зникнення ключового регіону, де концентрувалися основні військові операції, призвело до суттєвого зменшення їхньої оперативної спроможності. Як слушно зазначає М. Мелвіль, із усіх, кому вдалося вирватися з втраченого королівства, тамплієри виявилися особливо розгубленими. Світські барони шукали притулок на Кіпрі, де рицарі св. Іоанна вже володіли значними володіннями... Тамплієрам ж було важче пристосуватися, адже їх володіння на Кіпрі не зрівнянні з доменами госпітальєрів⁴⁰⁸.

Ще в 1258 р. було укладено угоду між тамплієрами, госпітальєрами та тевтонцями, що передбачала існування окремих *magni praesepiores* (великих прецепторів), які очолювали їхні орденські дома на Кіпрі⁴⁰⁹. На відміну від госпітальєрів, які швидко інтегрували свої структури в Лімасолі, тамплієри залишилися без чітко визначеного центру. Їхні адміністративні установи були розміщені у Нікосії та Лімасолі, а головний військовий арсенал – у Лімасолі.

Нові геополітичні умови вимагали реорганізації управління Орденом. В останні роки XIII ст. всередині ордену існували два центри влади: один на Кіпрі, представлений здебільшого рицарями, які вели дипломатичні перемовини з християнськими державами Сходу з метою розробки нових планів для повернення

⁴⁰⁸ Melville, *La vie des Templiers*, 140.

⁴⁰⁹ Burgtorf, *Central Convent*, 129-130.

Святого Землі⁴¹⁰, а інший – на Заході, очолюваний фінансистами, сержантами та рицарями, для яких підтримання добрих відносин з європейськими правителями було першорядним завданням.

У результаті розколу між цими центрами єдине стратегічне керівництво було фактично втрачене. На Кіпрі керівництво здійснював прецептор Кіпру, який після падіння Акри фактично виконував функції прецептора всієї території, що залишалася під контролем Ордену.

Європа ж забезпечувала потужну фінансову базу. Як зазначає Й. Бургторф, тамплієри мали добре організовану фінансову систему, що дозволяла їм продовжувати функціонування навіть після втрати Святого Землі.⁴¹¹ Проте загальна військова та політична мобільність ордену була послаблена через розділені центри влади.

Не менш важливим чинником ослаблення тамплієрів було і зростання внутрішніх суперечок, що мали як політичний, так і ідеологічний характер. Критика ордену виникла не у XIV ст. напередодні арештів. Ще у XIII ст. впливові церковні діячі критикували тамплієрів за відсутність самоконтролю та дисципліни. Канонік Вінценцій Іспанський прямо заявляв, що тамплієри користуються папським захистом, щоб уникати покарань: “Орден заявляв, що не може бути покараний кимось, оскільки папство залишило суд над ними за собою”⁴¹².

Імператор Фрідріх II звинувачував тамплієрів у таємній змові з мусульманами.⁴¹³ Матвій Паризький, чернець Сент-Олбанського монастиря і близький друг англійського герцога Річарда Корнуольського, різко критикував тамплієрів і госпітальєрів: “Ордени отримували надзвичайні прибутки з усієї християнської ойкумени й, начебто виключно для оборони Святої Землі, поглинали такі колосальні доходи, ніби кидали їх у безодню Великої Прірви.”⁴¹⁴

⁴¹⁰ Burgtorf, *The Central Convent of Hospitallers and Templars*, 149.

⁴¹¹ Ibid, 129-130.

⁴¹² Цит за: James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe* (University of Chicago Press, 1987), 403.

⁴¹³ Parisiensis, *Chronica Majora*, III: 177-179.

⁴¹⁴ Ibidem.

У 1291 р. папа Микола IV публічно заявив, що саме суперечки між храмовниками та госпітальєрами призвели до падіння Акри»⁴¹⁵. Однак інтерес до нового хрестового походу не згасав, тому на початку XIV ст. папа Климент V наполягав на чіткому плані дій і вимагав від провідних військово-рицарських орденів конкретних пропозицій щодо організації майбутньої експедиції. Попри чутки, госпітальєри та тамплієри були чи не єдиною потужною силою, яка могла об'єднати світ для нового хрестового походу. У 1306 р. папа Климент V направив листи магістрам тамплієрів та госпітальєрів – Жаку де Моле та Фульку де Вілларе – із вимогою представити свої думки щодо нового хрестового походу та можливого злиття їхніх орденів⁴¹⁶. Зокрема, де Моле наголошував на необхідності залучення значних сил західноєвропейських правителів, а саме 15 тисяч рицарів та 5 тисяч піхотинців, що мало б гарантувати ефективність бойових дій у разі відновлення активної фази протистояння в Палестині⁴¹⁷. До того ж передбачалася істотна роль італійських міст, які, згідно з цією пропозицією, мали надати флот для підтримки й захисту сухопутних військ на морських маршрутах.

У другій записці магістр висловив свою думку з приводу злиття орденів. Ідея об'єднання військово-чернечих Орденів тамплієрів і госпітальєрів не була новою в політичному та релігійному дискурсі XIII–XIV ст. Вона неодноразово розглядалася на різних рівнях церковної влади. Уперше ідея об'єднати ордени пролунала ще 1274 р. на Ліонському соборі. Папа Григорій X, підтримуваний французьким королем Людовіком IX, прагнув об'єднати сили хрестоносців заради боротьби за Святу Землю. Водночас багато рицарів побоювалися, що таке злиття може спричинити внутрішні суперечки та розкол у самих лавах воїнів, тож пропозицію врешті відхилили.⁴¹⁸

Згодом, за понтифікату Миколи IV (1288–1292), ідею об'єднання знову почали обговорювати. Особливого значення вона набула після втрати Акри в 1291

⁴¹⁵ Read, *The Templars*, 314.

⁴¹⁶ Catholic Church, Pope (Clement V), *Regestum Clementis Papae V: Ex Vaticanis Archetypis Sanctissimi Domini Nostri Leonis XIII Pontificis Maximi Iussu et Munificentia*, vol. 10 (Romae: Ex Typographia Vaticana, 1885–1892), 190-191.

⁴¹⁷ Malcolm Barber, "Propaganda in the Middle Ages: The Charges against the Templars," *Nottingham Medieval Studies* 17 (1973): 43.

⁴¹⁸ Barber, *The New Knighthood*, 282.

р. Шукаючи нові шляхи для захисту християнських володінь на Близькому Сході, Папа запропонував реформу військових орденів як один із можливих виходів із кризи.

Філософ Раймунд Луллій у 1292 році запропонував створення єдиного об'єднаного ордену під керівництвом *Bellator Rex* – «Воєначальника-Царя»⁴¹⁹.

У 1306 році Жак де Моле написав папі листа, де виклав свої міркування про переваги та недоліки можливого об'єднання військових орденів. Магістр наголошував, що розділення орденів є виправданим і вже продемонструвало «позитивні результати». На його думку, усталена структура орденів забезпечувала їм ефективну діяльність у Святій Землі, а будь-які реформи могли б мати непередбачувані наслідки. Водночас він застерігав, що примусове об'єднання порушувало б обітницю, які кожен брат давав, коли вступав до свого ордену: «...змушувати людину, яка за власним бажанням присвятила себе Богу в обітницях і служінні одному Ордену, змінювати спосіб життя та приєднуватися до іншого Ордену проти його волі – це вкрай неприємна і надзвичайно серйозна справа.»⁴²⁰ Це могло викликати невдоволення та розкол серед братства, оскільки кожен орден мав власні правила, ритуали та традиції, які були основою духовного життя його членів. Об'єднання могло також стати джерелом внутрішніх суперечок, оскільки обидва ордени мали складну ієрархію й окрему систему управління. На думку де Моле, це неминуче спричинило б конфлікти між братами через відмінності в статусі, посадах і розподілі власності.⁴²¹ Також він наголошував, що об'єднання спричинило б адміністративний хаос через необхідність інтеграції паралельних структур управління та власності. Жак де Моле підкреслював, що суперництво між орденами сприяло їхньому розвитку. Кожен орден прагнув перевершити іншого в силі, хоробрості та військових досягненнях: «Якщо тамплієри перевозили в Утремер велику кількість братів, коней та іншого спорядження, госпітальєри не залишалися осторонь, поки не

⁴¹⁹ Ramon Lull, *Liber de Fine*, ed. A. Madre, in *Raimundi Lulli Opera Latina, Corpus Christianorum Continuatio Medievalis* 35 (Turnhout: Brepols, 1981), 270–71, cited in J. N. Hillgarth, *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth-Century France*.

⁴²⁰ *Ibid*, 234.

⁴²¹ *The Reply of James of Molay*, 235.

зробили того ж або навіть більше. Таким чином, суперництво, яке існувало завжди і триває досі, завжди приносило славу і користь християнам та шкоду сарацинам..»⁴²² Крім того, він попереджав, що об'єднання призведе до скорочення обсягів милостині та соціальної допомоги, оскільки обидва ордени традиційно мали свої власні системи благодійності.

Комплекс чинників — від втрати військового потенціалу до внутрішніх протиріч — призвів до того, що орден тамплієрів, колись символ оборони Святої Землі, дедалі більше сприймали як структуру, що не виправдано витрачає ресурси та стає інструментом політичних інтриг.⁴²³ Цим скористався Філіпп Красивий, який бачив у тамплієрах передусім джерело зміцнення власної влади, а не священну військову силу.

За свідченням тамплієра з Тіру, Філіпп IV, він був значно вищим за більшість інших чоловіків і мав такі широкі стегна та довгі ноги, що ледве не волочив їх по землі під час їзди.⁴²⁴

Централізована політика, запроваджена Філіппом цілковито змінила докорінно змінила систему управління Франції. Король зосередив владу в своїх руках, обмежуючи автономію великих феодалів, церкви та міських громад.

Ключову роль у розбудові нової адміністративної моделі відіграли королівські радники — професійні адміністратори, юристи та фінансисти, які вибудували ефективний апарат управління. Одним із найвпливовіших радників був Гійом Ногаре, кар'єра якого тісно перепліталася з правовою політикою двору. Попри незнатне походження, він подолав численні соціальні бар'єри: джерела не дозволяють достеменно встановити ні місця його народження, ні спорідненості з іншими носіями прізвища.⁴²⁵

Його роль у справі тамплієрів була продовженням тієї ж політики, яку він застосував у кампанії проти папи Боніфация VIII — він організував юридичні підстави для звинувачень Ордену в ересі та злочинах проти держави. Як

⁴²² The Reply of James of Molay, 237.

⁴²³ Barber, *The New Knighthood*, 229.

⁴²⁴ *The "Templar of Tyre": Part 3 of the "Deeds of the Cypriots"*, trans. Paul Crawford (Ashgate, 2003), 164.

⁴²⁵ Joseph R. Strayer, *The Reign of Philip the Fair* (Princeton University Press, 1980), 52.

Хранитель Королівської Печатки (Keeper of the Seals) з 1307 р., Ногаре фактично контролював усі юридичні аспекти процесу, забезпечуючи королю повний контроль над слідством і судовим розглядом справи. Саме він розробив стратегію атак на Орден, використовуючи механізми інквізиції, що дозволило королівській владі діяти незалежно від папського суду.

Економічне становище Франції на початку XIV ст. характеризувалося глибокою фінансовою кризою. Для фінансової політики Філіпа IV Красивого (1285–1314) були притаманні постійні економічні труднощі, зумовлені високими військовими витратами, дефіцитом бюджету та системними монетарними маніпуляціями. Король намагався вирішити фінансові проблеми за допомогою девальвації валюти, підвищення податків і конфіскації майна євреїв, ломбардських банкірів та, зрештою, ордену тамплієрів.

На момент сходження Філіппа IV на престол французька валюта, gros tournois, містила 3,95 грама срібла, що було близьким до її первісного рівня у 1266 році (4,05 грама)⁴²⁶. Однак уже до 1303 року цей показник впав до 1,35 грама, що свідчило про значну девальвацію валюти. Така практика, відома як псування монети, полягала у систематичному зменшенні вмісту дорогоцінного металу в грошовій одиниці, що дозволяло королю збільшити обіг грошей, але одночасно підривало довіру до державної фінансової системи.

Причини цієї девальвації крилися не лише у політичних рішеннях короля, а й у загальноєвропейській кризі срібної валюти. Близько 1290 р. видобуток срібла в саксонських рудниках почав скорочуватися, що призвело до його дефіциту на ринку та зростання вартості цього металу⁴²⁷. Попри це, військові потреби Франції зростали: війна з Арагоном коштувала приблизно 1,5 мільйона турських ліврів⁴²⁸, а війна за Гасконь (1294–1299) обійшлася у 2–3 мільйони турських ліврів⁴²⁹. Це

⁴²⁶ Ignacio de la Torre, “The Monetary Fluctuations in Philip IV’s Kingdom of France,” in *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, ed. Jochen Burgdorf, Paul F. Crawford, and Helen J. Nicholson (Farnham: Ashgate, 2010), 58.

⁴²⁷ Jules Piquet, *Des banquiers au Moyen Âge: Les Templiers; étude de leurs opérations financières* (Hachette, 1939), 162.

⁴²⁸ Barber, *The Trial of the Templars*, 44.

⁴²⁹ Jean Favier, *Philippe le Bel* (Bagneux: Le Livre de Paris, 1979), 142.

змусило короля вдатися до активної грошової реформи, яка передбачала регулярну зміну монетного курсу.

Накопичення боргів стало ще однією серйозною проблемою фінансової системи королівства. Уже в листопаді 1286 року борг перед тамплієрами складав 101 845 ліврів паризьких, що дорівнювало 17% річного доходу королівства⁴³⁰.

У 1289 р. через фінансову кризу та дефіцит у 86 210 ліврів Папа Микола IV дозволив королю Філіппу IV збирати церковну десятину для військових кампаній проти Арагону. Очевидно, що доходи корони поступались доходам Церкви. Храмовників залучили до збору десятини, тому що традиційно, вони відігравали ключову роль у фінансовій та адміністративній системі Римської Курії. Економічна перевага спричинила напруженість між Філіппом IV Красивим та тамплієрами, адже король прагнув привласнити доходи церкви.

Для покриття цих боргів Філіпп IV запровадив низку надзвичайних заходів. У 1291 році він наказав конфіскувати майно ломбардських банкірів, а у 1306 році здійснив вигнання євреїв із Франції, що принесло королівській скарбниці від 140 000 до 2 000 000 паризьких ліврів.⁴³¹

Фінансова криза досягла піку у 1303–1307 рр.. Король здійснив чергову грошову реформу, що передбачала обов'язковий обмін старих монет із низьким вмістом срібла на нові, більш якісні. Проте реформа призвела до повстання парижан у грудні 1306 р. Щоб вберегтись, король шукав захисту у Тамплієрам храмовників.⁴³²

На тлі глибокої економічної кризи орден тамплієрів став об'єктом фінансових зазіхань з боку короля. Тамплієри традиційно виконували функції фінансової установи, надавали кредити монарху та управляли королівськими фондами, які зберігались у Паризькому храмі.⁴³³

У різних регіонах тамплієри зберігали дорогоцінні метали, про що свідчать численні джерела. Наприклад, у 1308 р. після арешту тамплієрів у Арагоні в замку

---

⁴³⁰ De la Torre, "Monetary Fluctuations," 59.

⁴³¹ Stéphane F. Mechoulan, "The Expulsion of the Jews from France in 1306: A Modern Fiscal Analysis," *Journal of European Economic History* 33 (2006): 567.

⁴³² Favier, *Philippe le Bel*, 166.

⁴³³ Piquet, *Des banquiers au Moyen Âge*, 168.

Міравет було виявлено 70 000 барселонських су, що відповідало приблизно 226 кілограмам срібла. Водночас на Кіпрі під час затримання братів у Лімасолі знайдено 120 000 білих безантів, що дорівнювало близько 461 кілограму срібла. Особливо вражаючим був скарб, виявлений у Лондоні у вересні 1307 року, коли король Англії Едуард II, відчуваючи гостру потребу у фінансах, розпорядився конфіскувати майно Ордену. У Новому храмі було знайдено 50 000 фунтів стерлінгів, що еквівалентно 18 375 кілограмам срібла⁴³⁴. Свідчення під час процесу над тамплієрами, надані в Пуатьє в 1308 р., вказують на те, що великий магістр Жак де Моле повернувся до Франції, маючи при собі 150 000 золотих флоринів (що дорівнювало понад 600 кілограмам золота) та значну кількість іншої готівки⁴³⁵.

Беручи до уваги те, що Орден тривалий час контролював значні фінансові ресурси, закономірно, що храмовників звинуватили у корупції та фінансових махінаціях. Особливо показовим у цьому контексті є випадок із головним скарбником Жаном з Туру, зафіксований в анонімній хроніці, відомій під назвою «Тамплієр з Тіру»⁴³⁶.

За свідченнями цього джерела, Жан з Туру без відома великого магістра Жака де Моле надав королю позику в 400 000 золотих флоринів. До того ж він не вимагав жодних гарантій повернення, чим грубо порушив фінансові регламенти Ордену й поставив його під значний ризик. Хроніст «Тамплієр з Тіру», зазвичай прихильний до Ордену, характеризує реакцію де Моле як «нешадну»: великий магістр негайно усунув скарбника з посади, попри тиск з боку короля Франції та Папи Римського.⁴³⁷

Проте М. Барбер вказує, що паризький скарбник продовжував обіймати свою посаду аж до моменту арештів⁴³⁸. Епізод із скарбником варто сприймати радше як пізніше намагання дискредитувати Жака де Моле та надати королю Філіппу IV додаткові підстави для репресій проти Ордену. Особливо контрастною

---

⁴³⁴ Barber, *Trial of the Templars*, 254.

⁴³⁵ Ignacio de la Torre, *The Monetary Fluctuations in Philip IV's Kingdom of France*, 66.

⁴³⁶ *Templar of Tyre*, 179-180.

⁴³⁷ *Ibid.*, 180.

⁴³⁸ Barber, *New Knighthood*, 287.

є ця розповідь із іншими свідченнями, наведеними тим же тамплієром з Тіру, зокрема з описом падіння Акри в 1291 р. Це дає підстави вважати, що певні елементи хроніки могли бути викривлені або доповнені задля створення негативного образу Ордену та його керівництва.

Прагнення монарха Франції зосередити всі важелі ухвалення рішень у своїх руках неминуче стикалося з амбіціями папства, яке традиційно претендувало на верховенство в християнському світі. Пошук Філіппом IV нових джерел фінансування для утримання армії та ведення розгалуженої внутрішньої і зовнішньої політики породжував відверті конфлікти з Римом: оподаткування духовенства, обмеження папських повноважень на території королівства та втручання світської влади в церковні справи набували дедалі гострішого характеру. Саме за цих обставин відбулося суттєве послаблення папської влади, що збіглося із завершенням активної діяльності ордену тамплієрів.

Конфлікт Філіппа IV Красивого із папою Боніфацієм VIII виник навколо зверхності духовної влади над світською. З одного боку, Боніфацій VIII, як наголошує історик Д. Норвіч, був визначним юристом та вченим, засновником Римського університету, упорядником канонічного права та реформатором Ватиканської бібліотеки⁴³⁹, але при цьому розглядав владу Церкви переважно як інструмент політичної боротьби й підтримання власного роду. Боніфацій VIII був одним із наближених до попереднього папи Целестина. Напередодні своєї відмови від престолу Целестин звертався за порадою до каноніків, серед яких був і Боніфацій VIII⁴⁴⁰. Згодом цей факт використали проти останнього, звинувативши його у змові та свідомому введенні Целестина в оману, хоча жодних переконливих доказів не існувало, а розповсюдженням подібних чуток наполегливо займалися вороги Боніфація VIII.

Філіпп IV, попри свій суворий характер, поєднував у собі практичність із побожністю у вигідній для себе формі й прагнув будь-якою ціною ствердити верховенство світської влади у Франції. Показовою стала справа єпископа Бернара

---

⁴³⁹ Norwich, *Absolute Monarchs*, 212.

⁴⁴⁰ O'Malley, *History of the Popes*, 135.

Сассе, ув'язненого королем без суду й за обвинуваченнями в чаклунстві та ересі. Єпископ Пам'є назвав Філіппа недолугою совою: «найкрасившим з птахів, який абсолютно нічого не вартий (-); так і наш король Франції не вмє нічого, крім витріщатися на людей»⁴⁴¹ Папа вимагав негайного звільнення прелата, але наштовхнувся на категоричну відмову.

Намагаючись зберегти контроль над королем, Боніфацій VIII видав буллу “Ausculta fili” («Слухай, сину»), у якій запросив Філіппа IV з духовенством Франції на синод до Риму в 1302 р⁴⁴². Наступний папський документ — “Unam Sanctam” — містив знаменитий постулат: «для спасіння кожної людської душі абсолютно необхідним є підкорення Римському Понтифіку»⁴⁴³. У відповідь король заборонив вивозити золото та срібло за межі Франції та відмовився впускати папських податківців на свою територію, змусивши Боніфація VIII поступитися.

Улітку 1303 року Боніфацій VIII завершив підготовку булли «Super petri solio», за якою Філіппа IV належало відлучити від церкви. Він планував оприлюднити цей документ 8 вересня. На той час папа мешкав у своєму палаці в Ананьї, опрацьовуючи текст, який мав звільнити підданих короля від присяги на вірність. Проте вже 7 вересня туди прибув Ногаре з військом, до якого долучилися Сьярра Колонна та загін італійських найманців. Хоча місцеві мешканці невдовзі звільнили Боніфація VIII, психологічна травма зламала понтифіка, і той невдовзі помер.

Наступним папою став архієпископ Бордо Бертран де Го, відомий як Климент V. Він не прибув до Рима й остаточно переніс папську резиденцію в Авіньйон (1309 р.), звідки вже не міг чинити ефективного опору французькій монархії⁴⁴⁴. Символічним стало його сходження на папський престол у Ліоні 1305 р., коли стіна, що завалилася серед процесії, травмувала та вбила багатьох

⁴⁴¹ Dupuy, *Histoire du différend d'entre le pape Boniface VIII et Philippe le Bel* (Paris, 1655), 643.

⁴⁴² *Les Registres de Boniface VIII: Recueil des bulles de ce pape publiées ou analysées d'après les manuscrits originaux des Archives du Vatican*, vol. 3, ed. Georges Digard (Paris: E. de Boccard, 1921), 336.

⁴⁴³ *Unam Sanctam* (1299), in *Select Historical Documents of the Middle Ages*, trans. and ed. Ernest F. Henderson (London: George Bell and Sons, 1905), 437.

⁴⁴⁴ Frederic J. Baumgartner, *Behind Locked Doors: A History of the Papal Elections* (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 51.

поважних гостей: «діадема злетіла й ударилась об землю з такою силою, що з неї випало кілька коштовних камінців»⁴⁴⁵. У цьому вбачали гнітючу ознаку майбутніх випробувань, позаяк папа майже від початку свого понтифікату потрапив під вплив Філіппа IV. Як зауважував флорентійський хроніст Джованні Віллані, відносини між французьким королем і понтифіком зводилися до формули: «Ти наказуєш, а я слухаюся, і так буде завжди»⁴⁴⁶.

Отже, втрата Палестини, зокрема Акри (1291 р.), позбавила храмовників стратегічної бази, а разом із тим – символічного статусу оборонців Святої Землі. В умовах, коли військові укріплення було втрачено, а керівництво розділилося між Кіпром і Західною Європою, орден утратив єдність і військову впевненість, які раніше забезпечували підтримку світських та церковних влад. Одночасно в середині ордену посилилася дезінтеграція: різні «полюси» тамплієрів відстоювали власні пріоритети (військове відродження хрестових походів проти фінансової стабільності), що розхитувало внутрішній устрій. Негативну репутацію тамплієрів підсилювали численні обвинувачення у недотриманні дисципліни й начебто прихованій співпраці з мусульманами. Урешті вирішальну роль відіграла кон'юнктура поч. XIV ст., коли французька монархія, відчуваючи гостру потребу у коштах і користуючись послабленою позицією папства, вбачала в заможному ордені легке джерело фінансування. Важливо зазначити, що це відбувалося на тлі посилення королівської влади у Франції: Філіпп IV Красивий намагався утвердити прерогативу короля над будь-якою церковною чи орденською юрисдикцією. Інші європейські правителі або не бажали втручатися, або ж не мали достатнього впливу, щоб стати на захист тамплієрів. Відсутність координованого політичного спротиву в поєднанні з прагненням світських кіл обмежити вплив релігійних інституцій створили для ордену надто слабе геополітичне підґрунтя. За відсутності вагової міжнародної підтримки та через тиск Філіппа IV Красивого, орден тамплієрів опинився сам на сам із потужною державною машиною. Отож,

---

⁴⁴⁵ Monique Dollin du Fresnel, *Clément V (1264–1314): Le pape gascon et les Templiers* (Bordeaux: Éditions Sud Ouest, 2014), 13–14.

⁴⁴⁶ *Villani's Chronicle*, 377.

комплекс фінансових, військово-політичних та внутрішньоорганізаційних став передумовою до остаточного знищення ордену тамплієрів.

4.2. Арешт та судовий процес над тамплієрами

14 вересня 1307 року король Філіпп IV видав наказ про арешт усіх членів Ордену тамплієрів.⁴⁴⁷ Процес, який розпочався 13 жовтня 1307 року, став однією з наймасштабніших репресій у середньовічній Європі. У зверненні короля вжито надзвичайно емоційно забарвлену лексику, спрямовану на створення атмосфери страху та морального осуду: "Це гірке, жалюгідне, жахливе для споглядання і страшне для слуху діяння, мерзотний злочин, огидне зло, гидкий вчинок, ненависна ганьба, повністю нелюдське, далеке від усього людського."⁴⁴⁸ Такий підхід до риторики сприяв не лише демонізації ордену тамплієрів, а й виправданню жорстоких заходів, вжитих щодо його членів.

Король використовує метафору "вовків в овечій шкурі", підкреслюючи підступність тамплієрів і формуючи образ ворога, прихованого за маскою благочестя. У документі Філіпп IV висуває низку звинувачень, які можна умовно поділити на дві основні категорії: релігійно-догматичні (єресь і святотатство) та морально-етичні (сексуальна розпуста й ідолопоклонство). У своєму наказі король наголошує на спочатку скептичному ставленні до висунутих звинувачень, однак наполегливість чуток і зростання недовіри до Ордену змусили його вдатися до рішучих дій: "Усі члени Ордену без винятку в межах нашого королівства мають бути арештовані, ув'язнені та передані церковному суду; їхнє рухоме та нерухоме майно має бути конфісковане та збережене у нашому володінні."⁴⁴⁹

Звинувачення проти Ордену тамплієрів мали довгий і ретельно спланований характер, що будувався на доносах, клепах та штучно створених свідченнях. Одним із перших, хто надав компрометуючі свідчення, був Ескін де Флойран, уродженець Безьє. Перебуваючи у в'язниці разом із колишнім членом Ордену, він

⁴⁴⁷ *Order for the Arrests*, 244-8.

⁴⁴⁸ *Ibid*, 244.

⁴⁴⁹ *Order for the Arrests*, 246-7.

начебто почув низку історій, що стосувалися таємних ритуалів посвяти нових рицарів⁴⁵⁰. Після звільнення він спробував продати ці свідчення королю Арагону Хайме II. У листі до короля Ескін звинувачує тамплієрів у низці серйозних злочинів, а саме у зреченні від Христа, порушенні обітниць цнотливості, ганебних поцілунках до братів та ідолопоклонстві, заявляючи, що тамплієри нібито поклонялися ідолу, якого вважали своїм богом, хоча навіть серед членів Ордену "було небагато тих, хто щиро вірив у його божественну природу"⁴⁵¹. На завершення, де Флойран вимагав у короля Арагону грошову винагороду у 1000 ліврів у вигляді ренти і 3000 ліврів грошима.⁴⁵² Не отримавши бажаного Ескін де Флойран звернувся до Гійома Плезіана – міністра Філіпа IV Красивого, який розпочав збір чуток у французьких домах Ордену.⁴⁵³ Усе це було частиною ретельно спланованої кампанії, яку очолював Гійом де Ногаре, щоб остаточно знищити Орден храмовників. На світанку п'ятниці, 13 жовтня 1307 року, почалися раптові масові арешти, організовані з винятковою ефективністю (завдяки попередньому досвіду репресій проти єврейських громад та ломбардців). Попри це, кільком членам Ордену вдалося уникнути ув'язнення.⁴⁵⁴

Варто зазначити, що навіть Великий магістр Ордену, Жак де Моле, не підозрюючи про наближення репресій, брав участь у публічних заходах буквально напередодні арештів. Так, під час похорону Катерини де Куртене, дружини Карла Валуа, брата французького короля, де Моле був одним із тих, хто ніс труну⁴⁵⁵.

У день арештів Філіпп IV влаштувався в Тамплі - резиденції тамплієрів, де вступив у володіння не тільки королівською скарбницею, а й коштами ордену Храму.⁴⁵⁶

---

⁴⁵⁰ *Letter of Esquin of Floyran to King James II of Aragon (21 January 1308)*, in *The Templars: Selected Sources*, ed. Malcolm Barber and Keith Bate (Manchester: Manchester University Press, 2002), 256–57.

⁴⁵¹ *Ibid*, 257.

⁴⁵² *Ibidem*.

⁴⁵³ Nicholson, *Knights Templar*, 72.

⁴⁵⁴ Christian Vogel, "Templar Runaways and Renegades before, during and after the Trial," in *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, ed. Helen Nicholson, Paul F. Crawford, and Jochen Burgdorf (London: Routledge, 2010), 317.

⁴⁵⁵ Джонс, *Тамплієри*, 408.

⁴⁵⁶ Melville, *La vie des Templiers*, 149.

Вже 19 жовтня 1307 р. Гійом Паризький розпочав перші допити, які тривали протягом жовтня-листопада 1307 р.

Жоффруа де Шарне, прецептор Нормандії, дав свої свідчення 21 жовтня 1307 року перед інквізиторами та королівськими чиновниками⁴⁵⁷. Він повідомив, що вступив до Ордену приблизно 37-38 років тому в місті Етамп за посередництвом брата Аморі де ла Роша. На питання про ритуал прийняття він зізнався: "Після прийняття до Ордену мені поклали на плечі мантию, а тоді принесли певний хрест із зображенням Ісуса Христа. Приймаючий наказав мені не вірити в того, чий образ там зображений, бо це 'хибний пророк' і 'не Бог'. За його словами, його змусили тричі зректися Христа. На запитання, чи плюнув він на зображення, відповів: "Не пам'ятаю, вважаю, що могло бути через поспіх."⁴⁵⁸

Жоффруа також розповів, що під час посвяти цілував приймаючого в пупок. Крім того, він зазначив, що чув від інших братів, зокрема Жеральда де Созе, що в Ордені допускалися статеві контакти між братами.⁴⁵⁹ На запитання, чи приймав він у Орден нових братів, він підтвердив, що так. Однак при цьому він наголосив, що "спосіб, у який мене прийняли, був гріховним і суперечив католицькій вірі."⁴⁶⁰ Під кінець допиту Жоффруа де Шарне запевнив: "Я сказав чисту, просту і повну правду заради спасіння своєї душі."⁴⁶¹

Жак де Моле, Великий магістр Ордену, був допитаний 24 жовтня 1307 року інквізитором Гійомом Паризьким. Він засвідчив, що вступив до Ордену 42 роки тому в місті Бонн через брата Гумберта де Перо. Де Моле повідомив, що вступив до Ордену 42 роки тому в місті Бонн у дієцезії Отен через брата Гумберта де Перо. Після складення обітниць йому на шию поклали мантию, а потім він змушений був зректися Ісуса Христа. Проте він наполягав, що зробив це не з власної волі. Коли йому наказали плюнути на хрест, він заявив, що плюнув не на зображення Христа, а на землю. Він чітко пам'ятав, що зробив це лише один раз.

⁴⁵⁷ *Depositions of the Templars at Paris (October–November 1307)*, in *The Templars: Selected Sources*, ed. Malcolm Barber and Keith Bate (Manchester: Manchester University Press, 2002), 251–52.

⁴⁵⁸ *Ibid*, 251.

⁴⁵⁹ *Ibidem*.

⁴⁶⁰ *Ibid*, 252.

⁴⁶¹ *Depositions of the Templars at Paris*, 252.

На питання про содомію в Ордені він відповів категорично, на відміну від Жоффруа де Шарне: "Ніколи не чув про це серед братів і сам не мав до цього жодного стосунку."⁴⁶² Щодо прийняття нових членів, він заявив: "Я прийняв небагатьох, і після прийняття я віддавав їх іншим братам для подальших інструкцій. Я мав на увазі лише те, що вони мають бути прийняті тим самим способом, як і я."⁴⁶³ Закінчуючи виступ на допиті, Жак де Моле запевнив, що "сказав всю правду задля спасіння душі своєї."⁴⁶⁴

Звинувачення проти тамплієрів спиралися на вже усталену інквізиційну практику, яка у XIII ст. оформлювалася в централізований інститут церковного судочинства і постала як відповідь Католицької Церкви на хвилю єретичних рухів, що ширилися Західною Європою у XII–XIII ст.⁴⁶⁵ Перші спроби боротьби з єрессю мали локальний характер і були прерогативою місцевих єпископів⁴⁶⁶. Однак унаслідок низької ефективності таких заходів папство ініціювало створення спеціалізованої системи інквізиційних трибуналів під керівництвом домініканського та францисканського орденів.

Згідно із буллою "Ad abolendam", виданою папою Луцієм III у 1184 р., єресі у своїх єпархіях повинні перевіряти єпископи раз на рік.⁴⁶⁷ Ефективність єпископальної інквізиції була малою через обмежені ресурси та супротив місцевих єпископів. Тому у 1231 р. папа Григорій IX здійснив реформу, в ході якої домініканці та францисканці отримали повноваження інквізиції.⁴⁶⁸

Папа Інокентій IV у 1252 р. буллою "Ad extirpanda" дозволив застосування тортур.⁴⁶⁹ Інквізитори, керуючись тогочасною правовою практикою, могли вдатися до фізичного тиску, якщо це не спричиняло летальних наслідків чи незворотних

⁴⁶² *Depositions of the Templars at Paris*, 253.

⁴⁶³ *Ibidem*.

⁴⁶⁴ *Ibidem*.

⁴⁶⁵ Lea, *A History of the Inquisition*, 238.

⁴⁶⁶ Gordon Leff, *Heresy in the Later Middle Ages: The Relation of Heterodoxy to Dissent, c. 1250–c. 1450*, vol. 2 (Manchester: Manchester University Press; New York: Barnes & Noble, Inc., 1967), 452.

⁴⁶⁷ Leandro D. Rust, "Bulas Inquisitoriais: *Ad Abolendam* (1184) e *Vergentis in Senium* (1199)," *Revista de História*, no. 166 (2012): 154.

⁴⁶⁸ Lea, *A History of the Inquisition*, 5.

⁴⁶⁹ Leandro D. Rust, "Bulas Inquisitoriais: *Ad Extirpanda* (1252)," *Revista Diálogos Mediterrânicos*, no. 7 (December 2014): 200–228.

каліцтв, а отримані зізнання ставали визначальним доказом для винесення вироку. Саме на ці механізми опирався французький король Філіп IV, прагнучи знищити Орден тамплієрів за допомогою звинувачень у єресі, вже перевірених під час боротьби з катарами та вальденсами.

Не можна не звернути увагу на вражаючу подібність між королівським наказом від 14 вересня 1307 р. про арешти і зізнаннями тамплієрів: формулювання звинувачень та відповіді підсудних фактично збігалися, що свідчило про заздалегідь визначений сценарій, згідно з яким слідчі коригували свідчення обвинувачених; перший брат, примушений дати покази під тиском, «задавав тон» усім подальшим допитам, адже наступні підозрювані підтверджували ті самі деталі, навіть не маючи про них жодних власних відомостей, у той час як тих, хто намагався заперечити звинувачення, знову піддавали тортурам або тримали в ще суворіших умовах.

Таким чином, формувалася єдина офіційна "версія правди", яку підтримувала вся система слідства.

Як зазначає Малкольм Барбер, Ногаре свідомо обирав людей старшого віку, які були більш вразливими до тортур. Середній вік 115 допитаних тамплієрів становив 41 рік, що в середньовічному контексті було вже досить зрілим віком⁴⁷⁰. Брат Жан де Сен-Бенуа був допитаний лежачи хворим у ліжку, у віці приблизно шістдесяти років⁴⁷¹. Окрім того деякі заарештовані брати просили дозволу залишити орден і не захищати його на суді, тому що були братами лише декілька місяців. До прикладу, брат Фульк де Дун був членом ордену – один місяць і два дні, Петро де Вармерівіль – без двох днів місяць, Ніколас де Ансінмонте – три місяці⁴⁷². До того ж більшість рицарів із них були мирними людьми, що не мали військового впливу.

У відповідь на дії короля Папа Климент V у своєму листі від 27 жовтня 1307 р. до Філіпа IV висловив стурбованість щодо законності процесу: “Ми нагадуємо

⁴⁷⁰ Barber, Trial, 39.

⁴⁷¹ *Le dossier de l'affaire des Templiers*, éd. et trad. Georges Lizerand (Paris: Librairie ancienne Honoré Champion, 1923), 154–63.

⁴⁷² *Procès des Templiers*, 36-39.

тобі, улюблений сину наш, що всі обвинувачення проти святих рицарів мають бути розглянуті відповідно до закону Церкви, а не за примхою земного правителя."⁴⁷³ Папа не лише критикує Філіпа IV за те, що він самочинно заарештував членів Ордену, але й висловлює невдоволення тим, що король не порадився з ним перед ухваленням такого рішення. Особливо важливим є наступний уривок, який натякає на застосування тортур та жорстоке поводження з ув'язненими тамплієрами: "Щоб додати до нашого болю, ти ще не звільнив їх, а, за повідомленнями, продовжуєш спричиняти ще більші страждання тим, хто вже зазнав значних мук через своє ув'язнення. Це випробування, яке ми вважаємо за краще наразі не згадувати заради блага Церкви, так само як і твого власного блага, якщо ти розумієш нашу думку."⁴⁷⁴

Папа наполягає на своєму праві керувати розслідуванням і вирішувати долю Ордену. Він також надсилає до короля двох кардиналів, які повинні виступити посередниками у цьому питанні. Наприкінці листа Климент V дає зрозуміти, що він не має наміру миритися з діями Філіппа IV, але також не бажає прямого конфлікту: "Ми прагнемо очистити цей сад Церкви, щоб у ньому не залишилося жодної іскри цієї зарази, яка могла б спричинити повторне займання у майбутньому – якщо така зараза справді існує, чого, нехай Бог боронить!"⁴⁷⁵

Жан Бургундський у листі до короля Арагону Якова II описує сумніви папи у правдивості звинувачень, що узгоджується з відомими історичними фактами про його початкову позицію: «Правда полягає в тому, що король уперше заговорив з ним про цю справу в Ліоні, але тоді він, папа, відповів, що не вірить, що тамплієри є такими, якими їх описують. Він говорив з ним про це згодом у цьому місті Пуатьє, коли перебував тут рік тому»⁴⁷⁶.

Судовий процес над Орденом тамплієрів вимагав богословського обґрунтування дій світської влади проти релігійної організації, тому 25-26 жовтня

⁴⁷³ *Letter of Clement V to Philip IV (27 October 1307)*, in *The Templars: Selected Sources*, ed. Malcolm Barber and Keith Bate (Manchester: Manchester University Press, 2002), 249–50.

⁴⁷⁴ *Ibid.*, 249.

⁴⁷⁵ *Ibid.*, 250.

⁴⁷⁶ *Report of John of Burgundy to King James II of Aragon (30 May 1308)*, in *The Templars: Selected Sources*, ed. and trans. Malcolm Barber and Keith Bate (Manchester: Manchester University Press, 2002), 270–71.

1307 року Філіпп IV Красивий скликав аудиторію для заслуховування свідчень Жака де Моле – великого магістра ордену тамплієрів – в одному із найавторитетніших освітніх і богословських центрів Європи - Паризькому університеті.

Найважливішим питанням, яке цікавило Філіппа IV було верховенство світської влади над духовною у боротьбі з еретиками. Однак теологи наголошували, що судові переслідування може здійснювати лише Церква. Водночас вони зробили важливе застереження: «Коли існує явна та очевидна небезпека»⁴⁷⁷. Таким чином, богослови створили прецедент, який дозволяв королю виправдовувати масові арешти тамплієрів як превентивний захід у відповідь на «загрозу» католицькій вірі. Філіпп IV прагнув довести, що звинувачення, висунуті проти окремих тамплієрів, автоматично поширюються на весь Орден. Паризькі теологи підтримали цей підхід, наголошуючи, що факт зізнань великої кількості тамплієрів, включно з Великим магістром, є достатньою підставою для підозри щодо всіх членів організації: «Враховуючи, що магістр усього Ордену та багато інших зізналися в цьому злочині, це повинно бути достатньою підставою для розслідування всього Ордену»⁴⁷⁸. Окремі тамплієри під час допитів не визнавали своєї вини, що створювало ризик появи внутрішніх суперечностей у звинуваченнях. Філіпп IV поставив запитання щодо статусу тих братів, які не зізналися у злочинах і проти яких не було беззаперечних доказів. Теологи відповіли: «Їх не слід засуджувати як еретиків через відсутність зізнань або доведених звинувачень, все ж вони становлять значну небезпеку через цю підозру, і тому, на нашу думку, слід забезпечити їхнє спасіння, щоб вони не були заражені іншими.»⁴⁷⁹

Окремим пунктом у зверненні короля було питання про подальшу долю майна тамплієрів. Філіпп IV прагнув отримати теологічне обґрунтування для його привласнення, посилаючись на те, що Орден втратив своє релігійне покликання. У

⁴⁷⁷ *Questions of King Philip IV to the masters of theology at the University of Paris and their reply (January–March 1308)*, in *The Templars: Selected Sources*, ed. and trans. Malcolm Barber and Keith Bate (Manchester: Manchester University Press, 2002), 261.

⁴⁷⁸ *Ibid*, 261-262.

⁴⁷⁹ *Questions of King Philip IV*, 262.

своїй відповіді богослови не підтримали безпосередню передачу володінь королю, але й не вимагали їх повернення Ордену. Вони зазначили, що “майно Ордену не було дароване тампліерам як власникам, а радше як управителям для захисту віри та допомоги Святій Землі, і оскільки ця мета все ще залишається, а управителі зазнали невдачі, то це майно має бути збережене для цієї ж мети.”⁴⁸⁰ Таким чином, у богословській аргументації було закладено основу для конфіскації володінь Ордену, що надалі дозволило перерозподілити їх між королівською адміністрацією та церквою.

Арешти храмовників проходили й у інших європейських регіонах протягом 1307–1308 рр.

Німецький король Альбрехт I Габсбург доволі стримано відреагував на заклики Філіппа IV арештувати тамплієрів. Як зазначає дослідник Йохен Бургторф, «відповіді німецьких князів мали дипломатичний характер і часто уникали конкретних дій»⁴⁸¹. Оскільки князі Священної Римської імперії висловлювали свою готовність діяти лише після відповідного наказу від папи Климента V, чітко вказуючи на своє підпорядкування церковній владі, а не французькому монарху.

Варто відзначити позицію трьох найвпливовіших архієпископів Священної Римської імперії — Майнца, Кельна та Тріра. Їхній політичний статус як імперських архіканцлерів та близькість до королівської влади визначили їхню вкрай обережну позицію щодо папських вимог. Архієпископ Майнца Петер, якому було доручено керувати розслідуванням проти тамплієрів у Німеччині, відмовився ініціювати активні дії, посилаючись на політичну нестабільність і власну зайнятість іншими державними справами. Він наголошував, що не розпочне жодних дій проти ордену без чітких інструкцій із Риму⁴⁸².

---

⁴⁸⁰ Ibid.

⁴⁸¹ Jochen Burgdorf, “The Trial of the Templars in Germany,” in *The Templars: The Rise, Fall, and Legacy of a Military Religious Order*, ed. Jochen Burgdorf, Shlomo Lotan, and Enric Mallorquí-Ruscalleda (Routledge, 2021), 236.

⁴⁸² Stephanie Haarländer, “Peter von Aspelt,” in *Neue Deutsche Biographie*, ed. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, vol. 20 (Berlin: Duncker & Humblot, 2001), 222.

Розгляд справ тамплієрів у Німеччині відбувався переважно на провінційних синодах, зокрема в Майнці та Трірі. Примітно, що більшість свідчень на цих синодах були на користь ордену. Зокрема, свідчення тридцяти семи тамплієрів на Майнцькому синоді заперечували всі звинувачення у ересі чи інших злочинах, висунутих проти ордену у Франції⁴⁸³. Архієпископ Петер фон Аспельт підтримав позицію ордену, а провінційні синоди, вочевидь, виправдали як окремих членів ордену, так і сам орден загалом. Цей факт викликав невдоволення Папи Климента V, який у своїх листах із Авіньйона в грудні 1310 р. заявив, що тільки Святійший Престол має повноваження виправдовувати чи засуджувати орден. Папа анулював рішення німецьких синодів і наказав передати всі матеріали процесу до Риму⁴⁸⁴.

Британський процес теж мав м'якший характер порівняно із французьким. Попри те, що Папа Климент V наказав арештувати тамплієрів по всій Європі, англійський король Едвард II спершу відмовився виконувати цей наказ, не готовий вірити злісним чуткам.

Однак політична ситуація змусила Едварда змінити позицію. Залежність від папської підтримки у війні з Шотландією, внутрішні борги та політичний тиск із боку Франції зробили його позицію вразливою. У зв'язку з цим 26 грудня 1307 року король віддав наказ арештувати тамплієрів. Тамплієрів в Ірландії заарештували лише 3 лютого 1308 року, в Уельсі не було заарештовано жодного тамплієра, а в Шотландії - лише двох⁴⁸⁵. Хелен Ніколсон зазначає, що більшість тамплієрів з Британських островів не брали участі в бойових діях⁴⁸⁶. Важливою відмінністю британського процесу було те, що тут не вдалося довести жодного серйозного звинувачення, і тортури застосовувалися значно рідше, ніж у Франції. Після завершення процесу більшість тамплієрів отримали порівняно м'яке

---

⁴⁸³ Burgtorf, "Trial of the Templars in Germany," 239.

⁴⁸⁴ Ibid, 240.

⁴⁸⁵ Helen J. Nicholson, "The Trial of the Templars in Britain and Ireland," in *The Templars: The Rise, Fall, and Legacy of a Military Religious Order*, ed. Jochen Burgtorf, Shlomo Lotan, and Enric Mallorquí-Ruscalleda (Routledge, 2021), 212.

⁴⁸⁶ Helen J. Nicholson, "Myths and Reality: The Crusades and the Latin East as Presented during the Trial of the Templars in the British Isles, 1308–1311," in *On the Margins of Crusading: The Military Orders, the Papacy and the Christian World*, ed. Helen J. Nicholson (Farnham: Ashgate, 2011), 89

покарання. Вони були передані до монастирів для покаяння, а частина з них отримала пенсії⁴⁸⁷.

На відміну від Франції, де тамплієри стали жертвами політичного переслідування короля Філіппа IV Красивого, у Португалії їх ліквідація супроводжувалася процесом поглинання їхніх володінь та трансформації ордену в нову військово-чернечу структуру – Орден Христа. Як зазначають історики, «найбільш разюча особливість процесу в Португалії – це повна відсутність судового розгляду»⁴⁸⁸.

Хоча в 1308 р. португальські єпископи отримали папське розпорядження про розслідування діяльності тамплієрів, фактичних доказів їхньої провини не було зібрано. Більше того, за словами деяких свідків, тамплієри продовжували перебувати під королівською опікою: «Дініш поставив власного кастеляна керувати замками тамплієрів, забезпечуючи їх раціонами, але закриваючи їх на ніч»⁴⁸⁹.

У серпні 1307 р. – ще до офіційного папського осуду тамплієрів – Дініш ініціював судовий процес проти них, прагнучи повернути короні землі, які орден отримав у XII ст. Суур та Іданя-а-Велья – найважливіші фортеці храмовників у Португалії – перейшли до корони. Окрім цього король Португалії уклав дипломатичну угоду із королем Кастилії Фернандо IV, щоб спільно визначити подальшу долю земель тамплієрів.⁴⁹⁰

Під час Собору у В'єнні португальські посланці діяли спільно з арагонськими та кастильськими дипломатами. Вони наполягали на тому, що папа не може передати майно тамплієрів без згоди іберійських королів.

Кульмінацією політики Дініша стало створення нового військово-чернечого ордену, який мав стати наступником тамплієрів. 14 березня 1319 р. папа Іоанн XXII видав буллу “Ad ea ex quibus”, у якій заснував Орден Христа, що успадкував

⁴⁸⁷ Nicholson, “Trial of the Templars”, 227.

⁴⁸⁸ Clive Porro, “Reassessing the Dissolution of the Templars: King Dinis and Their Suppression in Portugal,” in *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, ed. Helen Nicholson, Paul F. Crawford, and Jochen Burgtorf (Routledge, 2010), 174.

⁴⁸⁹ Ibid, 172.

⁴⁹⁰ Ibid, 177.

більшість маєтків тамплієрів у Португалії⁴⁹¹. Таким чином, замість ліквідації військової організації, Дініш її фактично реформував, пристосувавши до своїх потреб.

13 липня 1308 р. папа Климент V оголосив про створення єпархіальних трибуналів для розгляду справ тамплієрів, що перебували під арештом. Відповідно до булли “*Faciens misericordiam*”, створювали трибунали, які розслідували злочини тамплієрів у різних єпархіях.⁴⁹² Однак Філіпп IV ще до цього призначив своїх прихильників – Філіппа де Маріньї, П’єра де Бальперша, П’єра де Леві та Рауля Гроспармі – на ключові єпископські посади.⁴⁹³ Жаль Айселін, архієпископ Нарбонни, став головою комісії⁴⁹⁴. Намагання папи змінити баланс сил не дали результатів.

Під час судового розгляду у єпархіальних трибуналах кожного тамплієра викликали до суду і змушували давати клятву на Євангелії, після чого йому ставили серію стандартних питань про прийом до Ордену та характер ритуалів, які супроводжували ініціацію. Підозрюваного змушували підтверджувати або спростовувати звинувачення у плюванні на хрест, поклонінні ідолу Бафомета, відреченні від Христа, участі в актах содомії. Якщо обвинувачений заперечував провину, його піддавали жорсткому психологічному тиску: умови утримання у в’язниці погіршувалися, зменшувалися харчові пайки, а при подальшій упертості застосовувалися тортури. Водночас тим, хто добровільно зізнався, обіцяли поблажливість.

Звинувачення, висунуті проти Ордену, мали чітку структуру та були ретельно систематизовані в процесі допитів, зокрема під час слідства в Клермоні (4-10 червня 1309 р.). На основі папської булли *Faciens misericordiam* у Клермоні

⁴⁹¹ Forey, *The Fall of the Templars*, pp. 156–8.

⁴⁹² *Bulle "Faciens misericordiam"*, in *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309-1311)*, ed. Magdalena Satora, vol. 1 (Leiden: Boston, Brill, 2020), 53.

⁴⁹³ Dale R. Streeter, “The Templars Face the Inquisition: The Papal Commission and the Diocesan Tribunals in France, 1308–11,” in *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, ed. Helen Nicholson, Paul F. Crawford, and Jochen Burgdorf (London: Routledge, 2010), 93.

⁴⁹⁴ Barber, *Trial*, 137.

відбулися слухання, в ході яких 69 тамплієрів дали свідчення. Серед основних звинувачень були:

- Відречення від Христа, плювання на хрест;
- Ідолопоклонство та поклоніння головам-ідолам;
- Ритуальні поцілунки та непристойні обряди під час ініціації;
- Визнання магістра Ордену як того, хто може відпускати гріхи.

Попри те, що 40 із 69 допитаних частково або повністю визнали провину, інші 29 категорично заперечили всі звинувачення, що вказує на можливий примусовий характер зізнань.⁴⁹⁵

Згідно з обвинуваченням короля, новоприбулий тамплієр під час прийняття в Орден тричі відрікався від Христа, плював на хрест, а його прийом проходив у таємному місці за вівтарем або в сакристії⁴⁹⁶. Під час розслідування у Клермоні свідок Бернар де Віллар засвідчив: “Під час прийняття, коли переді мною поставили хрест із зображенням Розп’ятого, мій наставник, брат Жераль, наказав мені зректися Христа, кажучи, що Він не є істинним Богом, а пророком, якого Церква визнала помилково. Я зрікся Христа вустами, але не серцем.”⁴⁹⁷

У показах храмовників простежуються невідповідності:

- Важко уявити, що вони б заперечували Христа, адже їхня діяльність була спрямована на оборону християнської віри.

- Як зазначає Г. Ч. Лі, якщо б у Тамплієрів справді існував єретичний культ, їхні ритуали були б строго визначеними, а свідки давали б однакові показання. Натомість покази суперечливі, різняться в деталях, що вказує на їхню вимушеність: "Свідки, які зізналися в посвяті, розповідали б одну й ту саму історію, з однаковими подробицями. Таким чином, для подолання природної неймовірності того, що тамплієри могли бути втягнуті в настільки божевільну справу, потрібні були б докази найвагомшого і найпослідовнішого характеру..."⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ “Episcopal Inquiry at Clermont (4–10 June 1309),” in *The Templars: Selected Sources*, ed. Malcolm Barber and Keith Bate (Manchester: Manchester University Press, 2002), 272–86.

⁴⁹⁶ *Order for the arrests (14 September 1307)*, 244.

⁴⁹⁷ Episcopal Inquiry at Clermont, 278.

⁴⁹⁸ Lea, *A History of the Inquisition*.

Король стверджував, що після прийняття до Ордену новачка роздягали, а прецептор цілував його в три місця: в губи, пупок і сідниці. Бернар де Віллар засвідчив: «Під час мого прийняття мене поцілували у уста та в оголений пупок, а також у нижню частину спини.»⁴⁹⁹ Водночас він категорично заперечив наявність інших форм поцілунків чи їхнього сексуального підтексту. Брат Гуго де Кальмон також зізнався, що його змусили зректися від Бога та плюнути на розп'яття⁵⁰⁰.

24 жовтня 1307 р. 53-річний тамплієр Жан де Кужі, який виконував обов'язки наглядача паризьких млинів, що належали Ордену, урочисто засвідчив перед судом, що його визнання було зроблено добровільно. Під час допиту інквізитором Гійомом Паризьким він повідомив, що генеральний інспектор Ордену Гуго де Пейро відвів його за вітвар, поцілував нижче спини та в область пупка, а також пригрозив довічним ув'язненням, якщо той не зречеться Ісуса Христа. Крім того, де Кужі заявив, що його змусили плюнути на Святе Розп'яття, хоча насправді він плюнув на землю. Після цього, за словами тамплієра, йому було дозволено вступати у статеві стосунки з іншими братами Ордену. Однак уже наступного року, під час судового слухання в присутності Папи Римського та кардиналів, де Кужі повторив свої попередні визнання, запевняючи, що робив їх не під примусом. Проте він визнав, що до нього все ж було застосовано тортури. Своє початкове небажання розповідати про ганебні практики в Ордені він пояснив тим, що ще за вісім днів до арештів брат П'єр, пріор паризького Тампля, заборонив йому це робити. Водночас Жан де Кужі зізнався, що не зміг витримати катувань і, щойно його прив'язали до диби, одразу визнав усі звинувачення⁵⁰¹.

Середньовічний ритуал *osculum fidei et pacis*, тобто поцілунок віри та миру. Цей жест символізував єдність духовенства та військових орденів і не мав ознак сексуального чи еритичного характеру. Як зазначає Закхаріне: "симетричний поцілунок був аналогічним юридично чинному процесу встановлення рівного

⁴⁹⁹ *Episcopal Inquiry at Clermont*, 278.

⁵⁰⁰ Séance du 16 janvier 1311, in *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309-1311)*, ed. Magdalena Satora, vol. 1 (Leiden: Boston, Brill, 2020), 484.

⁵⁰¹ Barber, *Trial*, 85.

статусу."⁵⁰² Це підтверджується численними історичними прикладами, де поцілунки використовувалися у військових присягах, дипломатичних стосунках і навіть у християнських церемоніях. У “Слов’янській хроніці” Арнольда Любекського описано, як у 1147 р. німецький король Конрад III під час зустрічі з візантійським імператором обмінявся ритуальним поцілунком, щоб засвідчити рівність їхніх статусів⁵⁰³.

Королівська влада висунула проти Тамплієрів звинувачення у поширенні содомії, вважаючи її частиною їхньої таємної доктрини. Під час одного з допитів брат Йоанн де Полейкурт заявив, що на етапі посвячення йому було наказано: “Якщо будь-хто з братів виявить бажання вступити з ним у тілесний зв’язок, він зобов’язаний виконати це згідно з приписами ордену”⁵⁰⁴. Брат Гуго де Фауро розповідав, що чув про братів, які мешкали в замку Пілігрима і були звинувачені у содомії. Загалом подібні обвинувачення слугували звичним інструментом інквізиції для дискредитації тих, кого вважали ворогами⁵⁰⁵.

Брат Жан де Сен-Бенуа, командир дому Тамплієрів на острові Бошар у єпархії Туру, заявив щодо звинувачень у статевих стосунках між братами або поклонінні ідолам, що ніколи не чув про такі речі і не вірив, що це відбувалося в ордені. Також він не бачив жодного ідола чи предмета поклоніння в ордені і не чув про такі випадки до свого арешту.⁵⁰⁶ Бернар де Віллар засвідчив: «При прийнятті нам говорили, що ми можемо вступати у зв’язки один з одним, але я цього ніколи не робив і не бачив, щоб це робили інші.» Він також зазначив, що чув звинувачення проти одного брата, але вони базувалися на чутках. Брат Бертран де

⁵⁰² Dirk Zakharine, “Medieval Perspectives in Europe: Oral Culture and Bodily Practices,” in *Body – Language – Communication*, vol. 1, ed. Cornelia Müller et al. (Berlin and Boston: De Gruyter Mouton, 2013), 343–64.

⁵⁰³ Arnoldus Lubecensis, *Chronica Slavorum*, ex recensione I. M. Lappenbergii. In *Monumenta Germaniae Historica*, recudi fecit Georgius Heinrichus Pertz (Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1868), 26.

⁵⁰⁴ *Séance du 12 janvier 1311*, in *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309-1311)*, ed. Magdalena Satora, vol. 1 (Leiden: Boston, Brill, 2020), 459.

⁵⁰⁵ *Séance du 12 mai 1311*, in *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309-1311)*, ed. Magdalena Satora, vol. 1 (Leiden: Boston, Brill, 2020), 915.

⁵⁰⁶ *Le dossier de l'affaire des Templiers*, 154-63.

Сартіж, який займав високу позицію в Ордені, категорично заперечив усі ключові звинувачення, заявивши, що він ніколи не бачив ідолів, не брав участі в содомії і не був свідком зречення від Христа⁵⁰⁷. Якби ці практики справді існували в Ордені на офіційному рівні, то їхній вищий керівний склад мав би про них знати.

Одна з найбільш фантастичних тез обвинувачення полягала в тому, що тамплієри нібито поклонялися таємничому ідолу у формі бородатої голови, який, за версією обвинувачів, символізував їхню відмову від християнської віри. Аналізуючи поклоніння Бафомету, М. Мелвіль вказує на те, що сержант із Монпезу визнав свою провину в поклонінні так званому «обличчю Бафомета», яке згодом стало основою цього міфу. Важливо зазначити, що сержант розмовляв на одному із діалектів південної Франції і, ймовірно, мав на увазі «магометанське зображення» (тобто образ, пов'язаний з пророком Магометом). Однак неправильне тлумачення його слів перетворило це висловлювання на абсурдне звинувачення. Термін «Бафомет» насправді є лише провансальською деформацією імені пророка Магомета, що не має жодного стосунку до таємничих або еретичних практик, які приписувалися тамплієрам⁵⁰⁸.

У свідченнях, виявлених Г. Фінке у Ватиканському архіві, зазначено, що 17 із допитаних на тому засіданні братів ордену визнали факт поклоніння не лише ідолу у вигляді голови, а й певній тварині, що, за різними описами, поставала у вигляді kota — сірого, білого або рудого кольору. Десять осіб із цієї групи стверджували, що в ході ритуалу цілували kota під хвостом. Хоча брат Вільям де Уеллс допитаний у Лондоні заперечував поцілунки котів та наявність ідолів у Храмі⁵⁰⁹.

Бернар де Віллар зазначив: «Я ніколи не бачив жодного ідола, але чув від братів, що у заморських землях він існує. Говорили, що його привозили на капітули, але я сам цього не бачив.»⁵¹⁰

⁵⁰⁷ Episcopal inquiry at Clermont, 285.

⁵⁰⁸ Melville, *La vie des Templiers*, 150.

⁵⁰⁹ Цит за: Helen J. Nicholson, *The Knights Templar on Trial: The Trial of the Templars in the British Isles, 1308–1311* (Stroud, Gloucestershire: History Press, 2009), 45.

⁵¹⁰ *Episcopal Inquiry at Clermont*, 278.

Згідно з обвинуваченням, священники Ордену не освячували гостію під час меси. Бернар де Віллар засвідчив: «Коли я став священником, мені наказали опускати слова освячення, але я цього ніколи не робив і твердо вірю, що саме ці слова перетворюють хліб на тіло Христове.»⁵¹¹ Відсутність єдиної практики серед священників свідчить про те, що наказ міг бути локальним і не відображав загальної політики Ордену.

Логічно припустити, якби злочинні дії відбувалися так, як це описано у свідченнях, то цілком імовірно, що багато хто справді заговорив би про подібні практики. Адже зречення від Ісуса Христа, плювання чи топтання хреста не могли залишатися питаннями другорядної ваги за будь-яких обставин. Деякі свідки з числа тамплієрів заявляли, що вони занадто боялися, щоб покинути Орден або висловитися про те, що відбувалося. Проте Орден Храму не був повністю закритою спільнотою, і втеча з нього не була надто складною. Влада, якою Орден міг скористатися для покарання дезертирів, була обмеженою. У випадках втечі Орден змушений був звертатися до церковної або світської влади, оскільки самотійно не мав засобів для ефективного переслідування. Один із втікачів зазначав, що «після втечі він боявся не стільки самих тамплієрів, скільки свого батька та родини, які прагнули повернути його до Ордену навіть проти його волі»⁵¹². Варто також враховувати, що в Західній Європі тамплієри зазвичай вступали до найближчих осередків Ордену поблизу місця їхнього проживання, що давало їм змогу звертатися по підтримку до власних родин. Деякі з цих родин мали значний вплив у своїх регіонах.

Ще однією важливою деталлю є те, що багато тамплієрів спершу заперечували звинувачення, але після тортур змушені були визнати їх. Брат Понзар де Жізі, командир Пена, вказував, що свідчення давались через страх смерті, бо тридцять шість братів померли в Парижі у в'язниці від тортур, і багато інших загинули в інших місцях⁵¹³. У звіті про допити в Кані є свідчення брата Готьє де Булленса, який спочатку відмовлявся зізнаватися, але після отриманої

⁵¹¹ *Episcopal Inquiry at Clermont*, 278.

⁵¹² Forey, "Could Alleged Templar Malpractices," 13.

⁵¹³ *Le dossier de l'affaire des Templiers*, 154–163.

обіцянки, що його не будуть катувати підтвердив зречення від Христа, гріховні поцілунки та содомію⁵¹⁴. Багато тамплієрів використовували тактику захисту, яка базувалася на визнанні "формальної провини", що дозволяло уникнути покарання.

Яким же тортурам піддавались брати? У практиці розслідувань активно використовувалися найжорстокіші методи катувань. Уже згаданому брату Понзару де Жізі зв'язали руки за спиною так туго, що кров стікала до нігтів, у певній ямі, де він міг зробити лише один крок.⁵¹⁵ Дибба – одне із найпоширеніших знарядь катувань. Жертву прив'язували мотузками до трикутної рами і різким рухом ворота викручували суглоби. Іншим поширеним видом тортур було так зване «strappado» — руки зв'язували за спиною і прикріплювали мотузкою до балки на стелі. Після підняття ув'язненого на значну висоту мотузку різко спускали вниз, зупиняючи падіння майже біля самої підлоги. Іноді для посилення болю до ступнів або статевих органів прив'язували важкий вантаж, що завдав додаткових травм під час ривка.

Свідчення п'ятдесятирічного рицаря ордену, Жерара де Пассажіо, містять згадку про те, що королівський бальї з Макона піддавав його катуванням, підвішуючи тягарі до статевих органів і інших частин тіла⁵¹⁶. Тортури вогнем передбачали фіксацію ступнів жертви, які натирали жиром перед тим, як піднести до них полум'я. В окремих випадках ноги закривали дошкою, щоб перервати тортури й допитати ув'язненого. Відомо, що священник Бернар де Вао з Альбі зазнав таких катувань, унаслідок чого його поранення були настільки важкими, що за кілька днів із ран почали випадати кісткові фрагменти зі стоп⁵¹⁷.

Попри намагання Климента V контролювати процес, папа не мав реальних механізмів для стримування королівської влади, яка повністю визначала хід подій. Показовим прикладом став суд у діоцезі Санса, який очолював архієпископ Філіп де Маріньї, ставленик короля. 11 травня 1310 р. він санкціонував масове спалення

⁵¹⁴ Sean L. Field, "Torture and Confession in the Templar Interrogations at Caen, 28–29 October 1307," *Speculum: A Journal of Medieval Studies* 91, no. 2 (2016): 307

⁵¹⁵ *Le dossier de l'affaire des Templiers*, 163.

⁵¹⁶ Barber, *Trial*, 48.

⁵¹⁷ Barber, *Trial*, 39.

54 тамплієрів, які відкликали свої попередні зізнання, звинувативши їх у рецидиві єресі.⁵¹⁸

В'єнський собор 1311–1312 рр. став кульмінацією процесу над тамплієрами. Незважаючи на сумніви більшої частини учасників собору⁵¹⁹, воля Філіппа IV Красивого відіграла ключову роль. Собор розпочався 16 жовтня 1311 р., на ньому були присутні чотири патріархи, двадцять кардиналів та численні архієпископи з різних країн.⁵²⁰

У березні 1312 р., не надавши тамплієрам можливості виступити на власний захист, собор ухвалив рішення про остаточний розпуск Ордену буллою “*Vox in excelso*”, яка формально ліквідувала Орден Тамплієрів⁵²¹. У тексті документа Папа використовував релігійну риторичку, цитати зі Святого Письма та підкреслював начебто невідворотність ухваленого рішення. У буллі тамплієрів було звинувачено у «безбожному відступництві, мерзотному ідолопоклонстві, смертельному гріху содомії та різних єресях»⁵²². Зокрема, Климент V згадав свідчення Жака де Моле та інших лідерів Ордену, дані під тиском тортур у Шиноні, підкресливши, що ці зізнання стали основою для засудження. Водночас він запевнив, що винним буде відпущено гріхи, що мало на меті продемонструвати церковне «милосердя» до колишніх братів Ордену. Він стверджував, що Орден став «ганьбою для святої Божої церкви» і що жодна чесна людина більше не бажатиме вступати до його лав. Тому Папа ухвалив безповоротне рішення: «З глибоким сумом у серці (...) за схваленням священної ради забороняємо Орден Тамплієрів та його статут, звичаї і одяг. Віднині ніхто не має права приймати нових членів до Ордену або носити його символіку, а ті, хто чинитиме всупереч цьому наказу, будуть відлучені від Церкви»⁵²³.

⁵¹⁸ Thomas Krämer, “Terror, Torture and the Truth: The Testimonies of the Templars Revisited,” in *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, ed. Helen Nicholson, Paul F. Crawford, and Jochen Burgdorf, 1st ed. (London: Routledge, 2010), 84.

⁵¹⁹ Magdalena Satora, “The Social Reception of the Templar Trial in Early Fourteenth-Century France: The Transmission of Information,” in *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, ed. Helen Nicholson, Paul F. Crawford, and Jochen Burgdorf (London: Routledge, 2010), 164.

⁵²⁰ Джонс, *Тамплієри*, 448.

⁵²¹ *Vox in excelso*, in *Decrees of the Ecumenical Councils*, 340.

⁵²² Ibidem.

⁵²³ *Vox in excelso*, 342.

Як слушно наголошує М. Барбер, булла не визнавала Орден винним, а лише оголошувала його ліквідацію на основі занепаду його пошкодженої репутації: «Церква шанує та поважає Храм, але ганебна підозра, що впала на орден, зробила його непридатним для виконання своєї місії»⁵²⁴

Попри жорстке рішення В'єнського собору, знищення Ордену не було одномоментним процесом. Багато тамплієрів були переведені до інших чернечих орденів або отримали дозвіл на мирське життя. Значна частина володінь Ордену була передана госпітальєрам, а деякі землі – світським володарям.

Водночас Климент V у буллі “Ad providam” від 2 травня 1312 р. затвердив остаточну конфіскацію всіх майнових активів тамплієрів на користь Ордену госпітальєрів, за винятком територій, які вже були захоплені французькою короною⁵²⁵.

У березні 1314 р. на публічному трибуналі перед собором Нотр-Дам у Парижі Жак де Моле та Гі де Шарне були змушені повторно підтвердити свої зізнання. За словами А. Демурже, під час публічного слухання в Парижі 1314 року він заявив: «Я визнаю свою провину, яка полягає в тому, що, піддаючись тортурам і страху смерті, я зганьбив себе неправдивими свідченнями, приписуючи ганебні злочини славному Ордену».⁵²⁶ Його промова викликала негайну реакцію влади, що побачила у відмові від свідчень загрозу легітимності судового процесу. Того ж дня Філіпп IV Красивий наказав стратити де Моле та його прихильників через спалення.⁵²⁷

Отже, на підставі аналізу наведених фактів можна дійти висновку, що переслідування Ордену тамплієрів мало переважно політичне підґрунтя й було ініційоване королівською адміністрацією Філіппа IV Красивого. У деяких країнах, де політичні інтереси не збігалися з амбіціями Філіппа IV, розгляд справ проходив м'якше й часто не підтверджував масштабних звинувачень у ересі. Крім того, показовою є нездатність папської влади повністю контролювати розвиток подій:

⁵²⁴ Barber, *The Trial*.

⁵²⁵ *Ad providam*, in *Decrees of the Ecumenical Councils*, 343.

⁵²⁶ Demurger, *The Last Templar*, 345.

⁵²⁷ Lea, *Inquisition of the Middle Ages*, 325.

попри формальну універсальну юрисдикцію, Папа Климент V не зумів зупинити чи суттєво пом'якшити надмірні репресії, перебуваючи під тиском французького монарха.

Ключовою складовою успіху королівської кампанії було використання поширеного страху перед «єресю», який у XIII – на поч. XIV ст. став потужним суспільним чинником. Організаційно й ідеологічно сформована інквізиція надавала королю легітимні важелі для обґрунтування звинувачень, а також для проведення жорстоких слідчих заходів. Однак надмірна кількість суперечливих свідчень, використання тортур і фактична тотожність між королівською версією обвинувачення та «добровільними» зізнаннями тамплієрів свідчать про умисну фабрикацію «доказової бази». Як наслідок, за рішенням В'єнського собору 1311-1312 рр. орден був засудженим й розпущеним. Трагічний кінець Ордену став прикладом того, як інквізиційні інститути і риторика «єресі» могли бути використані для реалізації політичних і фінансових цілей.

4.3 Історичне значення Ордену тамплієрів

Історичне значення ордену тамплієрів слід розглядати не лише крізь призму їхньої військової чи політико-економічної діяльності, а й з урахуванням багатовікової рецепції образу тамплієра в європейській культурі. Орден Храму, безсумнівно, привернув значно більше уваги письменників, меценатів і громадськості, ніж інші ордени. Ймовірно, це пояснюється тим, що він став першим військовим орденом, а також єдиним міжнародним військовим орденом, який не виник на основі госпіталю.

Постать рицаря-тамплієра, яка неодноразово фігурує у середньовічних хроніках, богословських трактатах і навіть світській літературі, зазнала виразного формування ще за часів функціонування Ордену. З одного боку, Бернард Клервоський створив образ “*milites Christi*” – воїнів Христових, а з іншого боку, у світській рицарській культурі, яка була тісно переплетена з популярними тоді епічними творами й легендами, тамплієри часто поставали не тільки носіями

ідеалізованої звитяги й самопожертви, а й піддавались критиці. Уже впродовж XII–XIII ст. у колективній свідомості формувався своєрідний канон рицарства, де тамплієр ставав символом одночасно і твердої відданості обітницям, і вмілого військового вишколу. Саме така багатогранність відображень у різних типах писемних джерел зумовила стале уявлення про орден як про впливову духовно-військову силу, що поєднувала сакральне покликання з активною участю в тогочасних політичних і релігійних конфліктах. Тому необхідно проаналізувати еволюцію образу тамплієрів й її місце в історії середньовічної Європи.

Сатиричне зображення політичної і духовної еліти було поширеним у середньовічній літературі та іконографії. Особливе місце серед авторів, які критикували орден, займає роман “*Renart le Nouvel*”, створений близько 1288 року Жакмаром Жіле, у якому міститься гостра критика військово-чернечих орденів, зокрема тамплієрів. Мініатюра з рукопису Français 1581 (Національна бібліотека Франції), Зображення міститься у межах фоліо f.1-59v, відображає сатиричне зображення рицарів-храмовників та їхньої ролі у християнському суспільстві XIII ст.⁵²⁸

У рукописі містяться дві мініатюри із даним сюжетом: перша - лис Ренар, госпітальєр та тамплієр (Додаток 1), друга - “Колесо Фортуни” (*Rota Fortunae*) (Додаток 2).

Аналізуючи детальніше, бачимо, що на першій мініатюрі зображені три фігури: центральна – Ренар, справа від нього – тамплієр, зліва – госпітальєр. Ренар носить подвійну мантію: зліва - госпітальєрів, справа - тамплієрів.

Лис Ренар, який у середньовічній традиції уособлює хитрість, маніпуляцію та лицемірство, у цій сцені взаємодіє з тамплієром та госпітальєром, що вказує на сатиричне осмислення їхньої діяльності. Основна критика Жакмар Жіле у романі “*Ренар ле Нувель*” спрямована на тамплієра. У творі храмовники виступають як особи, які проголошують себе захисниками Християнської Церкви, але одночасно їх критикують за лицемірство та інші негативні риси. Ця композиція

⁵²⁸ Jacquemart Gielée, *Renart le Nouvel*, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 372, XIVe siècle, fols. 1–59v, <https://data.bibliissima.fr/entity/Q50970>, accessed February 14, 2025.

безпосередньо перегукується з текстовою частиною роману, в якій тамплієри самі звертаються до Ренара з проханням очолити їхній орден: «Я говорю від імені нашого дому, тож проси Ренара, Святійший Отче, стати магістром і правителем нас і нашого дому; ти добре знаєш, чи маю я рацію»⁵²⁹.

Друге зображення “Колесо Фортуни” традиційно символізує мінливість долі та нестабільність влади. У верхній частині колеса розташовані лис Ренар, тамплієр і госпітальєр, що втілює їхнє тимчасове піднесення та вплив. Проте ідея циклічності Колеса Фортуни натякає на неминучість падіння, що є прямою алюзією на зростання критики духовно-рицарських орденів у цей період.

З художнього погляду мініатюра демонструє характерні риси французької готичної традиції книжкової ілюстрації:

- Деталізована розробка персонажів із чітким окресленням одягу та обладунків;
- Використання яскравої палітри кольорів;
- Композиційна побудова навколо Колеса Фортуни, що додає динамічності та акцентує увагу на тимчасовості могутності.

Таким чином, у цьому контексті сатиричне зображення тамплієрів у літературі та ілюстраціях підкреслює поширену в XIII ст. критику духовно-рицарських орденів за їхнє лицемірство, жадобу до влади та політичні інтриги.

Середньовічні хроністи й пізніші автори неодноразово зверталися до оповіді про полум'яне прокляття, яке згідно з Готфрідом Паризьким, Жак де Моле виголосив, зійшовши на багаття: “Незабаром настане кара на тих, хто несправедливо нас засудив.”⁵³⁰ Італійський хроніст Джованні Віллани теж пов'язував нещастя французької корони із стратою тамплієрів⁵³¹. Хоча очевидець страти Вільгельм з Нангиса описував спокій, з яким магістр прийняв мученицьку

⁵²⁹ Helen Nicholson, “Jacquemart Gielée’s *Renart le Nouvel*: The Image of the Military Orders on the Eve of the Loss of Acre (1291),” in *Monastic Studies 1: The Continuity of Tradition*, ed. Judith Loades (Bangor: Headstart History, 1990), 183.

⁵³⁰ Geffroi de Paris, *Chronique métrique de Godefroy de Paris: suivie de La taille de Paris, en 1313*, ed. Jean Alexandre Buchon (Paris: Verdrière, 1827), 220.

⁵³¹ Giovanni Villani, *Villani's Chronicle: Being Selections from the First Nine Books of the Croniche Fiorentine*, trans. Rose E. Selfe, ed. Philip H. Wicksteed (London: Constable, 1906), 381.

смерть: “Вони були настільки готові витримати вогонь з легким розумом і волею, що викликали у всіх, хто їх бачив, велике захоплення і здивування постійністю своєї смерті і остаточного зречення.”⁵³²

Відповідно до поглядів тих часів, «виклик на Божий суд» був останнім бажанням людини, що стояла на порозі смерті, і мав справдитися над тими, на кого він був спрямований. Климент V помер 20 квітня 1314 р. – приблизно через місяць після страти де Моле⁵³³, а сам король Філіпп Красивий загинув за кілька місяців потому (29 листопада), впавши з коня на полюванні⁵³⁴. Майже відразу ж за ним ніби-то вмирає вірний соратник короля де Ногаре (насправді до моменту страти магістра (18 березня 1314 р.) Ногаре не було в живих вже близько року - він помер у березні 1313 р.⁵³⁵). Ці події надали особливої похмурої символічності «прокляттю де Моле» й увійшли до літературного канону, зокрема до серії історичних романів «Прокляті королі» Моріса Дрюона, де історична трагедія Ордену та доля французької корони представлені як невідворотна розплата за несправедливе знищення тамплієрів⁵³⁶.

Очевидно, практика виклику на Божий Суд пов'язана з вірою у вищу справедливість, перед лицем якої винні відповідають життям. На Божий Суд викликали в передсмертному стані - це було останнє бажання вмираючого. Згідно із середньовічними уявленнями, остання воля, останнє бажання вмираючого виконується. Така точка зору є характерною не тільки для Середньовіччя. Погляд цей ми можемо зустріти в різні періоди історії людства в абсолютно різних регіонах. Відлуння такого роду уявлень практично дійшли до Нового часу - останнє бажання перед гільйотиною наприклад, або сучасна практика заповіту - весь сенс якого і полягає в точному виконанні волі покійного⁵³⁷.

⁵³² Guillaume de Nangis, *Chronique latine de Guillaume de Nangis, de 1113 à 1300 avec les continuations de cette chronique de 1300 à 1368*, ed. H. Géraud, vol. 1 (Paris, 1843), 403–4.

⁵³³ G. Lizerand, *Clément V et Philippe IV le Bel* (Paris, 1910), 373.

⁵³⁴ Edgard Boutaric, *La France sous Philippe le Bel: étude sur les institutions politiques et administratives de moyen âge* (Paris: H. Plon, 1861), 424–6.

⁵³⁵ Melville, *La vie des Templiers*, 386.

⁵³⁶ Druon, Maurice. *Le Roi de fer*. Paris: Plon / Del Duca, 1965.

⁵³⁷ Lea, *History of the Inquisition*, 326–7.

Для розуміння значення ордену важливо проаналізувати середньовічні мініатюри, які містять зображення тамплієрів. Іконографія страти - найбільш численна категорія, що включає зображення тамплієрів, зокрема їхнього спалення на багаттях. Автором було проаналізовано мініатюри з таких середньовічних творів: “Квіти хронік” Бернарда Гі (після 1384) (Додаток 3)⁵³⁸, “Про нещастя знатних чоловіків” Джованні Боккаччо (1435-1440) (Додаток 4)⁵³⁹, “Хроніки Франції, або Святого Дені” (1375–1400) (Додаток 5)⁵⁴⁰. У французьких історичних рукописах XIV–XV ст. стають поширеними зображення страт у зв’язку з судовими процесами проти тамплієрів та інших груп, звинувачених у ересі.

У мініатюрах, що зображують страту рицарів-тамплієрів на вогнищах простежується кілька спільних рис:

1. Емоційна експресія:

Мініатюри передають серйозність та інтенсивність сцен страти через виразні риси обличчя та мову тіла. Постаті тамплієрів зображені зі стражденним виразом обличчя, переважають емоції смутку, горювання та смирення.

Руки складені до молитви, ймовірно символізують звернення до божественної справедливості або непохитну віру в умовах переслідувань.

2. Символічні елементи:

Полум'я є одним із центральних елементів. Воно охоплює тамплієрів, символізуючи як буквальне, так і переносне знищення. Вогонь підкреслює лють та суворий осуд з боку Церкви і світської влади.

Головний символ ордену – червоний хрест, зображений на одязі може символізувати руйнування влади і честі ордену.

3. Глядачі та обвинувачі:

⁵³⁸ Bernard Gui, *Fleurs des chroniques*, trans. Anonymous, enl. Maître du Policratique de Charles V, Paris, 1384–1399, fol. 75, Besançon, Bibliothèque municipale, Ms. 677. Accessed February 14, 2025. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52505735v>.

⁵³⁹ Giovanni Boccaccio, *De casibus virorum illustrium*, trans. Laurent de Premierfait, British Library, Royal 14 E V, fol. 492v. Accessed February 14, 2025. <https://picryl.com/media/burning-of-templars-from-bl-royal-14-e-v-f-492v-160500>.

⁵⁴⁰ *Chroniques de France ou de St. Denis*, ca. 1375–ca. 1400, fol. 48, Royal MS 20 C VII, British Library, London.

Ці мініатюри включають фігури глядачів або обвинувачів, які варіюються від скорботних прихильників до насмішкуватого натовпу, що відображає суперечливий і неоднозначний характер суду над тамплієрами і страти тамплієрів. Присутність церковних чиновників та королівських осіб підкреслює авторитетне засудження тамплієрів та безпосередню участь можновладців у суді над тамплієрами.

У всіх мініатюрах зустрічається фігура чоловіка (або двох чоловіків), які розбурхують вогонь палицями.

4. Композиція і декорації:

Сцени, як правило, багатолюдні і скомпоновані так, щоб привернути увагу глядача до центральної дії - спалення на вогнищі. Використання просторової організації в мініатюрі може слугувати для підкреслення ізольованості тамплієрів від решти фігур, підкреслюючи їхнє вигнання з суспільства.

До прикладу, аналіз мініатюри із зображенням страти із рукопису «*Chroniques de France ou de St. Denis*», датованого 1375–1400 рр., яка зберігається у Британській бібліотеці⁵⁴¹, показує, що незважаючи на пізніший час створення мініатюри, вона віддзеркалює ключові риси усталеного у першій половині XIV ст. іконографічного типу.

Іконографічна композиція мініатюри є досить традиційною для середньовічної франко-бургундської школи книжкової мініатюри. По правий бік розташовано ката, який підтримує вогонь, а позаду та зліва — групу очевидців у характерних для міського чи придворного середовища строях. Архаїчні жести, перехрещені на грудях руки, а також спокійний настрій деяких свідків страти надають сцені вигляду публічного видовища, у якому підкреслюється водночас офіційний і символічний характер кари. Архітектурний фрагмент ліворуч (вежа чи міська брама) та орнаментований задній план поглиблюють відчуття просторої “сценічної” композиції, що є типовим для тогочасної художньої манери пізнього Середньовіччя.

⁵⁴¹ *Chroniques de France ou de St. Denis*, fol. 48.

Візуальне рішення цієї ілюстрації базується на поширених у Франції XIV ст. літературних та мистецьких зразках, у яких тема страти храмовників постає одним із засобів формування негативного образу Ордену. Первинні зразки подібних композицій упроваджувалися вже у 1320–1330-х рр. і були покликані утвердити в колективній пам'яті нарратив «ересі» тамплієрів та виправдати жорстку позицію королівської влади. У розглянутому рукописі «Великих французьких хронік», складених у Сан-Дені, цей усталений іконографічний тип отримує завершений вигляд, доповнений деталізованим фоном і виразнішою емоційною складовою.

З точки зору дослідження орденської проблематики, ця сцена варта уваги як джерело для вивчення формування публічної думки щодо процесу над Орденом тамплієрів. Зображення, створене приблизно через пів століття після офіційного розпуску та страти провідних членів Ордену, репрезентує позицію королівської адміністрації та церковних кіл. Вона свідчить про утвердження погляду на тамплієрів як на викритих «еретиків», доля яких стала символом перемоги офіційного правосуддя. Відповідно, дана мініатюра слугує важливим візуальним підтвердженням того, як у межах державної пропаганди й історичної пам'яті пізнього Середньовіччя закріплювався негативний образ Ордену.

Водночас аналіз подібних ілюстрацій дозволяє простежити, яким чином у культурі XIV ст. закладалися тривалі стереотипи про діяльність тамплієрів та виправданість судових переслідувань проти них. Художній стиль, добір персонажів та композиція свідчать про цілеспрямовану спробу сформуванню у свідомості сучасників та наступних поколінь уявлення про тамплієрів як злочинців проти віри та королівства, покараних справедливим і публічним чином. Таким чином, розглянута мініатюра є одним із ключових нарративних і образотворчих свідчень того, як у післятамплієрську епоху середньовічна культура увіковічувала пам'ять про судові процеси над Орденом та його подальшу ліквідацію.

Судовий процес породив багато містичних легенд. Та найвідомішою залишається легенда про Святий Грааль. Святий Грааль - в середньовічних кельтських і нормандських переказах – один із атрибутів Страстей Христових –

чаша, з якої Ісус Христос куштував їжу на Таємній вечері і в яку Йосип Арімафейський зібрав кров з ран розп'ятого на хресті Спасителя.

У науковому дискурсі вже давно ведуться дискусії щодо того, чому й у який спосіб Орден тамплієрів, заснований як духовно-рицарська спільнота для охорони Святої Землі, набув помітного символічного значення у середньовічній літературі про Святий Грааль. Зокрема, у романі “Парцифаль” Вольфрама фон Ешенбаха з’являється загадкова спільнота “Templeise”, якій приписується функція охорони Граалю⁵⁴². Дослідниця Гелен Ніколсон звертає увагу на те, що саме оповідь про рицарів Храму справила значний вплив на літературне уявлення про священну місію обраних воїнів. Вона наголошує: «Жодне дослідження ролі військово-чернечих орденів у середньовічній художній літературі не може бути повним без розгляду появи тамплієрів у версії легенди про Грааль у Вольфрама фон Ешенбаха, “Парцифаль”».⁵⁴³ Як свідчить аналіз джерел, саме у “Parzival” наративна функція «храмовників» (Templeise) часто витлумачується як поєднання містичного обов’язку — опіки над реліквією Граалю — та водночас акценту на дисциплінованому, чернечому укладі життя. У наукових колах панує думка, що така сюжетна деталь має глибоке символічне підґрунтя: Орден тамплієрів сприймався як «живий ідеал» християнського рицарства, адже поєднував у собі монастирську аскезу зі зброєю та був готовий «класти душу свою» за віру, що й відображено в багатьох буллах римських понтифіків. Відтак паралелі, проведені Вольфрамом між Тамплієрами й образними «охоронцями Граалю», спираються на тогочасне уявлення про найвище рицарське покликання.

Важливо наголосити, що позірний «містичний» вектор у літературних творах не означав зміщення акценту з реальної історичної ролі Ордену. Гелен Ніколсон підкреслює, що необхідно розрізняти фактичні воєнно-політичні завдання тамплієрів (захист християнських прочан, форпост у Святій Землі) та художній вимисел (романтизацію й героїзацію Ордену в літературі). Дослівно дослідниця застерігає: «Хоча тут наголос робиться радше на історичних, а не

⁵⁴² Wolfram von Eschenbach, *Parzival* (Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 2006), 253.

⁵⁴³ Helen J. Nicholson, *Love, War, and the Grail: Templars, Hospitallers, and Teutonic Knights in Medieval Epic and Romance, 1150–1500* (Leiden: Brill Academic Publishers, 2004), 52.

містичних аспектах легенди про Грааль, водночас з'ясовано, що Вольфраміві Templeise, які використовують символ вірного кохання — голубку, імовірно, стали підґрунтям для утвердження образу тамплієрів у французькій літературі як оборонців закоханих.»

Зіставляючи ці літературні витлумачення, дослідники вбачають у постаті «рицаря-тамплієра» універсальний архетип: поєднання військової вправності, суворого морального кодексу й глибокої, жертвовної любові. Присутність Ордену храмовників у «Парцифалі» виражає метафору безкорисливого служіння не тільки християнському світові, а й втіленню найвищих чеснот, споріднених з пошуками Граалю. На час занепаду впливу тамплієрів легенда про Святий Грааль уже настільки закріпилася в культурному середовищі, що подальші тексти та хроніки часом зберігали, а то й посилювали ототожнення «Храму» з утаємниченою обителлю реліквій. Навіть після судових процесів над орденом (1307–1314) й офіційного розпуску (1312) паралель між «рицарями-охоронцями Граалю» та тамплієрами залишилася в літературній традиції, передаючись пізнішим переказам і адаптаціям.

Ще більше оповідків розповідалося про скарби, що їх приховали тамплієри. Вони знайшли відображення у кінострічках з Голлівуду - «Код да Вінчі»⁵⁴⁴ та «Скарб нації»⁵⁴⁵.

Чимало організацій претендують на спадок традицій тамплієрів, зокрема у контексті благодійних справ (наприклад, масони почали використовувати символіку та ритуали тамплієрів у XVIII ст.). Деякі з таких спільнот функціонують і донині, по всьому світу, надаючи підтримку лікарням, медичним закладам для малозабезпечених та іншим подібним установам.

Отже, історичне значення Ордену тамплієрів є багатовимірним і виходить далеко за межі його військової, релігійної-політичної та економічної діяльності. Як перший міжнародний військово-чернечий орден, що не був заснований на

⁵⁴⁴ *The Da Vinci Code*. Directed by Ron Howard. USA: Columbia Pictures, 2006.

⁵⁴⁵ *National Treasure*. Directed by Jon Turteltaub. USA: Walt Disney Pictures, 2004.

основі госпіталю, тамплієри залишили глибокий слід у середньовічній європейській культурі, зокрема в літературі, мистецтві та історичній пам'яті.

Протягом існування Ордену його члени водночас сприймалися як ідеальні воїни Христові, втілення доблесті та самопожертви, а також піддавалися критиці за втручання в політичні процеси, накопичення багатств і порушення принципів чернечого життя. Сатиричне зображення тамплієрів у літературі XIII–XIV ст., як-от у творі «Renart le Nouvel» Жакмара Жіле, свідчить про зростання негативного сприйняття Ордену в суспільстві, що, врешті-решт, сприяло його падінню.

Процес ліквідації тамплієрів у XIV столітті породив низку легенд, які на століття закріпили їхній образ у європейській уяві. Одним із найпомітніших міфів стала оповідь про «прокляття Жака де Моле», яке, відповідно до середньовічних уявлень, здійснилося щодо короля Філіпа IV та його оточення. Не менш важливим аспектом є зв'язок тамплієрів із міфологією Святого Граалю, зокрема у творі «Парцифаль» Вольфрама фон Ешенбаха. Вже у пізньому Середньовіччі ці уявлення сприяли формуванню ореолу таємничості навколо Ордену, що, у свою чергу, зумовило його включення в численні романтичні й містичні оповіді, від масонських легенд XVIII ст. до сучасних літературних і кінематографічних творів.

Аналіз іконографії тамплієрів у середньовічному мистецтві також вказує на поступове утвердження усталеного візуального образу, який, залежно від контексту, міг бути як героїчним, так і викривальним. Особливе місце в цій традиції займають мініатюри, що зображують страту тамплієрів, як-от у рукописах “Великі французькі хроніки”, складені у Сан-Дені (1375–1400) чи “Квіти хронік” Бернара Гі. Вони не лише засвідчують офіційний наратив XIV–XV століть, що виправдовував ліквідацію Ордену, але й підкреслюють стійкість візуальних символів, які стали частиною загальноєвропейської пам'яті.

Таким чином, історичне значення тамплієрів визначається не лише їхнім внеском у хрестові походи чи релігійно-політичних та економічний розвиток середньовічної Європи, але й тим, як образ Ордену трансформувався в історичній пам'яті та культурі. Тамплієри стали архетипом рицарства, символом як військової

могутності, так і політичних інтриг, а їхня спадщина продовжило існувати у формі різноманітних організацій і легенд. Це робить їх однією з найвизначніших і найзагадковіших сторінок середньовічної історії.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз показує, що Орден Бідних Рицарів Хреста і Храму Соломона став першою організацією, яка поєднала чернече служіння Богу із виконанням військових функцій на території Близького Сходу.

Різноманітна джерельна база досліджуваної проблематики дозволила проаналізувати ключові віхи історії Ордену тамплієрів: заснування, організаційне оформлення храмовників, військово-політичну та економічну діяльність, а також завершальний етап їх існування. Дослідження базується на комплексному аналізі західноєвропейських та візантійських хронік, папських булл, епістолярію та протоколів судових засідань, що уможливило формування об'єктивного бачення ролі та місця ордену тамплієрів у середньовічній історії.

Проблематика історії ордену тамплієрів досить широко розкрита у зарубіжній медієвістиці, що дозволяє висвітлити соціокультурний контекст епохи, проаналізувати роль та місце тамплієрів у Хрестових походах, висвітлити їх господарську та адміністративну діяльність. З'ясовано, що у вітчизняній історіографії ордену тамплієрів приділена незначна увага, тому необхідно інтегрувати українську історіографію до міжнародного дискурсу з даної проблематики.

Встановлено, що трансформації, які виникли у західноєвропейському суспільстві впродовж X-XI ст. створили передумови для зародження духовно-рицарських орденів. Григоріанська реформа католицької церкви зміцнила владу папи у європейському просторі та сформувала етос шляхетності – військова служба розглядалась як форма служіння бідним та Церкві. Зростання прочанської діяльності, зокрема поселення поблизу святих місць, відіграло важливу роль у формуванні чернечої культури.

Завоювання хрестоносцями Латинського Сходу після Першого хрестового походу (1096–1099) стало вирішальним каталізатором для зародження духовно-рицарських орденів. Папство, яке прагнуло спрямувати військову потугу рицарства на захист віри, та світська влада, яка потребувала військової підтримки

для захисту володінь у Святій Землі – два визначальні фактори, які вплинули на заснування ордену тамплієрів.

Доведено, що саме собор у Наблусі 1120 р., створив фундамент для заснування Ордену храмовників. Первісними завданнями якого був захист прочан по дорозі до Святої Землі.

З'ясовано, що юридичне оформлення статусу ордену та затвердження його статуту відбулось на соборі в Труа 13 січня 1129 р. Це стало поворотним моментом в історії Ордену, оскільки підтвердило його канонічний статус у межах католицької церкви; визначило його внутрішню структуру та організаційні засади; закріпило ідеологічну концепцію “*milites Christi*”, які не просто беруть участь у війні, а й ведуть боротьбу за віру.

Доведено також визначну роль, яку відіграв один із наймогутніших церковних діячів середньовіччя - Бернард Клервоський. Проаналізовано роль трактату «*Liber ad milites Templo de laude novae militiae*» в обґрунтуванні священної боротьби, яку вели храмовники.

Проаналізовано “*Regula Pauperum Commilitonum Christi Templique Salomonici*” – статут ордену, затверджений на соборі в Труа, що став синтезом раніших чернечих практик цистерціанців і бенедиктинців та військових регламентів. Первісний статут латинською мовою містив 72 статті. “Правило” ордену закріплювало не лише строгий розпорядок чернечого життя (молитви, релігійні обряди), а й регламентувало поведінку в бою. Протягом XII-XIII ст. латинська редакція статуту була перекладена французькою мовою і розширена до 685 правил у 1290 р.

Встановлено, що Статут закріплював чітку ієрархію ордену на чолі із Великим Магістром та генеральним капітулом. Діяльність сенешаля, маршала, командорів провінцій та інших членів ордену чітко регламентувалась задля ефективного управління підрозділами ордену. Військові командири – маршал і туркопольє – контролювали організацію бойових дій, мобілізацію військ та логістичну підтримку.

З'ясовано, що типологічна особливість ієрархічної структури тамплієрів полягала в її пристосуванні до специфічних умов на різних територіях. У Святій Землі управління здійснювалося через стратегічні фортеці та замки, тоді як в Європі функціонувала розгалужена мережа командорств, що підтримували економічну стабільність Ордену.

Впровадженні нововведення — від детально розробленої військової ієрархії до розгорнутої судово-дисциплінарної практики — демонструють послідовне формування унікального соціального інституту, який водночас мав характер чину служби Господу та суттєву присутність у військово-політичній історії західноєвропейського середньовіччя. Зрештою, саме завдяки обґрунтованості й гнучкості свого Статуту Орден тамплієрів тривалий час залишався взірцем для інших духовно-рицарських об'єднань Західної Європи, створюючи єдиний духовно-моральний і військовий простір, що впливав на розвиток церковно-політичних структур всього християнського світу.

Доведено, що значну роль у зміцненні ордену відіграли папські булли, особливо «*Omne datum optimum*» (1139), котра закріпила його незалежність від місцевих церковних влад і поставила під безпосередню опіку Святого Престолу.

Щодо військово-політичної діяльності Ордену тамплієрів упродовж XII–XIII ст. було встановлено, що присутність тамплієрів на Близькому Сході еволюціонувала від захисту прочан до активної участі у бойових діях уже під час Другого хрестового походу (1147–1149). Проаналізовано військову тактику та стратегію храмовників у військових кампаніях — зокрема в облозі Дамаску 1148 р., катастрофічній для християн битві під Хаттіном 1187 р., та тривалій облозі Акри 1189–1191 рр., битві біля Форбії 1244 р. та Ель-Мансурі 1250 р., обороні фортеці Сафед 1266 р. та обороні Акри 1291 р.

З'ясовано, що важливою складовою військової доктрини ордену стала розбудова мережі укріплених замків і фортець на територіях Палестини та Сирії. Серед найбільш відомих фортифікаційних об'єктів — Сафад, Атліт, Тортоса, Бофор, Крак-де-Шевальє.

Встановлено, що орден зрештою не зміг запобігти повільному занепаду держав хрестоносців у Палестині. Великі втрати стратегічно важливих укріплень, а також зростання військової могутності мамлюків на чолі з Бейбарсом, призвели до падіння Акри в 1291 р.

Виявлено, що чільне місце в діяльності ордену займала сфера економіки, якій сприяли багаточисельні пожертви від європейської знаті та привілеї надані римською курією. Підкреслено важливу роль тамплієрів, як *subicularii* римських пап. Проаналізовано ключові аспекти економічної діяльності ордену храмовників, а саме: їх роль як сховище королівських фінансів у Паризькому Тамплі та Лондонському храмі; кредитора європейської знаті; збирача податків; фінансування хрестових походів; розвитку морської транспортної системи шляхом побудови власного флоту, що призвело до створення нової посади “*Magister Passagiorum*” («Магістр проходів»);

Важливою була сільськогосподарська діяльність ордену для спрямування коштів на потреби військових компаній, яскравим прикладом цього служать командорства засновані у Центрально-Східній Європі. Встановлено, що в цьому регіоні орден відійшов від початкової місії захисту прочан по дорозі до святих місць і зосередився на управлінні землями та розбудові місцевих економічних структур.

Комплекс вищезазначених аспектів уможливив створення потужної фінансової мережі, що забезпечувала збереження й переказ коштів між Європою та Близьким Сходом.

Визначено, що основними чинниками, які призвели до занепаду впливу храмовників були: втрата військової місії та опорних пунктів ордену тамплієрів, зокрема падіння Акри у 1291 р.; сумніви світської та духовної влади у доцільності існування духовно-рицарських орденів й спроби об'єднати орден тамплієрів та госпітальєрів; звинувачення у співпраці з мусульманами та порушенні статуту на тлі зростаючої фінансової могутності ордену; ослаблення ролі папства й неможливість протистояти французькому королю; зростання впливу королівської влади й економічні проблеми у Франції.

На основі аналізу протоколів судових засідань виокремлено такі звинувачення ордену: заперечення Ісуса й осквернення хреста; ритуальні поцілунки під час ініціації; практика содомії в ордені; поклоніння ідолу Бафомету; неправильне завершення меси.

Аналіз протоколів допитів свідчить про непослідовність багатьох свідчень, що дає підстави вважати їх отриманими під примусом. Крім того, юридичні механізми процесу були порушені: Орден фактично не мав можливості повноцінного захисту, а докази його провини базувалися переважно на зізнаннях, отриманих під тортурами.

Папа Климент V, спочатку виступивши проти дій французького короля Філіппа IV Красивого, зрештою опинився під його тиском і був змушений розпустити Орден на В'єнському соборі 1311- 1312 рр.. Булли «*Vox in excelso*» та «*Ad providam*» офіційно ліквідували Орден та передали більшість його майна госпітальєрам.

Доведено, що ліквідація Ордену тамплієрів наочно продемонструвала занепад духовної влади та водночас зародження абсолютистської монархії у Франції. Окрім того, методи інквізиції, які застосовувались під час тортур храмовників, стали прецедентом для формування репресивної практики, що застосовувалась у подальшому.

Про вагомий внесок, який орден тамплієрів залишив у середньовічній свідомості, свідчать пам'ятки середньовічної літератури та іконографії. У ході дослідження проаналізовано мініатюри із хронік “Квіти хронік” Бернарда Гі, “Про долі відомих людей” Джованні Боккаччо, “Хроніки Франції, або Святого Дені”. Зображення страти тамплієрів містять спільні риси, а саме емоційну експресію постатей; складені до молитви руки; червоне полум'я, яке охоплює постаті; присутність глядачів та інквізиторів. Аналіз мініатюр дає можливість простежити формування стереотипного уявлення про тамплієрів, яке виникло у середньовічному суспільстві після процесу над Орденом.

Встановлено, що згадка у творі Вольфрама фон Ешенбаха “Парцифаль” тамплієрів та Святого Грааля породили образ храмовника, який володіє таємними

знаннями, що призвело в подальшому до поширення різноманітних містичних легенд про Орден.

Отож, Орден тамплієрів постав на перетині релігійних, військово-політичних та соціально-економічних процесів, які визначали розвиток Західної Європи у добу хрестових походів. Його заснування стало відповіддю на виклики тогочасного світу та проявом еволюції військово-чернечої традиції. Завдяки офіційному визнанню, підтримці папства та розвиненій внутрішній структурі, Орден швидко перетворився на потужну організацію, що справила значний вплив на середньовічну історію. Поєднання військової дисципліни та чернечих обітниць зробило тамплієрів унікальним явищем, що залишило глибокий слід у європейській історії та стало основою для подальшого розвитку рицарських орденів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. *Ad providam*. In *Decrees of the Ecumenical Councils*, vol. 1: *Nicaea I to Lateran V*, edited by Norman P. Tanner, 343–46. London: Sheed & Ward; Washington, DC: Georgetown University Press, 1990.
2. *Alia epistola de eodem evidentior, magistri scilicet Hospitalis Jerusalem*, in Matthew Paris, *Chronica Majora*, vol. IV, ed. Henry Richards Luard, Rolls Series 57 (London: Longman, 1880), 307–311.
3. Augustine, Aurelius. *The City of God, Volume I*. Translated and edited by Marcus Dods, M.A. Edinburgh: T. & T. Clark. Accessed April 14, 2024. <https://www.gutenberg.org/files/45304/45304-h/45304-h.htm>.
4. *Bischof Lorenz von Lebus überträgt den Templern die Zehnten von 250 Hufen im Bistum Lebus*. Edited by Helmut Lüpke. In *Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens im Gebiet der nordostdeutschen Kolonisation*. Berlin, 1987.
5. Bongars, Jacques. *Gesta Dei per Francos, sive orientalium expeditionum et regni Francorum Hierosolymitani historia*. Vol. 1. Hanoviae: Typis Wecheliani, apud heredes Ioan. Aubrii, 1611.
6. Bonizonis, episcopus Sutrinus. *Liber ad amicum*. Post editionem Jaffeanam recognovit E. Dümmler. In *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores 1, Libelli 6, Libelli de Lite Imperatorum et Pontificum*, 568–620. Hannover: Hahn, 1891.
7. *Bruder Friedrich von Alvensleben, Präzeptor des Templerordens per Alemaniam et Slaviam, belehnt die Brüder Eilhard und Johann mit 27 Hufen in dem Ordensdorf Liebenow*. Edited by Helmut Lüpke. In *Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens im Gebiet der nordostdeutschen Kolonisation*. Berlin, 1987.
8. *Bulle 'Faciens misericordiam'*. In *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309-1311)*, edited by Magdalena Satora, vol. 1, 48–54. Leiden: Boston, Brill, 2020.
9. *Cartulaire général de l'ordre du Temple 1119-1150: Recueil des chartes et des bulles relatives à l'ordre du Temple*. Edited by Marquis d'Albon. Paris, 1913.

10. Christie, Niall. *The Book of the Jihad of 'Ali ibn Tahir al-Sulami (d. 1106): Text, Translation and Commentary*. London: Routledge, 2019.
11. "Chronique de l'île de Chypre, par Florio Bustron," ed. René de Mas Latrie, in *Mélanges historiques*, vol. 5 (Paris: Imprimerie Nationale, 1886), 167.
12. *Chroniques de France ou de St. Denis*. Ca. 1375–ca. 1400. Fol. 48. Royal MS 20 C VII. British Library, London.
13. Comnena, Anna. *Alexias*. Edited by Diether R. Reinsch and Athanasios Kambylis. Vol. 40 of *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*. Berlin: De Gruyter, 2001.
14. *Continuation de Guillaume de Tyr, de 1229 à 1261, dite du manuscrit de Rothelin*. In *Recueil des Historiens des Croisades. Historiens Occidentaux*, vol. 2, 526–556, 561–566. Paris, 1844–1895.
15. *Depositions of the Templars at Paris (October–November 1307)*." In *The Templars: Selected Sources*, edited by Malcolm Barber and Keith Bate, 251–56. Manchester: Manchester University Press, 2002.
16. Dupuy. *Histoire du différend d'entre le pape Boniface VIII et Philippe le Bel*. Paris, 1655.
17. Episcopal Inquiry at Clermont (4–10 June 1309). In *The Templars: Selected Sources*, edited by Malcolm Barber and Keith Bate, 272–86. Manchester: Manchester University Press, 2002.
18. *Epistola flehilis* in Matthew Paris, *Chronica Majora*, vol. IV, ed. Henry Richards Luard, Rolls Series 57 (London: Longman, 1880), 337–344.
19. *Epistolarum Honorii Papae III*. In *Recueil des historiens des Gaules et de la France*. Edited by Léopold Delisle. Vol. 19. Paris, 1880.
20. Ernoul. In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate, 30 - 31. Manchester: Manchester University Press, 2002.
21. Eschenbach, Wolfram von. *Parzival*. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 2006.
22. Eugene III, Pope. *Summons to the Crusade*. In *Select Historical Documents of the Middle Ages*, edited by E. F. Henderson, 115–121. London: G. Bell, 1903.

23. Geffroi de Paris. *Chronique métrique de Godefroy de Paris: suivie de La taille de Paris, en 1313*. Edited by Jean Alexandre Buchon. Paris: Verdrière, 1827.
24. Gervase of Canterbury. *Opera Historica*. Edited by W. Stubbs. Vol. 1. London, 1879.
25. Gielée, Jacquemart. *Renart le Nouvel*. Paris, XIVE siècle. Paris: Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, ms. Français 372. Accessed April 14, 2024. <https://data.bibliissima.fr/entity/Q50970>.
26. Gregory X and the Second Council of Lyons In *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, edited by Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell, 465-73. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.
27. Guidonis, Bernardus. *Practica Inquisitionis Heretice Pravitatis*. Paris: Pacard, 1886.
28. Guillaume de Nangis. *Chronique latine de Guillaume de Nangis, de 1113 à 1300 avec les continuations de cette chronique de 1300 à 1368*. Edited by H. Géraud. Vol. 1. Paris, 1843.
29. Guillelmus Tyrensis. *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*. In *Arnulfi Lexoviensis episcopi opera omnia*, edited by J.-P. Migne. *Patrologia Latina*, vol. 201. Paris: Migne, 1855.
30. *Herzog Heinrich III von Schlesien befreit die Hufen des Wigo in Bankau (bei Brieg), welche dieser von den Templern besitzt, von jeder Schatzung*. Edited by Helmut Lüpke. In *Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens im Gebiet der nordostdeutschen Kolonisation*. Berlin, 1987.
31. *Herzog Wladyslaw (Odonicz) von Großpolen schenkt dem Templerorden das Spital in Gnesen und genante Besitzungen*. Edited by Helmut Lüpke. In *Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens im Gebiet der nordostdeutschen Kolonisation*. Berlin, 1987.
32. *Historia Compostellana*. Edited by Emma Falque Rey. Turnhout: Brepols, 1988. In *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims, and Settlers in the 12th–13th*

Centuries, translated by Malcolm Barber and Keith Bate, 42–44. Farnham: Ashgate, 2013.

33. *I Registri della cancelleria angioina*. Vol. 48. Edited by Riccardo Filangieri. Naples: Accademia Pontaniana, 2005.

34. Ibn al-Athir. *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fil-ta'rikh. Part 2. The Years 541–589/1146–1193: The Age of Nur al-Din and Saladin*. Translated by D. S. Richards. Aldershot: Ashgate, 2006.

35. Ibn Wasil and al-Maqrizi. On Louis's Defeat. In *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, edited by Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell, 360–66. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.

36. Innocent III. *Quia maior* (1213). In *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, edited by Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell, 107–12. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.

37. Jacques de Vitry. *Iacobi de Vitriaco primum Acconensis, deinde Tusculani episcopi, et s. eccl. R. cardinalis, sedisque Apostolicæ in Terra sancta, in Imperio, in Francia olim Legati, libri duo. Quorum prior Orientalis, sive Hierosolymitanae; alter, Occidentalis Historiæ nomine inscribitur*. Edited by Franciscus Moschus. Duaci: Ex Officina Typographica Balthazaris Belleri, 1596.

38. James of Vitry. *Bishop of Acre, to the Parisian Masters and to Ligarde of St Trond and the Convent of Aywières (1216 or 1217)*. In *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, translated by Malcolm Barber and Keith Bate. CRUSADE TEXTS IN TRANSLATION, vol. 18. Routledge, 2016.

39. Joinville, Lord John de. *Memoirs of Louis IX., King of France, Commonly Called Saint Louis*. In *Chronicles of the Crusades: Contemporary Narratives of the Crusade of Richard Cœur de Lion, by Richard of Devizes and Geoffrey of Vinsauf; and of the Crusade of Saint Louis, by Lord John de Joinville*. Translated by John A. Giles and Thomas Johnes. London: George Bell and Sons, 1882.

40. King, E. J. *The Rule, Statutes and Customs of the Hospitallers, 1099–1310*. London: Methuen, 1934.
41. *L'Estoire de Eracles Empereur et la Conqueste de la Terre d'Outremer*. In *Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Occidentaux*, vol. 2, 1–481. Paris, 1859.
42. *La règle du Temple: publiée pour la Société de l'histoire de France*. Edited by Henri de Curzon. Paris: Librairie Renouard, H. Laurens, successeur, 1886.
43. *Le dossier de l'affaire des Templiers*. Edited and translated by Georges Lizerand. Paris: Librairie ancienne Honoré Champion, 1923.
44. *Le procès des Templiers*. Vol. 2. Edited by Jules Michelet. Paris: Imprimerie nationale, 1841–1851.
45. *Les Registres de Boniface VIII: Recueil des bulles de ce pape publiées ou analysées d'après les manuscrits originaux des Archives du Vatican*. Vol. 3, edited by Georges Digard. Paris: E. de Boccard, 1921.
46. *Letter of Clement V to Philip IV (27 October 1307)*, in *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate, 249–50. Manchester: Manchester University Press, 2002.
47. *Letter of Esquin of Floyran to King James II of Aragon (21 January 1308)*, in *The Templars: Selected Sources*, edited by Malcolm Barber and Keith Bate, 256–57. Manchester: Manchester University Press, 2002.
48. *Lettres de Jacques de Vitry*. Edited by Robert B. C. Huygens. Leiden: Brill, 1960.
49. *Litera imperatoris misso comiti Ricardo de depopulatione Terra Sancta*, in Matthew Paris, *Chronica Majora*, vol. IV, ed. Henry Richards Luard, Rolls Series 57 (London: Longman, 1880), 300–307.
50. Loud, G. A., and J. W. Cox. “The ‘Lost’ Autobiographical Chapter of William of Tyre’s Chronicle (Book XIX.12).” In *The Crusades: An Encyclopedia*, edited by Alan V. Murray, vol. 4, Appendix: Texts and Documents #4, 1306. Santa Barbara, CA: ABC-Clio, 2006.

51. Lull, Ramon. *Liber de Fine*. Edited by A. Madre. In *Raimundi Lulli Opera Latina. Corpus Christianorum Continuatio Medievalis* 35. Turnhout: Brepols, 1981.
52. Michael the Syrian. In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate, 27–29. Manchester: Manchester University Press, 2002.
53. *Milites Templi*. In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate. Manchester: Manchester University Press, 2002.
54. *Militia Dei*. In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate. Manchester: Manchester University Press, 2002.
55. Morgan, Margaret R. *The Chronicle of Ernoul and the Continuations of William of Tyre*. London: Oxford University Press, 1973.
56. Odo of Deuil. *De profectione Ludovici VII in orientem: The Journey of Louis VII to the East*. Edited by V. G. Berry. New York: W. Norton & Company, Inc., 1948.
57. Oliver of Paderborn. *The Capture of Damietta*. In *Christian Society and the Crusades, 1198–1229: Sources in Translation, Including The Capture of Damietta by Oliver of Paderborn*, edited by Edward Peters, 49–139. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971.
58. Order for the arrests (14 September 1307) In *The Templars: Selected Sources*, edited by Malcolm Barber and Keith Bate, 232. Manchester: Manchester University Press, 2002.
59. Orderic Vitalis. *Historia aecclesiastica*. Edited and translated by M. Chibnall. 6 vols. Oxford: Oxford University Press, 1969–1979.
60. *Papst Gregor IX. bestätigt den Templern den Besitz von Quartschen und von 3000 Hufen im Gebiet von Usch*. Edited by Helmut Lüpke. In *Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens im Gebiet der nordostdeutschen Kolonisation*. Berlin, 1987.
61. *Papsttum und Untergang des Templerordens*. Vol. 2, *Quellen*. Edited by Heinrich Finke. Münster: Aschendorffsche Buchhandlung, 1907.

62. *Papsturkunden für Templer und Johanniter*. Bd. 1. Edited by R. Hiestand. *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge, 77*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1972.
63. Paris, Matthew. *Historia Anglorum*. Edited by Frederick Madden. 3 vols. Rolls Series 44. London: Her Majesty's Stationery Office, 1866–69.
64. Parisiensis, Matthæus. *Chronica majora*. Edited by Henry Richards Luard. Rolls Series 57. London: Longman, 1872–1883.
65. Poem of Ricaut Bonomel (1265)//The Templars: selected sources / M. Barber, K. Bate. Manchester University Press, 2002. P.232-234
66. *Pope Honorius III Orders the Prelates of Sicily to Protect the Hospitallers and the Templars (24 November 1218)*. In *The Templars: Selected Sources*, edited by Malcolm Barber and Keith Bate, 232. Manchester: Manchester University Press, 2002.
67. *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309-1311)*. Edited by Magdalena Satora. Vol. 1. Leiden: Boston, Brill, 2020.
68. *Questions of King Philip IV to the Masters of Theology at the University of Paris and Their Reply (January–March 1308)*. In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate. Manchester: Manchester University Press, 2002.
69. *Regestum Clementis Papae V: Ex Vaticanis Archetypis Sanctissimi Domini Nostri Leonis XIII Pontificis Maximi Iussu et Munificentia*. Vol. 10. Romae: Ex Typographia Vaticana, 1885–1892.
70. *Report of John of Burgundy to King James II of Aragon (30 May 1308)*, in *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate, 270-1. Manchester: Manchester University Press, 2002.
71. Sancti Bernardi Abbatis Clarevallensis. *De Laude Novae Militiae ad Milites Templi*. In *Patrologia Latina*, vol. 182, edited by Jacques-Paul Migne. Paris: Migne, 1854.
72. Sarrasin, John. “Chamberlain of the King of France, Describes the Capture of Damietta, 1249.” In *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation*

from *Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, edited by Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell, 354–60. University of Pennsylvania Press, 2013.

73. *Séance du 12 janvier 1311*. In *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309-1311)*, edited by Magdalena Satora, vol. 1, 459-74. Leiden: Boston, Brill, 2020.

74. *Séance du 12 mai 1311*, In *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309-1311)*, edited by Magdalena Satora, vol. 1, 911-17. Leiden: Boston, Brill, 2020.

75. *Séance du 16 janvier 1311*. In *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309-1311)*, edited by Magdalena Satora, vol. 1, 482–90. Leiden: Boston, Brill, 2020.

76. *Séance du 30 décembre 1310* In *Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309-1311)*, edited by Magdalena Satora, vol. 1, 408-14. Leiden: Boston, Brill, 2020.

77. *The "Templar of Tyre": Part 3 of the "Deeds of the Cypriots"*. Translated by Paul Crawford. Ashgate, 2003.

78. *The Anglo-Saxon Chronicle*. Translated and edited by George N. Garmonsway. London, 1953.

79. *The Chronicle of the Third Crusade: The Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*. Translated by Helen J. Nicholson. Aldershot: Ashgate, 1997.

80. The Fourth Lateran Council. Canon 71, *Ad liberandam* (1215). In *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, edited by Jessalynn Bird, Edward Peters, and James M. Powell, 124–30. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.

81. The reply of James of Molay to Pope Clement V concerning the proposal to unite the Orders of the Temple and the Hospital (1306-7) In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate. Manchester: Manchester University Press, 2002.

82. Third Lateran Council — 1179. *Canons*. In *Decrees of the Ecumenical Councils*, vol. 1: *Nicaea I to Lateran V*, edited by Norman P. Tanner, 205-27. London: Sheed & Ward; Washington, DC: Georgetown University Press, 1990.
83. *Un nouveau manuscrit de la Règle du Temple*. Edited by Joseph Delaville Le Roulx. *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France* 26, no. 2 (1889): 185–214.
84. *Unam Sanctam*. In *Select Historical Documents of the Middle Ages*, edited and translated by Ernest F. Henderson, pp. 435-437. London: George Bell and Sons, 1905.
85. Upton-Ward, J. M. *The French Text of the Rule of the Order of the Knights Templar*. Woodbridge, Suffolk, UK: The Boydell Press, 1972.
86. Usama ibn Munqidh. *The Book of Contemplation: Islam and the Crusades*. Translated by P. M. Cobb. London: Penguin Classics, 2008.
87. *Villani, Giovanni. Villani's Chronicle: Being Selections from the First Nine Books of the Croniche Fiorentine*. Translated by Rose E. Selfe. Edited by Philip H. Wicksteed. London: Constable, 1906.
88. *Vitae paparum avenionensium: hoc est Historia pontificum romanorum qui in Gallia sederunt ab anno Christi MCCCIV usque ad annum MCCCXCIV*. Vol. 3. Edited by Étienne Baluze. Paris: Letouzey et Ané, 1914.
89. *Vox in excelso*. In *Decrees of the Ecumenical Councils*, vol. 1: *Nicaea I to Lateran V*, edited by Norman P. Tanner, 336–43. London: Sheed & Ward; Washington, DC: Georgetown University Press, 1990.
90. Walter Map. In *The Templars: Selected Sources*, edited and translated by Malcolm Barber and Keith Bate, 29. Manchester: Manchester University Press, 2002.
91. Wendover, Roger of. *Chronica sive Flores Historiarum*. Edited by Henry O. Coxe. 3 vols. London: Sumptibus Societatis, 1841.
92. William of Saint-Thierry, Arnold of Bonneval, and Geoffrey of Auxerre. *The First Life of Bernard of Clairvaux*. Translated by Hilary Costello, OCSO. Collegeville: Liturgical Press, 2015.

Аудіовізуальні джерела

1. *National Treasure*. Directed by Jon Turteltaub. USA: Walt Disney Pictures, 2004.
2. *The Da Vinci Code*. Directed by Ron Howard. USA: Columbia Pictures, 2006.

Література

1. Ададуров, Володимир. *Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття)*. Львів: УКУ, 2002.
2. Блок, Марк. *Феодальне суспільство*. Переклад з французької Віктора Шовкуна. Київ: Видавничий дім "Всесвіт", 2002.
3. Боднарюк, Богдан. "Генеза інституту чернечих орденів у вимірі соціумних реалій доби раннього середньовіччя." *Релігія та Соціум* 1, no. 3 (2010): 72–76.
4. Боднарюк, Богдан. "Католицькі чернечі ордени доби розвинутого середньовіччя: тенденції організаційної стратифікації та початок корпоративної стагнації." *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки* 28 (2018): 71–97.
5. Боднарюк, Богдан. *Виникнення і розвиток католицьких чернечих орденів Європи в VI–XVI ст.* Автореф. дис... канд. іст. наук, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського. Київ, 1995.
6. Боднарюк, Богдан. *Харизма пустелі: витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст.* Чернівці: Прут, 2012.
7. Відейко, Михайло. *Грюнвальд: хоругви зі сходу*. Київ: Наш час, 2010.
8. Гілл, Джонатан. *Історія християнства*. Київ: Темпора, 2010.
9. Гіс, Джозеф і Френсіс. *Життя у середньовічному замку*. Київ: Лабораторія, 2025.
10. Головащенко, Сергій. *Історія християнства. Курс лекцій*. Київ: Либідь, 1999.

11. Головка, Олександр. *Історики-медієвісти сучасної України: довідник*. За редакцією С. А. Копилова. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016.
12. Горбач, Т. С. *Inter rasem et bellum: Польща і Німецький орден у XIII – на початку XV ст.* Київ: НБУВ, 2017.
13. Горбач, Тимур. *Польща і Тевтонський Орден у XIII–XV ст.: військово-дипломатичний аспект відносин*. PhD diss., Київ, 2013
14. Дейвіс, Норман. *Європа: Історія* / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко; 2-ге видання. — К., Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001
15. Демчук, Стефанія. *Доба постів і карнавалів*. Київ: Віхола, 2023.
16. Джонс, Ден. *Тамплієри. Народження та загибель ордену*. Київ: Vivat, 2022.
17. Дюбі, Жорж. *Доба соборів: мистецтво та суспільство 980–1420 років*. Наукове видання. Київ: Юніверс, 2003.
18. Дятлов, Володимир. *Реформація у Німеччині. Люди. Ідеї. Практики*. Чернігів : Десна Поліграф, 2023. 380 с.
19. Дятлов, Володимир. *Реформи і Реформація у Німеччині (XV – XVI століття)*. Чернігів: ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2010.
20. Еко, Умберто, ред. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста*. Харків: Фоліо, 2024.
21. Еко, Умберто, ред. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани*. Харків: Фоліо, 2024.
22. Еко, Умберто. *Маятник Фуко*. Переклад Мар'яни Прокопович. Харків: Фоліо, 2024.
23. Забзалюк, Дмитро. “До питань правового статусу Ордену тамплієрів та ролі у Хрестоносному Русі.” *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: *Юридичні науки*, no. 850 (2016): 197–204.
24. Забзалюк, Дмитро. “Клюнійські реформи X–XI століття та їх вплив на формування політико-правової доктрини католицької церкви.” *Науковий Вісник Національної Академії Внутрішніх Справ*, № 4 (2013): 225–240.

25. Забзалюк, Дмитро. *Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір*. Львів: СПОЛОМ, 2020.
26. Каріков С. А. Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії в 1525–1580 рр.: монографія. Х.: НУЦЗУ; ФОП Панов А.М., 2018. 256 с.
27. Каріков, С. А. "Витоки досліджень лютеранської конфесіоналізації в німецькій історіографії XIX–XX ст." *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* (Київ), вип. 151 (12), ч. 1 (2019): 55–57.
28. Каріков, С. А. "Саксонські церковні статuti доби лютеранської конфесіоналізації." *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* (Київ), вип. 146 (7), ч. 1 (2019): 59–61.
29. Котляров, Петро. *Гуманіст і реформатор: освітні, релігійні та соціально-політичні практики Філіпа Меланхтона*. Київ, Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017.
30. Котляров, Петро. *Філіп Меланхтон. Фенікс Реформації*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2020.
31. Ле Гофф, Жак. *Середньовічна уява: есеї*. Переклав з французької Ярема Кравець. Львів: Літопис, 2007.
32. Лінч, Джозеф Г. *Середньовічна церква*. Київ: Основи, 1994.
33. Лукашенко, Аліса. *Дуалістичні релігійні уявлення в соціокультурному житті Європи (IV – сер. XVII ст.)*. Дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018.
34. Масан, Олександр. "Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року)." *Питання стародавньої історії, археології й етнографії*, вип. 1 (Чернівці, 1996): 41–52; вип. 2 (Чернівці, 1996): 52–62.
35. Масан, Олександр. "Середньовічна Україна і Німецький Орден: недосліджені проблеми взаємовідносин." In *IV Міжнародний конгрес україністів. Історія*, ч. 1, 74–79. Одеса [та ін.], 1999.
36. Мудеревич, Віктор. Третій хрестовий похід (1189–1192 рр.) у рецепції «Київського літопису» XII ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія* 106 (2011): 40–43.

37. Осіп'ян, Олександр. *Експериментальна історія: дослідницькі підходи та методи французької історичної школи "Анналів"*. Навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Краматорськ, 2007.
38. Отрош, Михайло. *Церковно-політична історія римських пап. У 3 т.* Науковий редактор П. Л. Яроцький. Одеса: Фенікс, 2019.
39. Охріменко, Олександр. "Отгавський і Бухарестський фрагменти Христинопільського Апостола XII століття." *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* 71 (2024): 109–126.
40. Охріменко, Олександр. *Повсякденне життя міст Англії XI–XIII ст.* Київ: ПЕНМЕН, 2019.
41. Рудь, Микола. *Місія Оттона Бамберзького 20-х років XII ст. та її роль у християнізації Західного Помор'я.* // *Етнічна історія народів Європи*, вип. 56 (2018): 28–31.
42. Рудь, Микола. *Ободритське князівство на завершальному етапі політичної незалежності (30-60-ті рр. XII ст.).* // *Етнічна історія народів Європи*, вип. 65 (2021): 19–26. Київ.
43. Рудь, Микола. *Феодалізм та його місце в історії.* // *Університет*, № 4 (18) (2007): 30–35. Київ.
44. Саєнко, Анастасія Анатоліївна. «Тамплієри як жертви політичних маніпуляцій: Філіп IV Красивий та боротьба за владу.» In *Збірник матеріалів наукової конференції студентів, аспірантів та молодих дослідників "Осінь Середньовіччя" (з нагоди 240-річчя із часу створення кафедри загальної історії Львівського університету (з 1919 року – кафедри історії Середніх віків))*, 256–60. Львів, 2024.
45. Саєнко, Анастасія. «Військово-політична діяльність ордену тамплієрів в Палестині у XI ст.» *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*, по. 75 (Київ, 2025): 13–20.

46. Саєнко, Анастасія. “Організаційне оформлення Ордену тамплієрів за *Regula Pauperum Commilitonum Christi Templique Salomonici*.” *Часопис української історії*, за ред. А. П. Коцура, no. 48 (Київ, 2023): 42–48.

47. Саєнко, Анастасія. “Перші командорства тамплієрів на польських землях: причини та час появи.” *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія* 156, no. 1 (2023): 31–36.

48. Саєнко, Анастасія. «Банківська справа — візитівка ордену тамплієрів.» In *Матеріали міжнародної наукової конференції VER KYIVIENS (Sub umbra castanearum): «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина: історія; релігія; культура» (24 травня 2024)*, 84–87. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024.

49. Саєнко, Анастасія. «Організаційне оформлення ордену тамплієрів за латинськомовним Статутом ордену “*Regula Pauperum Commilitonum Christi Templique Solamoniaci*”.» In *Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина: збірник тез міжнародної наукової конференції*, 79–81. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022.

50. Саєнко, Анастасія. «Проникнення та розширення сфер діяльності ордену тамплієрів у Центрально-Східній Європі у XIII столітті.» In *Матеріали міжнародної наукової конференції VER KYIVIENS (Sub Umbra Castanearum): «Стародавній світ, Середні віки, Ранній Новий час: Історія, Релігія, Культура» (18–19 травня 2023 р.)*, 65–67. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023.

51. Саєнко, Анастасія. «Реформа церкви X–XI ст. як передумова виникнення Ордену Бідних Братів-Рицарів Христа та Храму Соломона.» In *Одіссос: актуальні проблеми всесвітньої історії: матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених “Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії”*, 32–36. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2024.

52. Санніков, Сергій. *Популярна історія християнства. Двадцять століть у дорозі*. Київ: Самміт-Книга, 2013.
53. Чорний, Модест. Домініканський орден у Центрально-Східній Європі в XIII пері половині XV ст. Автореф. дис. [...] канд. істор. наук. - Львів, 2002; ИогЛ Діяльність домініканського ордену в Центрально-Східній Європі в XIII - пері половині XV ст.// Наукові зошити історичного факультету Львівські національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. - ЛІ 2000. - Вип. 3. - С. 191-198.
54. Addison, Charles G. *The History of the Knights Templars*. Skyhorse Publishing Inc., 2012.
55. Barbara Frale, "The Chinon Chart: Papal Absolution to the Last Templar, Master Jacques de Molay," *Journal of Medieval History* 30, no. 2 (April 2004): 109–34.
56. Barber, Malcolm. "Propaganda in the Middle Ages: The Charges against the Templars." *Nottingham Medieval Studies* 17 (1973): 42–57.
57. Barber, Malcolm. "The Social Context of the Templars." *Transactions of the Royal Historical Society* 34 (1984): 27–46.
58. Barber, Malcolm. *The New Knighthood: A History of the Order of the Temple*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
59. Barber, Malcolm. *The Trial of the Templars*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
60. Baumgartner, Frederic J. *Behind Locked Doors: A History of the Papal Elections*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
61. Beem, Scott J. "The (Not So) Poor Knights of the Temple." *Historia* 6 (1997): 12. Eastern Illinois University.
62. Berkovich, I. "The Battle of Forbie and the Second Frankish Kingdom of Jerusalem." *The Journal of Military History* 75, no. 1 (2011): 9–44.
63. Boas, Adrian J. *Archaeology of the Military Orders: A Survey of the Urban Centres, Rural Settlement and Castles of the Military Orders in the Latin East (c. 1120–1291)*. London: Routledge, 2006.

64. Borchardt, Karl. "The Templars in Central Europe." In *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, edited by Zsolt Hunyadi and József Laszlovszky, 233–244. Budapest, 2001.
65. Bordonove, Georges. *La vie quotidienne des templiers au XIIIe siècle*. Paris: Hachette, 1975.
66. Boutaric, Edgard. *La France sous Philippe le Bel: étude sur les institutions politiques et administratives de moyen âge*. Paris: H. Plon, 1861.
67. Bronstein, Judith, Edna J. Stern, and Elisabeth Yehuda. "Franks, Locals and Sugar Cane: A Case Study of Cultural Interaction in the Latin Kingdom of Jerusalem." *Journal of Medieval History* 45, no. 3 (2019): 321–38.
68. Brown, Elizabeth A. R., and Alan Forey. "Vox in Excelso and the Suppression of the Knights Templar: The Bull, Its History, and a New Edition." *Mediaeval Studies* 80 (2018): 1–58.
69. Brundage, James A. *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. University of Chicago Press, 1987.
70. Bulst-Thiele, Marie Luise. "The Influence of St. Bernard of Clairvaux on the Formation of the Order of the Knights Templar." In *The Second Crusade and the Cistercians*, edited by Michael Gervers. New York: St. Martin's Press, 1992.
71. Bulst-Thiele, Marie Luise. *Sacrae Domus Militiae Templi Hierosolymitani magistri*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1974.
72. Burgtorf, Jochen. "Die Templer auf Ruad (1300–1302)." In *Die Ritterorden in Umbruchs- und Krisenzeiten*, edited by Roman Czaja and Jürgen Sarnowsky, 63–92. Toruń, 2011.
73. Burgtorf, Jochen. "The Trial of the Templars in Germany." In *The Templars: The Rise, Fall, and Legacy of a Military Religious Order*, edited by Jochen Burgtorf, Shlomo Lotan, and Enric Mallorquí-Ruscalleda, 234–48. Routledge, 2021.
74. Burgtorf, Jochen. *The Central Convent of Hospitallers and Templars: History, Organization, and Personnel (1099/1120–1310)*. Leiden: Brill, 2008.
75. Cardini, Franco. *Alle radici della cavalleria medievale*. Florence: La Nuova Italia, 1997.

76. Carraz, Damien. *L'ordre du Temple dans la basse vallée du Rhône (1124-1312). Ordres militaires, croisades et sociétés méridionales*. Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 2005.
77. Cerrini, Simonetta. "Rangs et dignités dans l'ordre du Temple au regard de la règle." In *Élites et ordres militaires au Moyen Âge*, edited by Philippe Josserand et al. Casa de Velázquez, 2015.
78. Cerrini, Simonetta. *La révolution des Templiers: Une histoire perdue du XIIIe siècle*. Preface by Alain Demurger. Paris: Éditions Perrin, 2007.
79. Cerrini, Simonetta. *Une expérience neuve au sein de la spiritualité médiévale : l'ordre du Temple (1120-1314) : étude et édition des règles latines et françaises*. PhD diss., Université Paris-Sorbonne, 1998.
80. Cohen, Gustave. *Histoire de la chevalerie en France au Moyen Âge*. Paris: Richard-Masse, 1949.
81. Cowdrey, H. E. J. *Pope Gregory VII, 1073–1085*. Oxford: Clarendon, 1998.
82. Davis, Ralph H. C. "William of Tyre." In *Relations between East and West in the Middle Ages*, edited by D. Baker. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1973.
83. De la Torre, Ignacio. "The London and Paris Temples: A Comparative Analysis of Their Financial Services for the Kings during the Thirteenth Century." In *The Military Orders*, vol. 4, 121–27. Ashgate, 2008.
84. De la Torre, Ignacio. "The Monetary Fluctuations in Philip IV's Kingdom of France." In *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, edited by Jochen Burgdorf, Paul F. Crawford, and Helen J. Nicholson, 57–71. Farnham: Ashgate, 2010.
85. Demurger, Alain. *Chevaliers du Christ: Les ordres religieux-militaires au Moyen Âge, XIe-XVIIe siècle*. Paris: Le Seuil, 2015.
86. Demurger, Alain. *Die Templer: Aufstieg und Untergang, 1118–1314*. München: C.H. Beck, 1991.
87. Demurger, Alain. *The Last Templar: The Tragedy of Jacques de Molay, Last Grand Master of the Temple*. London: Profile, 2005.

88. Dollin du Fresnel, Monique. *Clément V (1264–1314): Le pape gascon et les Templiers*. Bordeaux: Éditions Sud Ouest, 2014.
89. Druon, Maurice. *Le Roi de fer*. Paris: Plon - Del Duca, 1965.
90. Du Puy de Clinchamps, Ph. *La chevalerie*. Paris: Presses Universitaires de France, 1961.
91. Duby, Georges. *Le Moyen Age: de Hugues Capet à Jeanne d'Arc : 987-1460*. Paris: Hachette, 1998.
92. Duby, Georges. *The Three Orders: Feudal Society Imagined*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
93. Edbury, Peter, and John Rowe. *William of Tyre: Historian of the Latin East*. Cambridge University Press, 1988.
94. Ehrlich, Michael. “The Templars’ Land Acquisition Policy in the Crusader Kingdom of Jerusalem, c. 1130–1187.” In *The Templars: The Rise, Fall, and Legacy of a Military Religious Order*, edited by Jochen Burgtorf, Shlomo Lotan, and Enric Mallorquí-Ruscalleda, 38–50. Routledge, 2021.
95. Favier, Jean. *Philippe le Bel*. Bagneux: Le Livre de Paris, 1979.
96. Favreau, Robert. “La Rochelle, port français sur l'Atlantique au XIIIe siècle.” *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public* 17 (1986): 49–76.
97. Field, Sean L. “Torture and Confession in the Templar Interrogations at Caen, 28–29 October 1307.” *Speculum: A Journal of Medieval Studies* 91, no. 2 (2016): 297–327.
98. Flori, Jean. *Chevaliers et chevalerie au Moyen Âge*. Paris: Hachette Littératures, 1998.
99. Forey, Alan “The Emergence of the Military Order in the Twelfth Century.” *The Journal of Ecclesiastical History* 36, no. 2 (1985): 175–195.
100. Forey, Alan. “Could Alleged Templar Malpractices Have Remained Undetected for Decades?” In *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, edited by Helen Nicholson, Paul F. Crawford, and Jochen Burgtorf, 11–21. London: Routledge, 2010.

101. Forey, Alan. "The Templars and the Sea." *Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders* 25 (2020): 245–96.
102. Forey, Alan. *The Fall of the Templars in the Crown of Aragon*. Hardcover. Aldershot: Ashgate, 2001.
103. Frale, Barbara. *The Templars: The Secret History Revealed*. Foreword by Umberto Eco. Translated from the Italian by Gregory Conti. New York: Arcade Publishing, 2009.
104. Gergen, Thomas. «Paix de dieu, protection des pèlerins et le pèlerinage punitif : des vrais sanctions ou même une protection des criminels?». *Kritische Zeitschrift für überkonfessionelles Kirchenrecht*, no. 2 (February 2015): 165–74.
105. Goliński, Mateusz. "Uposażenie i organizacja zakonu Templariuszy w Polsce do 1241 roku." *Kwartalnik Historyczny* 98, no. 1 (1991): 3–20.
106. Grobschmidt, Steven. *The Rule of St. Benedict Compared with the Rule of the Templars*. Accessed January 21, 2025. <https://the-orb.arlima.net/encyclop/religion/monastic/comprule.html>.
107. Gubser, Peter. *Saladin*. 1st ed. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2010.
108. Haarländer, Stephanie. "Peter von Aspelt." In *Neue Deutsche Biographie*. Vol. 20, edited by Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 222. Berlin: Duncker & Humblot, 2001.
109. Haberlin, Aoife. *The Infrastructure and Mechanics of Pilgrimage to the Latin East in the Twelfth and Thirteenth Centuries*. PhD diss., University of Glasgow, 2018.
110. Hartmann, Wilfried. *Der Investiturstreit*. Berlin: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007.
111. Hillenbrand, Carole. *The Crusades: Islamic Perspectives*. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1999.
112. Humphreys, R. Stephen. *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193–1260*. Albany: State University of New York Press, 1977.

113. Irwin, Robert. "Islam and the Crusades, 1096–1699." In *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, edited by Jonathan Riley-Smith, 215–232. Oxford: Oxford University Press, 1999.
114. Jackson, Peter. "The Crusades of 1239–41 and Their Aftermath." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 50, no. 1 (1987): 32–60.
115. Jefferson, J. Michael. *The Templar Estates in Lincolnshire, 1185–1565: Agriculture and Economy*. Woodbridge: The Boydell Press, 2020.
116. Josserand, Philippe. "The Templars in France: Between History, Heritage, and Memory." *Mirabilia: Electronic Journal of Antiquity, Middle & Modern Ages*, no. 21 (2015): 445–81.
117. Kedar, Benjamin Z. "On the Origins of the Earliest Laws of Frankish Jerusalem: The Canons of the Council of Nablus, 1120." *Speculum* 74, no. 2 (1999): 310–335.
118. Komarnicki, Konrad "Etos mnicha wojownika w kontekście teologii wojny na podstawie *Reguły Templariuszy i Pochwały Nowego Rycerstwa św. Bernarda z Clairvaux*." *Rocznik Teologii Katolickiej* 12, no. 2 (2013): 197–218.
119. Kotliarov, Petro, Valentyna Kuryliak, and Stefaniia Demchuk. "Memory, Trauma, and Religious Identity." *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 42, no. 4 (2022): 97–118.
120. Koziol, Geoffrey. *The Peace of God*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018.
121. Krämer, Thomas. "Terror, Torture and the Truth: The Testimonies of the Templars Revisited." In *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, edited by Helen Nicholson, Paul F. Crawford, and Jochen Burgdorf, 1st ed., 71–86. London: Routledge, 2010.
122. Krey, August C. *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*. Princeton: Princeton University Press, 1921.
123. Kugler, Bernhard. *Geschichte der Kreuzzüge*. Berlin: Grote, 1880.

124. Lawrence, C. H. *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. London; New York: Longman, 1989.
125. Le Goff, Jacques. *Medieval Civilization, 400-1500*. New York: Barnes & Noble, 2000.
126. Lea, Henry Charles. *A History of the Inquisition of the Middle Ages*. Vol. 3. New York: Macmillan, 1906.
127. Leclercq, Jean. "Un document sur les débuts des Templiers." *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 52 (1957): 81–90.
128. Leff, Gordon. *Heresy in the Later Middle Ages: The Relation of Heterodoxy to Dissent, c. 1250–c. 1450*. Vol. 2. Manchester: Manchester University Press; New York: Barnes & Noble, Inc., 1967.
129. Léonard, Émile G. *Introduction au Cartulaire manuscrit du Temple (1150-1317): constitué par le marquis d'Albon et conservé à la Bibliothèque nationale suivie d'un tableau des maisons françaises du Temple et de leurs précepteurs*. Paris: E. Champion, 1930.
130. Leroy, Thierry. *Hugues de Payns: Chevalier champenois, fondateur de l'Ordre des Templiers*. Troyes: Maison du Boulanger, 1997.
131. Lizerand, G. *Clément V et Philippe IV le Bel*. Paris, 1910.
132. Lotan, Shlomo, and Joachim Rother. "COLLATA BENEFICIO FILII DEI MILITIBUS SUIS: Templar Spirituality at the Fortress of 'Atlit in the Latin Kingdom of Jerusalem." In *The Templars - The Rise, Fall, and Legacy of a Military Religious Order*, edited by Jochen Burgdorf, Shlomo Lotan, and Enric Mallorquí-Ruscalleda, 103–125. Routledge, 2021.
133. Lotan, Shlomo. "The Battle of La Forbie (1244) and Its Aftermath – Re-examination of the Military Orders' Involvement in the Latin Kingdom of Jerusalem in the Mid-Thirteenth Century." *Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica: Yearbook for the Study of the Military Orders* 17 (1 July 2012): 53–67.
134. Lourie, Elena. "The Confraternity of Belchite, the Ribat and the Temple." *Viator* 13 (1982): 159–176.

135. Maj, Elżbieta A. *Omne datum optimum: Złota bulla zakonu templariuszy (1139)*. Zabrze – Tarnowskie Góry: Wydawnictwo, 2017.
136. Marshall, Christopher. *Warfare in the Latin East, 1192-1291*. Cambridge University Press, 1992.
137. Maschke, Erich. *Der Deutsche Orden*. Jena: Diederichs, 1939.
138. Mayer, Hans E. “The Concordat of Nablus.” *Journal of Ecclesiastical History* 33, no. 4 (October 1982): 531–554.
139. Mechoulan, Stéphane F. “The Expulsion of the Jews from France in 1306: A Modern Fiscal Analysis.” *Journal of European Economic History* 33 (2006): 567–71.
140. Melville, Marion. *La vie des Templiers*. 2nd ed. Gallimard, 1974.
141. Morrison, Karl Frederick, comp. *The Investiture Controversy: Issues, Ideals, and Results*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971.
142. Morrisson, Cécile. *Les Croisades*. 11e éd. Paris: Presses Universitaires de France - PUF, 2012.
143. Moulin, Léo. *La Vie quotidienne des religieux au Moyen Âge : Xe–XVe siècle*. Paris: Hachette, 1978.
144. Nicholson, Helen J. “Myths and Reality: The Crusades and the Latin East as Presented during the Trial of the Templars in the British Isles, 1308–1311.” In *On the Margins of Crusading: The Military Orders, the Papacy and the Christian World*, edited by Helen J. Nicholson, 89–99. Farnham: Ashgate, 2011.
145. Nicholson, Helen J. “The Trial of the Templars in Britain and Ireland.” In *The Templars: The Rise, Fall, and Legacy of a Military Religious Order*, edited by Jochen Burgdorf, Shlomo Lotan, and Enric Mallorquí-Ruscalleda, 209–33. Routledge, 2021.
146. Nicholson, Helen J. *Love, War, and the Grail: Templars, Hospitallers, and Teutonic Knights in Medieval Epic and Romance, 1150–1500*. Leiden: Brill Academic Publishers, 2004.
147. Nicholson, Helen J. *The Knights Templar on Trial: The Trial of the Templars in the British Isles, 1308–1311*. Stroud, Gloucestershire: History Press, 2009.

148. Nicholson, Helen. "Jacquemart Giélée's *Renart le Nouvel*: The Image of the Military Orders on the Eve of the Loss of Acre (1291)." In *Monastic Studies 1: The Continuity of Tradition*, edited by Judith Loades. Bangor: Headstart History, 1990.
149. Nicholson, Helen. *The Knights Templar: A New History*. Stroud: Sutton Publishing, 2001.
150. Norwich, John J. *Absolute Monarchs: A History of the Papacy*. New York: Random House Publishing Group, 2011.
151. O'Malley, John W. *A History of the Popes: From Peter to the Present*. Lanham, MD: Sheed & Ward, 2010.
152. Parker, Thomas William. *The Knights Templars in England*. Tucson: University of Arizona Press, 1963.
153. Pernoud, Régine. *Les Croisés*. Paris: Hachette, 1959.
154. Piquet, Jules. *Des banquiers au Moyen Âge: Les Templiers; étude de leurs opérations financières*. Hachette, 1939.
155. Polo de Beaulieu, Marie-Anne. *La France au Moyen Âge: De l'an mil à la Peste noire (1348)*. Paris: Les Belles Lettres, 2002.
156. Porro, Clive. "Reassessing the Dissolution of the Templars: King Dinis and Their Suppression in Portugal." In *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, edited by Helen Nicholson, Paul F. Crawford, and Jochen Burgtorf. 1st ed., 171 -182. London: Routledge, 2010.
157. Prawer, Joshua. *The Latin Kingdom of Jerusalem: European Colonialism in the Middle Ages*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1973
158. Pringle, Denys. *The Red Tower (al-Burj al-Ahmar): Settlement in the Plain of Sharon at the Time of the Crusaders and the Mamluks A.D. 1099–1516*. Jerusalem Monograph Series 1. London, 1986.
159. Ramsay, James H. *A History of the Revenues of the Kings of England (1066–1399)*. Oxford, 1925.
160. Read, Piers Paul. *The Templars: The Dramatic History of the Knights Templar, the Most Powerful Military Order of the Crusades*. Cambridge, MA: Da Capo Press, 2001.

161. Riley-Smith, Jonathan. *The Crusades: A History*. 3rd ed. London: Bloomsbury, 2014.
162. Riley-Smith, Jonathan. *The Knights Hospitaller in the Levant, c.1070-1309*. London: Palgrave Macmillan, 2012.
163. Robinson, I. S. "Gregory VII and the Soldiers of Christ." *History* 58, no. 193 (1973): 169–92.
164. Runciman, Steven. *The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*. Vol. 1 of *A History of the Crusades*. Cambridge: Cambridge University Press, 1953.
165. Rust, Leandro D. "Bulas Inquisitoriais: *Ad Abolendam* (1184) e *Vergentis in Senium* (1199)." *Revista de História*, no. 166 (2012): 129–161.
166. Rust, Leandro D. "Bulas Inquisitoriais: *Ad Extirpanda* (1252)." *Revista Diálogos Mediterrânicos*, no. 7 (December 2014): 200–228.
167. Sandys, Agnes. "The Financial and Administrative Importance of the London Temple in the Thirteenth Century." In *Essays in Medieval History Presented to Thomas Frederick Tout*, edited by A. G. Little and F. M. Powicke, 147-163. Manchester: Manchester University Press, 1925.
168. Satora, Magdalena. "The Social Reception of the Templar Trial in Early Fourteenth-Century France: The Transmission of Information." In *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, edited by Helen Nicholson, Paul F. Crawford, and Jochen Burgtorf, 161–70. London: Routledge, 2010.
169. Schupferling, Michael. *Der Tempelherren-Orden in Deutschland*. PhD diss., Universität Freiburg, 1915.
170. Seward, Desmond. *The Monks of War: The Military Religious Orders*. London and New York: Penguin Books, 1995.
171. Smith, Paul. *Crusade and Society in Eastern Europe: The Hospital and the Temple in Poland and Pomerania, 1145–1370*. PhD diss., University of London, 1994.
172. Smith, Thomas W. "Conciliar Influence on *Ad liberandam*." In *The Fourth Lateran Council and the Crusade Movement: The Impact of the Council of 1215 on*

Latin Christendom and the Latin East, edited by Jessalynn L. Bird and Damian J. Smith, 219–39. *Outremer* 7. Turnhout: Brepols, 2018.

173. Smith, Thomas W. “How to Craft a Crusade Call: Pope Innocent III and *Quia maior* (1213).” *Historical Research* 92, no. 255 (2019): 2–23.

174. Starnawska, Maria. “Mnisi – rycerze – szlachta. Templariusze i joannici na pograniczu wielkopolsko–brandenbursko–pomorskim.” *Kwartalnik Historyczny* 100, no. 1 (1992): 3–31.

175. Starnawska, Maria. *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1999.

176. Sterns, Indrikis. “The Statutes of the Teutonic Knights: A Study of Religious Chivalry.” PhD diss., University of Pennsylvania, 1969.

177. Stiles, Paula R. *Between Two Faiths: The Arabization of the Knights Templar During the Crusades*. Master’s thesis, University of Rhode Island, 1999.

178. Strayer, Joseph R. *The Reign of Philip the Fair*. Princeton University Press, 1980.

179. Streeter, Dale R. “The Templars Face the Inquisition: The Papal Commission and the Diocesan Tribunals in France, 1308–11.” In *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, edited by Helen Nicholson, Paul F. Crawford, and Jochen Burgdorf. 1st ed., 87–96. London: Routledge, 2010.

180. Tate, Georges. *L'Orient des Croisades*. Paris: Gallimard, 2008.

181. *The Trial of the Templars in Cyprus: A Complete English Edition*. Translated by Anne Gilmour-Bryson. Leiden: Brill, 1998.

182. Tyerman, Christopher. *God's War: A New History of the Crusades*. Harvard University Press, 2006.

183. Van der Krogt, Christopher J. “Fighting for God: Jihad and Crusade.” In *The History of Evil in the Medieval Age: 450–1450*, edited by Andrew Pinsent, 226–45. Routledge, 2018.

184. Verdon, Laure. “La seigneurie templière à Perpignan au XIIIe siècle.” In *La ville au Moyen Âge. II. Sociétés et pouvoirs dans la ville*, edited by Noël Coulet and Olivier Guyotjeannin, 221–28. Paris: Éditions du CNRS, 1998.
185. Vogel, Christian. “Templar Runaways and Renegades before, during and after the Trial.” In *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, edited by Helen Nicholson, Paul F. Crawford, and Jochen Burgdorf, 317–26. London: Routledge, 2010.
186. Walker, Williston. *A History of the Christian Church*. New York: Charles Scribner’s Sons, 1922.
187. Wasilkiewicz, Kamil. *Templariusze i Joannici w Biskupstwie Lubuskim (XII–XVI W.)*. Gniezno: Instytut Kultury Europejskiej, 2016.
188. Weinrich, Lorenz. *Quellen zur deutschen Verfassungs-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte bis 1250*. Darmstadt, 1977.
189. Willemart, Pierre. *Les Croisades: Mythe et Réalité de la Guerre Sainte*. Verviers: Marabout Université, 1972.
190. Wojtowicz, Robert T. *The Original Rule of the Knights Templar: A Translation with Introduction*. Master’s thesis, Western Michigan University, 1991.
191. Zakharine, Dirk. “Medieval Perspectives in Europe: Oral Culture and Bodily Practices.” In *Body – Language – Communication*, Vol. 1, edited by Cornelia Müller, Alan Cienki, Ellen Fricke, Silva H. Ladewig, David McNeill, and Sedinha Tessendorf, 343–64. Berlin and Boston: De Gruyter Mouton, 2013.

Додаток А. Список опублікованих праць за темою дисертації

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Саєнко, Анастасія. «Організаційне оформлення Ордену тамплієрів за “Regula Pauperum Commilitonum Christi Templique Salomonici”.» *Часопис української історії*, вип. 48 (2023): 42–48.

2. Саєнко, Анастасія. «Перші командорства тамплієрів на польських землях: причини та час появи.» *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія* 156, № 1 (2023): 31–36.

3. Саєнко, Анастасія. «Військово-політична діяльність ордену тамплієрів в Палестині у XII ст.» *Етнічна історія народів Європи*, вип. 75 (2025): 13–19.

Які засвідчують апробацію матеріалів та додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Саєнко, Анастасія Анатоліївна. «Тамплієри як жертви політичних маніпуляцій: Філіп IV Красивий та боротьба за владу.» In *Збірник матеріалів наукової конференції студентів, аспірантів та молодих дослідників “Осінь Середньовіччя” (з нагоди 240-річчя із часу створення кафедри загальної історії Львівського університету (з 1919 року – кафедри історії Середніх віків))*, 256–60. Львів, 2024.

2. Саєнко, Анастасія. «Реформа церкви X–XI ст. як передумова виникнення Ордену Бідних Братів-Рицарів Христа та Храму Соломона.» In *Одіссос: актуальні проблеми всесвітньої історії: матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених “Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії”*, 32–36. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2024.

3. Саєнко, Анастасія. «Організаційне оформлення ордену тамплієрів за латинськомовним Статутом ордену “Regula Pauperum Commilitonum Christi Templique Solamoniaci”.» In *Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної*

доби та їх цивілізаційна спадщина: збірник тез міжнародної наукової конференції, 79–81. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022.

4. Саєнко, Анастасія. «Проникнення та розширення сфер діяльності ордену тамплієрів у Центрально-Східній Європі у XIII столітті.» In *Матеріали міжнародної наукової конференції VER KYIVIENS (Sub Umbra Castanearum): «Стародавній світ, Середні віки, Ранній Новий час: Історія, Релігія, Культура» (18–19 травня 2023 р.)*, 65–67. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023.

5. Саєнко, Анастасія. «Банківська справа — візитівка ордену тамплієрів.» In *Матеріали міжнародної наукової конференції VER KYIVIENS (Sub umbra castanearum): «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина: історія; релігія; культура» (24 травня 2024)*, 84–87. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024.

Відомості про апробацію дослідження: Основні положення дисертаційного дослідження були представлені у наукових доповідях на 6 конференціях:

1. Міжнародна наукова конференція "Суспільство давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (Київ, 26 травня 2022 р.);

2. Міжнародна наукова конференція «Ver Kyiviens (Sub Umbra Castanearum) «Стародавній світ, Середні віки, Ранній Новий час: історія, релігія, культура» (Київ, 18-19 травня 2023 р.);

3. VIII Міжнародна конференція студентів, аспірантів та молодих вчених "Одіссос: актуальні проблеми всесвітньої історії" (Одеса, 29–30 березня 2024 р.);

4. Міжнародна наукова конференція VER KYIVIENS (Sub umbra castanearum): «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина: історія; релігія; культура» (24 травня 2024 р.);

5. Конференція студентсько-докторантська «Ментальність крізь віки» ("Mentalność na przestrzeni wieków") Історичний факультет Варшавського університету (Варшава, 15-16 квітня 2024);

6. Наукова конференція студентів, аспірантів та молодих дослідників «Осінь Середньовіччя» (з нагоди 240-річчя із часу створення кафедри загальної історії Львівського університету (з 1919 року –кафедри історії Середніх віків)) (Львів, 6 – 7 листопада 2024 р).

ДОДАТКИ

Додаток 1. Лис Ренар, госпітальєр та тамплієр. Jacquemart Gielée. *Renart le Nouvel*. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 372, XIVe siècle, fols. 1–59v. Accessed April 14, 2025. <https://data.bibliissima.fr/entity/Q50970>.

Додаток 2. Колесо Фортуни. Jacquemart Gielée. *Renart le Nouvel*. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 372, XIVe siècle, fols. 1–59v. Accessed April 14, 2025. <https://data.biblissima.fr/entity/Q50970>.

Додаток 3. Страта тамплієрів. Bernard Gui, *Fleurs des chroniques*, trans. Anonymous, enl. Maître du Policratique de Charles V, Paris, 1384–1399, fol. 75, Besançon, Bibliothèque municipale, Ms. 677. Accessed February 14, 2025. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52505735v>.

Додаток 4. Тамплієри на вогнищі в присутності Філіппа IV Красивого. *Giovanni Boccaccio, De casibus virorum illustrium*, trans. Laurent de Premierfait, British Library, Royal 14 E V, fol. 492v. Accessed February 14, 2025. <https://picryl.com/media/burning-of-templars-from-bl-royal-14-e-v-f-492v-160500>.

Додаток 5. Жак де Моле та Жоффрау де Шарне на вогнищі. *Chroniques de France ou de St. Denis*, ca. 1375–ca. 1400, fol. 48, Royal MS 20 C VII, British Library, London.

Додаток 6. Допит Жака де Моле

Séance du 28 novembre 1309

Processus contra Templarios in Francia: Procès-verbaux de la procédure menée par la commission pontificale à Paris (1309–1311), edited by Magdalena Satora, vol. 1, 95–106. Leiden: Boston, Brill, 2020.

Post hec, die veneris ante festum beati Andree, congregatis predictis dominis commissariis in camera post aulam predictam in qua congregari consueverant, frater Jacobus de Molayo, magister major dicti ordinis Templi, qui in die mercurii proxime precedenti pecierat a dictis dominis commissariis quod posset deliberare usque ad hanc diem veneris super responsione per ipsum dicta die mercurii facta coram eis quod ordinem defendere volebat, fuit adductus ad presenciam eorumdem dominorum commissariorum per supradictos prepositum Pictavensem et Johannem de Jamvilla et fuit regraciatu eisdem dominis commissariis de dicta dilacione ad deliberandum concessa eidem, et quia majorem se daturos eidem obtulerant, si dicto magistro eam accipere placuisset, et in hoc, sicut dixit, posuerant frenum super collum ejus.

Interogatus autem a dictis dominis commissariis si volebat defendere ordinem supradictum, respondit quod ipse erat miles illitteratus et pauper, et quod audiverat in quadam littera apostolica que sibi lecta fuerat, contineri quod dominus papa ipsum et quosdam alios magnos ordinis Templariorum reservaverat sibi, et ideo ad presens, in statu in quo erat, nolebat aliud facere super predictis. Requisitus expresse an vellet ad presens aliter defendere ordinem supradictum, dixit quod non, sed ad domini pape presenciam iret, quando dicto domino pape placeret, supplicans eisdem dominis commissariis et requirens eosdem quod cum ipse, sicut et alii homines, esset mortalis nec haberet de tempore nisi nunc, placeret eisdem dominis commissariis significare predicto domino pape quod ipsum magistrum quam cicius posset ad ejus presenciam evocaret, quia tunc tantum diceret ipsi domino pape quod esset honor Christi et Ecclesie pro posse suo.

Item requisitus si vellet aliud dicere quare dicti domini commissarii, qui non intromitebant se de facto singularium personarum, sed de facto ordinis supradicti, non deberent bene et fideliter procedere in negotio inquisitionis contra ordinem predictum per dominum papam commisse, eisdem respondit quod non, requirens eos ut bene et fideliter procederent in negotio supradicto.

Quibus peractis, predictus magister ordinis Templariorum dixit quod ad exonerationem consciencie sue volebat predictis dominis commissariis exponere tria de ordine prelibato et ea exponebat eisdem: Quorum primum erat quod ipse magister nesciebat aliquam aliam religionem in qua capelle et ecclesie religionis haberent meliora et pulciora ornamenta et reliquias ad cultum divinum pertinencia, et in quibus per presbiteros et clericos melius deservirent in divinis, exceptis ecclesiis cathedralibus. Secundum erat quod nesciebat aliquam religionem in qua fierent plures elemosine quam in religione eorum, nam in omnibus domibus ordinis, ex generali ordinacione ipsius ordinis, dabant ter in septimana elemosinam omnibus accipere volentibus eam.

Tercium erat quia nesciebat aliquam religionem nec aliquas gentes que pro defensione fidei christiane contra inimicos ipsius fidei promptius personas suas exposuerint morti nec tantum de sanguine effudissent et que magis dubitarentur a catholice fidei inimicis, et quod ex hoc comes Atrabatensis, quando fuit mortuus in partibus ultramarinis, in prelio, voluit quod dicti Templarii essent in acie sua in antegardac, et si credidisset dictus comes magistro dicti ordinis qui tunc erat, predicti comes, magister et alii non periissent. Et quod dictus magister qui tunc erat dixit quod non crederet quod ipse hoc diceret nisi propterea bonum, quia sequendo consilium dicti comes ipse moreretur in prelio, et predictus comes una cum aliis.

Cum autem replicatum fuisset quod predicta ad salvacionem animarum non proderant, ubi catholice fidei deerat fundamentum, respondit ipse magister hoc verum esse et quod ipse bene credebat in unum Deum et in trinitate personarum, et in aliis pertinenciis ad catholicam fidem, et quod unus Deus erat et una fides, et unum baptisma, et una Ecclesia, et quando anima separaretur a corpore, tunc appareret quis bonus et quis malus esset, et quilibet nostrum sciret veritatem eorum de quibus agitur in presenti.

Verum, cum per nobilem virum dominum Guillelmum de | Nogareto, cancellarium regium, qui supervenerat post responsionem factam per dictum magistrum quod nolebat aliter defendere quam suprascriptum fuerit ordinem supradictum, fuisset dictum eidem magistro quod in cronicis que erant apud Sanctum Dionisium continebatur quod tempore Saladini, soldani Babilonie, magister ordinis Templi qui tunc erat et alii majores ipsius ordinis fecerant homagium ipsi Saladino, et quod idem Saladinus, audita adversitate magna quam dicti Templarii tunc passi fuerant, dixerat in publico predictos Templarios fuisse dictam adversitatem perpessos, quia vicio sodomitico laborabant et quia fidem suam et legem prevaricati fuerant.

Dictus magister fuit ex predictis verbis plurimum stupefactus, dicens quod nunquam usque tunc dici audiverat supradicta, sed tamen bene sciebat, quod, eo existente ultra mare, tempore quo erat magister dicti ordinis frater Guillelmus de Bello Joco, ipse Jacobus et multi fratres alii de conventu predictorum Templariorum, juvenes, gueram appetentes, sicut moris est militum juvenum qui volunt videre de factis armorum, et eciam alii qui non erant de conventu eorum, murmurabant contra dictum magistrum, quia durante treuga quam rex Anglie premortuus posuerat inter christianos et Saracenos dictus magister serviebat soldano et eum sibi retinebat placatum. Sed finaliter ipse frater Jacobus et alii de conventu predicto Templariorum fuerunt de hoc contenti, videntes quod dictus magister non poterat aliud facere, quia ordo eorum habebat illis temporibus et tenebat ad manum suam et sub ejus custodia multas civitates et multa fortalicia in confinibus terre dicti soldani, nominando dicta loca que non potuisset aliter custodiisse et eciam tunc perdita extitissent nisi dictus rex Anglie victualia transmisisset.

Postremo predictus frater Jacobus, magister ordinis Templi predicti rogavi[t] humiliter predictos dominos commissarios et dictum cancellarium regium quod placeret eis ordinare et pro[cu]rare quod ipse magister possetn audire missam et alia officia divina et habere capellam suam et c[ap]ellanos.

Et dicti domini commissarii et cancellarius, laudantes devocionem quam pretendeb[at], dixerunt se procuraturos predicta. Eisdem die et loco frater Petrus de Safet ordinis predictorum Templariorum, coqus seu serviens dicti magistri, adductus ad

presenciam eorundem dominorum commissariorum, presente dicto magistro ordinis Templi et dicto cancellario regio, requisitus si volebat dictum ordinem defendere vel aliquid dicer[e]d, quare dicti domini commissarii non deberent procedere in negotio inquisitionis predicte, respondit quod dictus ordo habebat bonos defensores, scilicet dominos papam et regem, et ipse dimitebatur [cons]cienciam suam propter consciencias eorundem, quos reputabat bonas et legales et sanctas persona[s], et erat de earum defensione contentus.

Finaliter autem dixit quod nolebat dictum ordinem defendere et placeret eidem quod inquesta per ipsos dominos commissarios facienda bene et fideliter fieret et [pro]cederenti in eadem. Eisdem die et loco supradicti domini commissarii, pluribus tractatibus et deliberacionibus prehabitis inter eos et examinatis cum diligencia rescriptivis litteris quas [m]ajor pars archiepiscoporum et episcoporum regni Francie, vicariorum vel officialium eorundem, miserant eis super p[ubli]cacione edicti citatorii, facti dicta die veneris ante festum beati Laurentii per eosdem dominos commissarios et mandati in singulis civitatibus et diocesibus in locis contentis in ipso edicto supraposito publicari, inventoque per examinationem scripturarum litterarum predictarum quod publicatio predicti edicti non fuerat facta, sicut debuerat et [a] multis ex predictis archiepiscopis et episcopis, vicariis seu officialibus eorundem, et specialiter in locis in quibus dicti Templarii capti detinebantur. Circumspecto etiam quod multi ex predictis minus plene et aliqui confuse rescripserant, licet nonnulli satis bene resc[ripsis]sentr et edictum publicassent predictum, invento etiam in dictis rescriptivis quod multi ex fratribus ordinis dic[tor]um Templariorum in diocesibus Vassatensi, Tholosano, Claramontensi, Parisiensi et aliis detenti, publicato eis predicto citatorio edicto, precise dixerant quod dictum ordinem Templariorum defendere | volebant, alii vero volebant venire ad presenciam dictorum dominorum commissariorum, aliqui alii quod parati erant obedire eisdem et aliqua alia verba ambigua, aliqui quod ipsum ordinem defendere nolebant. Attendentes dicti domini commissarii, quod dictis fratribus et aliis vocandis evocatis juxta formam commissionis eis facte, procedere habebant et quod incongruum videri posset, si sine presencia illorum qui vocati erant et dixerant se velle predictum ordinem defendere, procederent. Videntes etiam quod multi ex archiepiscopis et

episcopis supradictis, vicariis et officialibus eorundem nichil eis adhuc rescripserant de publicatione predicti edicti. Advertentes insuper quod per eos erat inquirendum contra dictum ordinem Templi, non solum cum fratribus dicti ordinis, verum etiam cum aliis qui non erant de dicto ordine, si qui essent qui scirent eorum de quibus habent contra ipsum ordinem inquirere veritatem. Nolentesf iidem domini commissarii de aliqua precipitatione in tam arduo potissime negotio posse notari supradictis et aliisg pluribus perpensis, deliberaverunt et decreverunt aliud publicum edictum per eos esse denuo transmitendum ad omnes [ar]chiepiscopos et episcopos dicti regni, vicarios et officiales eorundem, super citatione evocandorum ad defensi[one]m dicti ordinis, et etiam ad testimonium perhibendum, prefatum edictum mittentes per litteras patentes, sigillis eorum in pendentisigi[ll]atas, tenorem qui sequitur continentes:

[Lettre des commissaires à l'archevêque de Sens]

«Venerabilibus in Christo patribus, dominis Dei gracia archiepiscopo Senonensi ejus suffraganeis, vicariis et officialibus eorundem, miseracione ejusdem archiepiscopus Narbonensis, Bajocensis, Mimatensis et Lemovicensis episcopi, nec non Matheus de Neapoli, Majoris Caleti Rothomagensis, Sedis apostolice notarius, Johannes de Mantua Tridentine et Johannes de Monte Lauro Magalonensis ecclesiarum archidiaconi, una cum venerabili viro magistro Guillelmo Agarni, Aquensi preposito, legitime excusato cum illa clausula, Quod si non omnes, etc., ad infrascripta per Sedem apostolicam deputati, salutem et mandatis apostolicis humiliter, reverenter et firmiter obedire. Pridem vobis et omnibus aliis archiepiscopis et episcopis regni Francie, vicariis et officialibus vestris signiffficasse meminimus qualiter nos, juxta commissionis nobis facte a domino nostro summo pontifice tenorem, pro inquisitione contra Templariorum ordinem in dicto regno Francie facienda, vocabamus et citabamus per publicum citationis edictum perhemptorie, auctoritate nobis tradite potestatis, predictum ordinem Templariorum, fratres dicti ordinis et omnes evocandos, ut prima die non feriata post festum beati Martini hiemale tunc sequens, nunc vero lapsum, comparerent sufficienter coram nobis Parisius, in aula episcopali, hora prime, super contentis in dictis litteris

apostolicis quarum transcriptum vobis misimus et ea tangentibus, prout justum esset, processuri. Alioquin ex tunc ad contenta in dictis litteris apostolicis procederemus previa ratione, eorum absentia non obstante. Requisivimus insuper et dicta auctoritate districte mandavimus quod vos et vestrum singuli, quam prius comode possetis, faceretis predictae citationis nostre edictum, cum ad vos pervenisset, publice ac solempniter fieri legi, recitari ac publicari clero et populo in cathedralibus et magnis collegiatis ecclesiis, et scolis ubi est studium generale, et in curiis officialium vestrorum, civitatum et diocesum vestrarum, et in principalibus domibus ejusdem ordinis in dictis vestris civitatibus et diocessibus constitutis, ac in locis in quibus fratres ipsius ordinis capti tenebantur, in eis prout hec et alia in nostris litteris quas vobis tunc super hiis [direximus] plenius continentur. Verum cum quam plures ex vobis nullo modo, et alii confusse, et minus plene, licet aliqui satis bene, nobis rescripseritis de publicatione predicti nostri edicti, et nonnulli minus advertentes qualiter nos contra singulares fratres et personas dicti ordinis, contra quos vos archiepiscopi et episcopi inquirere debetis, nullatenus inquirere intendebamus nec poteramus, juxta formam commissionis nobis facte, sed contra ordinem, ut est dictum, intellexisse forsitan videantur, quod nos contra singulares personas et fratres predictos inquirere intenderemus de factis singularibus eorumdem et quod ad nos venire necessario tenerentur, quod nequaquam nostre intencionis extitit nec existit, sed ut venire, si qui essent, qui voluntarie vellent pro dicto ordine respondere, juxta formam litterarum apostolicarum nobis super hec directarum. Adhuc ex superhabundanti et ut maturius procederemus, vocamus et citamus iterato peremptorie, auctoritate nobis tradite potestatis, per hoc publicum nostre citationis edictum prefatum ordinem | Templariorum, fratres dicti ordinis et omnes evocandos quorum interest evocari, quatenus prima die juridica post instans festum Purificacionis beate Marie Virginis compareant sufficienter coram nobis Parisius, in aula episcopali, hora prime, ut super contentis in dictis litteris apostolicis et ea tangentibus, prout justum fuerit, procedatur. Alioquin ex tunc ad contenta in dictis litteris apostolicis ratione previa procedemus, eorum absentia non obstante. Rursus citamus et per vos citari mandamus in generali, sub penis canonicis quibuscumque, omnes ecclesiasticas ac seculares personas, que de dicto Templariorum ordine non sunt

(de quibus Templariis quos expedire videbimus per alias nostras litteras intendimus evocare), cujuscumque status, dignitatis, condicionis et religionis fuerint, in regno Francie existentes, que veritatem noverint de criminibus eidem ordini impositis vel eorum aliquo de quibus fit mencio in litteris apostolicis antedictis, et specialiter de apostasia a fide, ydolatria, heresi et peccato contra naturam, ut eisdem loco et tempore, personaliter, sub penis predictis, compareant coram nobis, perhibituri super predictis testimonium veritati. Porro, ut predicta ad dictorum ordinis fratrum ac omnium evocandorum, et quorumcumque noticiam publicam deferantur, circumspeditionis vestre prudenciam, auctoritate apostolica requirimus et in virtute sancte obediencie districte injungimus et mandamus, quatenus quam prius comode potueritis, faciatis supradicta, cum ad vos pervenerint, publice ac solempniter fieri legi, recitari et publicari clero et populo in suprascriptis locis, et specialiter in locis in quibus fratres ipsius ordinis capti tenentur, in presencia eorumdem, et in aliis magnis locis de quibus vobis videbitur expedire. Et si aliqui ex fratribus dicti ordinis qui capti tenentur, dicant vel dixerint se velle pro dicto ordine respondere vel ipsum defendere, ipsos ad nos immediate Parisius, sub tuta et fide custodia, transmitti requiratis per gentes regias et custodibus eorumdem, ut in premissis et ea tangentibus, prout justum fuerit, procedatur. Nos autem predictis gentibus regiis et custodibus damus, presentibus nostris litteris, ut predicta compleant, in mandatis ac eciam super hiis dominus rex Francorum illustris predictis gentibus suis scribit. Vos vero certificetis nos de omnibus que feceritis super predictis et si qui et quot fratres dicti ordinis in vestris civitatibus et diocessibus tenebantur, et si quid et que dixerint ad predicta de premissis omnibus et singulis facientes ad cautellam fieri publica instrumenta, que manu publica consignata vel sigillis autenticis communita in dicto termino vel ante, per aliquem vestrum ydoneum, certum et tutum nuncium Parisius nobis vel nostrum alteri transmitatis, ita solerter super hiis vos habentes quod de diligencia commendari et de negligencia redargui minime valeatis. Nec volumus vos latere quod illi ex vobis qui negligentes in premissis fuerint, ulcionem canonicam et indignacionem Sedis apostolice poterunt merito formidare.

Sane easdem litteras earum reddi precipimus portitori, quarum presentacionid vestras litteras concedatis eidem in omnes et singulos qui execucionem presencium

litterarum, directe vel indirecte, publice vel occulte, per se vel per alium seu alios, turbare vel impedire quomodolibet, seu in eis aliquid imutare vel contra ejus voluntatem auferre, vel detinere presumpserint, in hiis scriptis excommunicationis sententiam proferentes. In quorum omnium testimonium sigilla nostra presentibus litteris duximus apponenda.

Actum et datum Parisius, in dicta episcopali aula, die vicesimo octavo novembris, anno Domini millesimo CCC nono, indictione octava, pontificatus sanctissimi patris et dominig domini Clementis pape quinti anno quinto».

Porro quia mittere predictum edictum fuisset inutile, quoad illos qui capti tenentur et pro defensione dicti ordinis se velle venire responderunt ad presenciam eorundem dominorum commissariorum, nisi fuissent qui predictos captos ad eos Parisius sub fida et tuta custodia adduxissent, volentes ut dictum citacionis eorum edictum debitum sortiretur effectum, obtinuerunt a predicto domino rege Francorum illustri, qui in premissis se favorabiliter prebuit et benignum pro adductione fratrum dicti ordinis detentorum qui venire vellent ad dominos commissarios supradictos pro defensione ordinis supradicti evectionibus et expensis ministrandis eisdem ac custodia eorundem, dirigi litteras suas regias omnibus senescallis et ballivis regni sui, tenorem qui sequitur continentes:

[Lettre de Philippe le Bel aux baillis de Rouen, Gisors et Caen]

«Philippus, Dei gracia Francorum rex Rothomagensi, de Gizorcio et Cadomi ballivis et eorum loca tenentibus, salutem. Cum dilecti et fideles archiepiscopus Narbonensis, Bajocensis, Mimatensis et Lemovicensis episcopi, ac discreti viri Matheus | de Neapoli, Majoris Caleti Rothomagensis, Johannes de Mantua Tridentine, et Johannes de Monte Lauro Magalonensis ecclesiarum archidiaconi, una cum magistro Guillelmo Agarni, preposito Aquensi, legittime excusato, cum illa clausula Quod si non omnes, etc., ad inquirendum contra ordinem Templi in regno nostro Francie per Sedem apostolicam deputati, speciales amici nostri, dudum omnibus archiepiscopis et episcopis regni ejusdem, eorum vicariis et officialibus, dederunt in mandatis ut publicum sue

citacionis edictum quod fecerant pro procedendo in dicto negotio juxta mandatum a dicta Sede apostolica eis missum, in suis cathedralibus et magnis collegiatis ecclesiis et scolis ubi est studium generale, ac curiis officialium suorum, in principalibus domibus ejusdem ordinis in suis civitatibus et diocessibus constitutis facerent solempniter publicari, legi et exponi, et inde fieri publica instrumenta, et nunc hoc idem mandant fieri in locis in quibus Templarii capti tenentur, prout in litteris eorumdem plenius continetur, ac nonnulli Templarii dixerint et responderint, quod si possent et facultatem haberent, libenter venirent ad presenciam eorumdem, dictum Templi ordinem defensuri, prout in quorundam archiepiscoporum et episcoporum vel eorum officialium responsionibus continetur, vobis et vestrum cuilibet mandamus, quatenus omnes Templarios in ballivisi vestris detentos qui sponte, voluntarii et sine coactione ad archiepiscopum, episcopos et archidiaconos supradictos, pro deffendendo prefatum ordinem, non se aut alias singulares personas (cum deputati predicti contra fratres singulares dicti ordinis aut de hiis que ipsos tangunt tanquam singulares personas, inquirere non intendant nec possint, secundum a predicta sede traditam sibi formam), Parisius, ad presenciam deputatorum ipsorum, sub tam fida, tuta et certa custodia quod non possint aufugere, et ita caute et segregatim, quod se invicem non valeant subornare, aut aliquas collusiones, falsitates, machinationes aut subterfugia fabricare, per que inquisitionis predicte negotio impedimentum prestetur, faciatis adduci sine dilacione aut contradicione quacumque, ita quod ad primam diem juridicam post instans festum Purificationis beate Marie Virginis, quam idem deputati ad procedendum in dicto negotio assignarunt, se possint eorum conspectui presentare, facientes nichilominus eos et ipsorum conductoribus sine deffectu de ydoneis expensis et evectionibus provideri. Damus autem administratoribus bonorum dicti ordinis et omnibus deputatis ad custodiam personarum ipsarum, cujuscumque status existant, tenore presencium in mandatis sub omni pena quam possent incurere contrarium faciendo, ut vobis in premisis omnibus obediant, sicut nobis.

Actum Parisius, vicessima sexta die novembris, anno Domini millesimo CCC nono».

Item cum ab aliquibus diceretur quod custodes dictorum Templariorum in aliquibus partibus dicti regni redebant se difficiles ad representandum dictos Templarios ordinariis eorumdem seu eorum gentibus, quando ex officio ipsorum inquirentes vel edictum publicare volentes, necessariam habebant presenciam eorumdem, fuerunt, de voluntate eorumdem dominorum commissariorum, per venerabilem virum dominum Philippum de Voeto, prepositum Pictavensem et discretum virum Johannem de Jamvilla predictos, deputatos ad custodiam predictorum Templariorum in provinciis Remensi, Senonensi et Rothomagensi, ad tollendum dictum impedimentum, misse littere continencie infrascripte:

[Lettre de Philippe de Voët et Jean de Janville aux superintendants commis à la garde des templiers et à leurs gardiens à Orléans et dans le diocèse d'Orléans]

Philippus, prepositus ecclesie Pictavensis ac Johannes de Jamvilla, ostiarius serenissimi principis domini regis Francorum, ad custodiam, visitacionem translacionemque personarum Templariorum in Remensi, Senonensi et Rothomagensi provinciis auctoritate apostolica et regia deputati, universis et singulis superintendentibus custodie Templariorum custodibusque eorumdem Aurelianis et in Aurelianensi diocesi constitutis, salutem. Mandamus vobis et vestrum cuilibet, quatenus quoscumque per reverendum patrem dominum Aurelianensem episcopum vel per certum mandatum ipsius de quo per litteras ipsius vobis constabit, fueritis requisiti, liberum accessum ad publicandum, legendum et denunciandum semel vel pluries litteras apostolicas seu tenorem ipsarum et ad exequendum mandatum reverendorum patrum et dominorum archiepiscopi Narbonensis, Bajocensis, Mimatensis etc Lemovicensis episcoporum, magistrorum Mathei de Neapoli, sacrosancte Romane ecclesie notarii, Tridentine et Magalonensis archidiaconorum, auctoritate apostolica add inquirendum contra ordinem Templariorum et statum ipsius ordinis deputatorum, sine difficultate qualibet prebeatis, nullo a nobis alio expectato mandato, ipsosque Templarios eidem Aurelianensi episcopo vel certo mandato ipsius exhibeatis et presentetis, et ad certum mandatum ipsius sub fida custodia Parisius adducatis, quociens ab ipso fueritis requisiti.

Mandantes et injungentes auctoritate predicta administratoribus et curatoribus bonorum Templi Parisiensis, quatenus vobis pro ipsis sub fida custodia adducendis et reducendis | convenienter provideant de expensis, injungentes nichilominus omnibus et singulis justiciariis domini regis, ut vobis in premissis et premissa tangentibus efficaciter pareant et intendant. Datum et sigillis nostris sigillatum die martis in octabis beati Martini hiemalis, anno Domini millesimo CCC nono».

Acta fuerunt hec anno, indictione, pontificatu, diebus et locis predictis, reserentibus me Floriamonte Dondedei, Bernardo Filholi, Guillelmo Radulphi, Bernardo Humbaldi, Hugone Nicolai et Johanne Louetih, notariis supradictis.

In ista pagina nichil scriptum est.

Додаток 7. Булла *Ad providam*

Ad providam, in *Decrees of the Ecumenical Councils*, vol. 1: *Nicaea I to Lateran V*, ed. Norman P. Tanner (London: Sheed & Ward; Washington, DC: Georgetown University Press, 1990), 343–45

Ad perpetuam rei memoriam. Ad providam Christi vicarii praesidentis in specula apostolicae dignitatis circumspectionem pertinet, vices pensare temporum, emergentium negotiorum causas discutere ac personarum attendere qualitates, ut ad singula debitum dirigens necessariae considerationis intuitum et opportunaе manum operationis apponens de agro Domini sic vitiorum tribulos eruat ut virtutes amplificet, sic praevaricandum spinas tollat ut evellendo plus plantet quam destruat, et in loca vacua per eradicationem nocentium tribulorum devota Deo plantaria transferendo, potiore praebet de provisa et utili eorumdem locorum unione et translatione laetitiam quam vera iustitia, quae compassionem habet doloris, intulerit detrimentum personarum locorum huiusmodi per ruinam; sic enim sufferendo quod officit et subrogando quod proficit, virtutum profectus amplificat et sublata de medio meliori sub rogatione restaurat. Dudum siquidem ordinem domus Militiae Templi Ierosolimitani propter magistrum et fratres ceterasque personas dicti ordinis in quibuslibet mundi partibus consistentes variis et diversis non tam nefandis quam infandis, pro dolor, errorum et scelerum obscenitatibus, pravitatibus, maculis et labe respersos, quae propter tristem et spurcidam eorum memoriam praesentibus subticemus eiusque ordinis statum, habitum atque nomen non sine cordis amaritudine et dolore, sacro approbante concilio, non per modum diffinitivae sententiae, cum eam super hoc secundum inquisitiones et processus super hiis habitos non possemus ferre de iure, sed per viam provisionis seu ordinationis apostolicae, irrefragabili et perpetuo valitura substulimus sanctione, ipsum prohibitioni perpetuae supponentes districtius inhibendo, ne quis dictum ordinem de cetero intrare vel eius habitum suscipere vel portare aut pro Templario gerere se praesumeret. Quod si quis contrafaceret, excommunicationis incurreret sententiam ipso facto. Universa etiam bona ordinis praelibati apostolicae sedis ordinationi et dispositioni auctoritate apostolica

duximus reservanda, inhibentes districtius ne quis, cuiuscumque conditionis vel status exsisteret, se de personis vel bonis huiusmodi aliquatenus intromitteret vel circa ea in praeiudicium ordinis seu dispositionis apostolicae per sedem eandem, ut praemittitur faciendae, aliquid faceret, innovaret vel etiam attentaret, decernentes ex tunc irritum et inane, si secus a quoquam scienter vel ignoranter contingeret attentari ; ac postmodum ne dicta bona quae dudum ad subsidium Terrae sanctae et impugnationem inimicorum fidei Christianae a Christi cultoribus data, legata, concessa et acquisita fuerunt, debita gubernatione carentia tamquam vacantia deperirent vel converterentur in usus alios quam in illos ad quos fuerant pia devotione fidelium deputata, vel propter tarditatem ordinationis et dispositionis huiusmodi eorum destructio vel dilapidatio sequeretur, cum fratribus nostris sanctae Romanae ecclesiae cardinalibus necnon patriarchis, archiepiscopis, episcopis et praelatis ac etiam cum nonnullis excellentibus et illustribus personis, is cum reliquorum quoque absentium praelatorum et etiam capitulorum et conventuum, ecclesiarum et monasteriorum procuratoribus in dicto concilio constitutis, habuimus ardua, morosa et diversa consilia et tractatus, ut per huiusmodi consiliorum et tractatum deliberationem praehabitam diligentem dictorum bonorum ordinatio et dispositio ad honorem Dei, augmentum fidei, exaltationem ecclesiae, dictae Terrae subsidium, salutem quoque fidelium et quietem, salubris et utilis proveniret; postque utique longa, praemeditata, provisa et matura consilia, suadentibus plurimis iustis causis, nostra et dictorum patrum necnon patriarcharum, archiepiscoporum, episcoporum et aliorum praelatorum ac excellentium et illustrium personarum praedictorum in dicto concilio tunc praesentium, deliberationes et consilia in hoc finaliter resederunt, ut praedicta bona ordini Hospitalis sancti Iohannis Ierosolimitani et ipsi Hospitali ac dilectis filiis magistro et fratribus Hospitalis eiusdem, nomine Hospitalis et ordinis eorundem, qui tamquam athletae Domini prodefensione fidei se periculis mortis iugiter exponentes, onerosa nimis et periculosa dispendia continue perferunt in partibus transmarinis, in perpetuum unirentur. Nos igitur inter cetera mundi loca, in quibus vigere dinoscitur observantia regularis, dictum ordinem Hospitalis et ipsum Hospitale sinceram caritatis plenitudine prosequentes ac attendentes, quod sicut evidentia facti docet in eo divinis obsequiis ferventer insistitur, pietatis et misericordiae

opera vigilantibus studiis exercentur, fratres Hospitalis ipsius mundanis spretis illecebris devotum impendentes Altissimo famulatum ac pro recuperatione Terrae praedictae tamquam intrepidi Christi pugiles ferventibus studiis et desideriis intendentes, quaelibet ducunt humana pericula in contemptum; considerantes quoque quod ex hoc tanto eorundem magistri et fratrum dictorum ordinis et Hospitalis crescet strenuitas, animorum fervor augebitur et ipsorum roborabitur fortitudo ad propulsandas nostri Redemptoris iniurias et hostes eiusdem fidei conterendos, quanto ipsorum potentia in opulentioribus facultatibus augmentata, onera quae prosecutionis tanti negotii necessitas exigit, levius et facilius poterunt supportare et propterea non indigne vigiles redditi studiisque sollicitis excitati, ut ad sui status augmentum opem et operam impendamus, eodem sacro approbante concilio, ipsam domum Militiae Templi ceterasque domos, ecclesias, capellas, oratoria, civitates, castra, villas, terras, grangias et loca, possessiones, jurisdictiones, redditus atque iura omniaque alia bona immobilia et mobilia vel se moventia, cum omnibus membris, iuribus et pertinendis suis, ultra et citra mare ac in universis et quibuslibet mundi partibus consistentia, quae ipse ordo et dicti magister et fratres ipsius ordinis Militiae Templi, tempore quo ipse magister et nonnulli ex eisdem fratribus Militiae Templi in regno Franciae communiter capd fuerunt videlicet anno Domini millesimo trecentesimo octavo mense octobris, per se vel per quoscumque alios iure habebant, tenebant et possidebant vel ad eosdem domum et ordinem Militiae Templi, et dictos magistrum et fratres ipsius ordinis Militiae Templi quomodolibet pertinebant necnon nomina, actiones et iura, quae praedicto tempore capdonis ipsorum eisdem domui, ordini vel personis ipsius ordinis Militiae Templi quocumque modo competebant vel competere poterant contra quoscumque, cuiuscumque dignitatis, status vel conditionis exsisterent, cum omnibus privilegiis, indulgentiis, immunitatibus et libertatibus, quibus praefati magister et fratres dictorum domus et ordinis Militiae Templi et ipsa domus et ordo per sedem apostolicam vel per catholicos imperatores, reges et principes et fideles alios vel quocumque alio modo erant legitime communiti, eidem ordini Hospitalis sancti Iohannis Ierosolimitani et ipsi Hospitali donamus, concedimus, unimus, incorporamus, applicamus et annectimus in perpetuum de apostolica plenitudine potestatis, exceptis bonis quondam dicti ordinis ipsius Militiae

Templi consistentibus in regnis et terris carissimorum in Christo filiorum nostrorum Castellae, Aragoniae, Portugaliae et Maioricarum regum illustrium extra regnum Franciae, quae a donatione, concessione, unione, applicatione, incorporatione et annexione praedictis specialiter excipienda duximus et etiam excludenda, ex nihilominus dispositioni et ordinationi sedis apostolicae reservantes, inhibitionem dudum per alios processus nostros factam, ne quis videlicet, cuiuscumque conditionis vel status existeret, se de personis et bonis huiusmodi aliquatenus intromitteret vel circa ea in praeiudicium ordinationis seu dispositionis sedis eiusdem faciendae de illis necnon decreti nostri interpositionem, quoad personas et bona, in dictis regnis et terris eorumdem regum proxime expressorum consistentia, omnino manere volentes in pleno robore firmitatis, quousque de bonis et rebus praedictis in eisdem regnis et terris consistentibus, per dispositionem sedis eiusdem fuerit aliter ordinatum, occupatores quoque dictorum bonorum aut illicitos detentores, cuiuscumque status, conditionis, excellentiae vel dignitatis exstiterint, etiam si pontificali, imperiali vel regali praefulgeant dignitate, nisi infra unius mensis spatium, postquam super hoc per dictos magistrum et fratres ipsius Hospitalis vel ipsorum quemlibet aut procuratorem seu procuratores eorum fuerint requisiti, dicta bona dimiserint iliaque plene et libere restituerint ordini ipsius Hospitalis et eidem Hospitali aut magistro seu prioribus vel praeceptoribus aut fratribus Hospitalis eiusdem, in quibuscumque partibus et provinciis constitutis eorumque singulis vel procuratori seu procuratoribus eorumdem, eiusdem ordinis ipsius Hospitalis nomine, etiamsi dicti priores, praeceptores et fratres ipsius Hospitalis et procuratores ipsorum et eorum quilibet a dicto magistro ipsius Hospitalis mandatum super hoc specialiter non haberent, dum modo procuratores praedicti a dictis prioribus et praeceptoribus vel eorum singulis in provinciis et partibus, in quibus huiusmodi priores et praeceptores exstiterint deputati, mandatum super hoc habuerint vel ostenderint speciale. Qui omnes et singuli, videlicet priores et praeceptores et fratres dicto magistro, procuratores vero praedicti eisdem prioribus et praeceptoribus eorumque singulis, a quibus super hiis fuerint deputati, plenum super omnibus, gestis, actis, receptis et procuratis per eos quomodolibet in hac parte computum et rationem ponere et reddere teneantur, necnon omnes qui scienter occupatoribus et detentoribus

praelibatis in occupatione vel detentione huiusmodi dederint consilium, is auxilium vel favorem, publice vel occulte, excommunicationis, capitula vero collegia seu conventus ecclesiarum et monasteriorum necnon universitates civitatum, castrorum, villarum et aliorum locorum et ipsas civitates, castra, villas et loca, quae in hiis culpabilia exstiterint, ac etiam civitates, castra et loca, in quibus detentores et occupatores huiusmodi dominium obtinuerint temporale, si huiusmodi domini temporales in dimittendo bona praedicta et restituendo illa magistro et fratribus ordinis et Hospitalis eiusdem, nomine Hospitalis ipsius, obstaculum adhibebunt et infra dictum mensem ab huiusmodi praemissis non destiterint, postquam super hoc, ut praemittitur, fuerint requisiti, ipso facto interdicti sententiis decernimus subiacere, a quibus absolvi non possint, donec super hiis plenam et debitam satisfactionem curaverint exhibere et nihilominus occupatores et detentores huiusmodi vel praestantes eisdem, ut praemittitur, auxilium, consilium vel favorem sive singulares personae sive capitula, collegia seu conventus ecclesiarum et monasteriorum ac universitates civitatum, castrorum, terrarum vel aliorum locorum exstiterint, praeter poenas praescriptas, omnibus quae a Romana vel aliis ecclesiis quibuscumque tenent in feudum, ipso facto decernimus fore privatos sive privata, ita quod ad ecclesias, ad quas spectant, illa libere sine contradictione aliqua revertantur earumque ecclesiarum praelati sive rectores de ipsis pro sua voluntate disponant, sicut utilitati ecclesiarum ipsarum viderint expedire. Nulli ergo ... Si quis ...

Dat. Vienna, VI nonas maii, pontificatus nostri anno septimo.

Додаток 8.

Incipit prologus Régule pauperum commilitonum Christi Templique Salomonici.

1. Omnibus in primis sermo noster dirigitur quicumque proprias voluntates sequi contempnunt et summo ac vero regi militare animi puritate cupiunt, ut obedientiae armaturam praeclaram assumere intentissima cura implendo praeoptent et perseverando impleant. Hortamur itaque qui usque nunc militiam saecularem, in qua Christus non fuit causa, sed solo humano favore amplexati estis, quatinus horum unitati, quos Deus ex massa perditionis elegit et ad defensionem sanctae ecclesiae gratuita pietate composuit, vos sociandos perenniter festinetis.

2. Ante omnia autem quicumque es, o Christi miles, tam sanetam conversationem eligens, te circa professionem tuam oportet puram adhibere diligentiam ac firmam perseverantiam, que a Deo tam digna, sancta et sublimis esse dinoscitur, ut si pure et perseveranter observetur inter militantes qui pro Christo animas suas dederunt sortem obtinere mereberis. In ipsa namque reflomit jam et revixit ordo militaris, qui despecto justicie zelo non pauperes aut aecclesias defensare, quod suum erat, sed rapere, spoliare, interficere conldebant. Bene igitur nobiscum agitur quibus dominas et salvator noster Iesus Christus amicos suos a civitate sancta in confinium Franciae ac Burgundie direxit, qui pro nostra sainte vereque fidei propagatione non cessant animas suas hostiam Deo placentem offerre.

3. Nos ergo cum omni gratulatione ac fraterna pietate precibusque magistri Hugonis, in quo predicta milicia sumpsit exordium, cum Spiritu sancto intimante ex diversis ultra montanae provinciae mansionibus, in sollempnitate Sancti Hylarii, anno M et C et XXVIII ab incarnato Dei filio, ab inchoatione predictae railiciae nono, ad Trekas, Deo duce, in unum convenimus. Et modum et observantiam equestris ordinis per

Починається пролог Правила бідних рицарів Христа і Храму Соломона.

1. Передусім наше слово звертається до всіх, хто зневажає власну волю, прагнучи з чистотою душі служити верховному і істинному Цареві, щоби з якнайбільшою ревністю обрали та постійно носили славну зброю послуху. Отож закликаємо вас, хто до цього вели життя світських рицарів, хто прийняв титул рицаря, щоб досягти людської слави, але не в ім'я служіння Ісуса Христа, від проходження за тими, кого Господь обрав з маси приречених і кому він повелів у великій милості своїй захищати Святу Церкву, і закликаємо не поспішати приєднуватися до них назавжди.

2. Передусім, ким би ти не був, о воїне Христовий, обираючи таке святе життя, ти повинен докладати чистої старанності та мати тверду наполегливість у своїй професії. Адже вона визнана Богом гідною, святою і піднесеною настільки, що якщо ти будеш її чисто і наполегливо дотримуватися, то заслужиш долю серед тих, хто віддав свої життя за Христа. Бо саме в ній військовий орден оновився і відродився, оскільки ті, хто знехтували ревністю до справедливості, не захищали бідних чи церкви, як належало, а прагнули грабувати, пюндрувати й убивати. Отже, ми дійсно благословенні, адже Господь і наш Спаситель Ісус Христос направив Своїх друзів із Святого міста до меж Франції та Бургундії, де вони невпинно приносять свої життя як жертву, приємну Богові, заради нашого спасіння та поширення істинної віри.

3. Отже, ми з великою радістю, братньою побожністю та за молитвами магістра Гуго, з якого почався цей згаданий орден, під натхненням Святого Духа зібралися з різних домів за горами. Це сталося у день святого Іларія, в році 1128 від втілення Сина Божого, у дев'ятий рік від заснування згаданого ордену. Ми, з Божого провидіння, зібралися разом у Труа і мали честь заслухати з уст самого магістра Гуго порядок і настанови рицарського ордену, викладені по главах.

singula capitula ex ore ipsius predicti magistri Hugonis audire meruimus, ac juxta noticiam exiguitatis nostrae scienciae, quod nobis videbatur bonum et utile collaudavimus; verum enimvero quod nobis videbatur absurdum.

4. Omneque quod in presenti concilio nequivit esse nobis memorialiter relatam ac computatum, non levitate sed consulte providentiae et discretioni venerabilis patris nostri Honorii ac incliti patriarchae Ierosolimitani Stephani, fertilitate ac necessitate non ignari orientalis regionis necnon pauperum commilitonum Christi, consilio comraunis capituli, unanimiter commendavimus. Sane autem prorsus licet nostri dictaminis auctoritate permaximus numerus religiosorum patrum qui illo concilio diuina amraonitione convenerunt coramendat, non debemus silenter transire quibus videntibus et veras sententias proferentibus.

5. Ego Iohannes Michaelensis presentis pagine, jussu concilii ac venerabilis abbatis Glarevaliis B[ernardi], cui creditum ac debitum hoc erat, Iumilis scriba esse divina gralia merui.

6. Nomina patrum residentium in consilio.

— Primus quidem residet M[atthaeus] Albanensis episcopus, Dei gratia sancte romane aecclisiae legatus.

— Deinde R[ainaldus] archiepiscopus Remensis.

— Tercius He[nricus] archiepiscopus Senonensis.

— Dehinc coepiscopi eorum G[aufridus] Carnotensis episcopus-, G[oslenus] Suessonom episcopus; episcopus Parisiacensis; episcopus Trecensis; presul Aurelianensis; episcopus Autisiodorum; episcopus Meldensis; N. Gatholonensis; episcopus Laudunensis; episcopus Belvacensis.

— Abbas Vezelacensis, qui non multum post factus est Ludunensis archiepiscopus ac sancte Romanae aecclisiae legatus; abbas Gistellensis (a); abbas Pontiniacensis; abbas Trium foncium; abbas

Відповідно до наших знань і скромного розуміння, ми схвалили те, що здавалося нам добрим і корисним, а те, що видавалося нам недоцільним, відкинули.

4. Усе те, що на цьому соборі не могло бути нам пам'ятно передано та підраховано, ми, не через легковажність, а зважено, передали під розсуд і мудрість нашого вельмишановного отця Гонорія та славного єрусалимського патріарха Стефана, які добре знають родючість і потреби східного краю, а також убогих воїнів Христових, за порадою загального капітулу та одноставною згодою.

Безперечно, хоча за авторитетом нашого рішення велика кількість духовних отців, які зібралися на цьому соборі за божественним покликом, це схвалюють, ми не повинні мовчати перед тими, хто бачив це і висловлював істинні судження.

5. Я, Йоанн Міхельський, цієї сторінки, за наказом собору та вельмишановного абата Клерво Бернарда, якому це було довірено й належало, з Божою благодаттю удостоївся бути смиренним писарем.

6. Імена отців, присутніх на соборі.

— Першим був М[атвій], єпископ Альбанський, з Божої милості легат святої Римської Церкви.

— Далі йшов Р[ено], архієпископ Реймський.

— Третім був Г[енріх], архієпископ Санський.

— Потім їхні співєпископи: Г[отфрід], єпископ Шартрський; Г[ослен], єпископ Суассонський; єпископ Паризький; єпископ Труаський; прелат Орлеанський; єпископ Осерський; єпископ Мо; Н. Шалонський; єпископ Ланський; єпископ Бове.

— Абат Везеле, який невдовзі після цього став архієпископом Ліонським і легатом святої Римської Церкви; абат Сіто; абат Понтіньї; абат Труафонтен; абат святого Діонісія в Реймсі; абат святого Стефана в Діньоні; абат Модемського монастиря.

— Вище згаданий абат Б[ернард] Клервоський також був присутній, і його думку вільно схвалювали ті, хто вже висловився.

sancti Dionisii de Remis; abbas Sancti Stephani de Dignonio (6) ; abbas Molesmii.

— Supra nominatus abbas B[emardus] Glarevallis non defuit, cujus sententiam prescripti libéra voce collaudabant.

— Fuerunt autem magister Albericus Remensis et magister Pulgerius, ac complures alii, quos longum est enumerare. Geterum vero de non litteratis idoneum nobis videtur ut testes amatores veritatis adducantur in médium: Gomes Theobaudus, comesque Nivernensis, ac Andréas de Baudimento, intentissima cura quod erat optimum scrutantes, quod eis videbatur absurdum vituperantes, in concilio sic asistebant.

7. Ipse vero magister militiae, Hu[go] nomine re vera non defuit, et quosdam de fratribus suis secum habuit : verbi gratia, fratrem Godofridum, fratrem Rolallum, fratrem Gaufridum Bisol, fratrem Paganum de Monte Desiderii, Archenbaudum de Sancto Amano. Iste vero magister H[ugo], cum istis discipulis, modum et observantiam exiguè inchoationis sui militaris ordinis qui ab illo qui dicit Ego principium qui et loquor vobis, sumpsit exordium, juxta memoriae sue noticiam supranominatis patribus intimavit.

8. Placuit itaque concilio ut consilium ibi lima et consideratione divinarum scripturarum diligenter examinatum, tamen cum providentia papae Romanorum, ac patriarchae Ierosolimitarum nec non et capituli assensu pauperum comilitonum Templi quod est in Ierusalem scripto commendaretur, ne oblivioni traderetur, et inenodabiliter servaretur, ut recto cursu ad suum conditorera, cujus dulcedo tam mel superat, ut ei comparaLum, velut absintum fit amarissimum, pervenire digne mereantur, prestante cui militant et militare queant per infinita seculorum secula. Amen.

— Також були присутні магістр Альберік Реймський і магістр Пульгерій, а також багато інших, яких занадто довго перераховувати.

Щодо ж тих, хто не був освіченим, нам здається слушним привести як свідків любителів істини: граф Тібо, а також граф Неверський і Андре де Бодемон, які з найпильнішою увагою досліджували те, що було найкращим, і засуджували те, що їм здавалося недолугим, таким чином беручи участь у раді.

7. Сам же магістр війська, на ім'я Гуго, насправді не відсутній був, і мав із собою деяких своїх братів: наприклад, брата Готфріда, брата Ролалла, брата Готфріда Бісола, брата Пагана з Монте-Дезідеріо, Аршамбо де Сен-Аман. Цей магістр Гуго разом із цими учнями повідомив вищезгаданим отцям, згідно зі своєю пам'яттю, спосіб і правила скромного початкового заснування свого військового ордену, який отримав початок від Того, хто каже: «Я є початок, що і говорю до вас».

8. Отже, собор ухвалив, щоб рішення, прийняті там, а також роздуми й уважне вивчення Божественних Писань були ретельно досліджені та, за провидінням Папи Римського, патріарха Єрусалимського, а також за згодою капітулу Бідних братів-рицарів Храму, що в Єрусалімі, — були передані письмово, аби не віддати їх забуттю та зберегти неухильно. Це було зроблено для того, щоб, ідучи прямим шляхом, вони сподобилися достойно дійти до свого Творця, солодкість якого перевершує навіть мед, так що все інше в порівнянні з Ним стає гірким, мов полин. Нехай це буде можливим завдяки Тому, кому вони служать і ради кого воюють — у незкінченні віки віків. Амінь.

Incipit Régula pauperum commilitonum Sancte Trinitatis.

9. Qualiter divinum officium audiant.

Vos quidem propriis voluptatibus abrenunciantes atque alii pro animarum sainte vobiscum ad terminum cum equis et armis summo Régi militantes, matutinas et omne servitium integrura, secundum canonicam institutionem ac regularium doctorum sancte civitatis consuetudinem, pio ac puro afflectu audire universaliter studeatis. Idcirco vobis, venerabiles fratres, maxime debetur, quia, presentis vite luce despecta, contemplo que vestrorum corporum cruciatu, sedentem mundum pro Dei amore vilescere perhenniter promisistis: divino cibo refecti et sacrati ac dominicis praeceptis emditi et flrmati, post misterii divini consum mationem nullus pavescat ad pugnam, sed paratus sit ad coronam.

10. Quot orationes dominicas si audire nequerint dicent.

Geterum si aliquiis f rater negocio orientalis Christianitatis forte remotus, quod sepius evenisse non dubitamus, et pro tali absentia Dei servicium non audierit, pro matutinis XIII orationes dominicas, ac pro singulis horis septem, sed pro vesperis novem dicere coUaudamus ac libère voce unanimiter affirmamus. Isti etenim in salutifero labore ita directi non possunt occurrere hora competenti ad divinum

Починається Правило бідних братів-рицарів Святої Трійці.

9. Як слід слухати Божественну службу

Ви, що відмовилися від власних задоволень і, разом з іншими, для спасіння душ своїх до кінця життя служите Всевишньому Царю з кінями та зброєю, маєте докладати всіх зусиль, щоб із благочестивим і чистим наміром повсюдно та у повноті слухати ранкові богослужіння та всі інші служби, відповідно до канонічного порядку і звичаєм учених отців святої Церкви. Адже це вам, вельмишановні брати, належить понад усе, бо, ви ж, відкинувши цей тлінний світ і знехтувавши страждання, принесені вашим тілом, поклялися у вічній любові до Господа: укріплені споживанням божественної плоті, освячені і натхнені заповідями Господа нашого - по закінченні таїнства божого хай ніхто з вас не злякається йти в битву, але приготується увінчати чола свої короною.

10. Скільки молитов "Отче наш" слід промовляти, якщо неможливо бути присутнім на службі

Якщо якийсь брат, зайнятий справами східного християнства і, можливо, перебуває далеко (що, як ми не сумніваємося, часто трапляється), і через таку відсутність не чув Божу службу, то ми схвалюємо і одностайно стверджуємо, що він повинен промовити тринадцять молитов "**Отче наш**" за ранкову службу, по сім за кожну з годинних молитов, а за вечірню – дев'ять.

officium, sed, si fieri potest, horae constitute non pretereant ante institutum debitum.

11. Qualiter milites seculares recipiantur.

Si quis miles ex massa perdicionis, vel aller secularis, seculo volens renunciare, vestram communionem et vitam elegerit, non ei statim assenciatur sed juxta illud apostoli probate spiritus si ex Deo sunt; et sic ei ingressus concedatur. Legatur igitur régula in ejus presencia, et si ipse preceptis exposite regulae diligenter obtemperaverit tune, si magistro et fratribus ejus recipere placuerit, convocatis fratribus, desiderium et petitionem suam cunctis animi puritate patefaciat. Deinde vero terminus probacionis in consideratione et providencia magistri secundum honestatem vite petentis omnino pendeat.

12. De fratribus qui per diversas provincias proficiscuntur.

Ubi autem milites non excommunicatos congregare audierint, illuc pergere, non considérantes tam temporalem utilitatem quam eternam animarum illorum salutem, dicimus. Uis autern fratribus in ultra marinis partibus spe subvectionis ita directis, hac conventione eos qui militari ordini se jungere perhenniter voluerint recipere conlaudamus : ut in presencia episcopi illius provinciae uterque convenient et voluntatem

Бо ті, хто зайняті таким спасенним трудом, не завжди можуть бути присутніми у відповідний час на богослужінні, проте, якщо це можливо, вони не повинні пропускати відведені години молитви до настання обов'язку.

11. Як слід приймати світських лицарів

Якщо якийсь лицар із натовпу приречених (на погибель) або інший світський чоловік, бажаючи зрестися світу, обере ваше братерство і спосіб життя, йому не слід негайно давати згоду, а, згідно зі словами апостола, потрібно «випробовувати духів, чи вони від Бога». Лише після цього йому може бути надано дозвіл на вступ. Отже, перед ним слід прочитати устав, і якщо він ретельно підкориться викладеним заповідям, тоді, якщо магістр і брати захочуть його прийняти, нехай він, у присутності зібраних братів, відкрито і з чистим серцем висловить своє бажання і прохання. Далі ж випробувальний термін повинен повністю залежати від розсуду і мудрості магістра, з урахуванням чеснот і способу життя того, хто бажає вступити.

12. Про братів, які подорожують різними провінціями

Якщо вони почують, що десь збираються рицарі, які не перебувають під відлученням, то ми стверджуємо, що туди слід вирушати, керуючись не стільки тимчасовою користю, скільки вічним спасінням їхніх душ. Тим братам, які вирушають у заморські землі з надією повернення, ми схвалюємо і підтримуємо, щоб вони, за цією умовою, приймали тих, хто бажає приєднатися до рицарського ордену назавжди: хай такий брат і прохач зустрінуться у присутності єпископа тієї провінції, і нехай єпископ вислухає намір охочого. Після заслуховування прохання, брат

petentis presul audiat. Audita itaque petitione mittat eum frater ad magistrum et ad fratres qui sunt in templum quod est in Ierusalem, et si vita ejus est honesta talique consorcio digna, misericorditer suscipiatur, si a magistro et fratribus bonum videtur. Si vero interim obierit pro labore et fatigatione, quasi uni ex fratribus totum beneficium et fraternitas pauperum et commilitonum Christi et impendatur.

13. Ut fratres Templi cum excommunicatis non participantur.

Hoc fratres valde cavendum atque timendum est ne aliquis ex Christi militibus homini excommunicato nominatim ac publice aliquo modo se jungere, aut res suas accipere presumat, ne anathema maranatha similiter fiat. Si vero interdictus tantum fuerit, cum eo participationem habere, rem suam caritative accipere non immerito licebit.

14. Ut pueri, quamdiu sunt parvi, non accipiantur inter fratres Templi.

Quamvis regula sanctorum Patrum, pueros in congregatione permittat habere, nos de talibus non conlaudamus umquam vos onerare. Qui vero filium suum vel propinquum in militari religione perhenniter dare voluerit, usque ad annos quibus viriliter armata manu possit inimicos Christi de terra sancta delere eum nutriat. Dehinc secundum regulam in medio fratrum pater vel parentes eum statuunt, et suam petitionem

нехай відправить його до магістра і братів, які перебувають у храмі в Єрусалимі. І якщо його життя є чесним і гідним такого товариства, хай він буде милосердно прийнятий, якщо це здасться добрим магістру і братам. А якщо він тим часом помре від трудів і виснаження, то вся благодать і братерство бідних братів-рицарів Христа хай буде йому дароване, як одному з братів.

13. Щоб брати Храму не спілкувалися з відлученими.

Це те, чого братам слід дуже пильнувати і боятися: аби жоден із Христових воїнів не наважився в жодний спосіб відкрито або на ім'я приєднатися до особи, відлученої від Церкви, чи приймати від неї якісь речі — щоби самому не підпасти під те ж саме прокляття анафеми, як *maranatha*. Якщо ж ідеться лише про особу, що перебуває під заборонаю (інтердиктом), то взаємодія з нею — прийняття її речей у дусі милосердя — дозволяється без вини.

14. Щоб діти, поки вони малі, не приймалися до братів Храму.

Хоча правила святих Отців дозволяють приймати дітей до спільнот, ми не схвалюємо і ніколи не бажаємо обтяжувати вас такими речами. А якщо хтось бажає назавжди віддати свого сина або родича до військового Ордену, нехай виховує його до того віку, коли він зможе зі зброєю в руках мужньо винищувати ворогів Христа на Святій Землі. Потім, згідно зі Правилем, нехай батько або родич поставить його перед братами та відкрито висловить усім їхню спільну волю. Бо краще в дитинстві не складати обітницю, ніж, ставши чоловіком, ганебно їх порушити.

cunctis patefaciant. Melius est enim in puericia non vovere, quam postea quam vir factus fuerit inenormiter retrahere.

15. De immoderata stacione.

Quod autem auribus nostris verissimus testis insonuit, videlicet, immoderata stacione et sine mensura stando divinum officium vos audire : Itafieri non precipimus, immovituperamus; sed, finito psalmo Venile exuemus domino, cum invitatorio et ymno omnes sedere, tam fortes quam débiles propter scandalum evitandum nos jubemus.

Ut cum silencio orare debeant.

Orare fratres prout animi et corporis affectas postulaverit stando vel sedendo, tamen summa reverencia simpliciter et non clamose, ut unus alium non conturbet, communi consilio jubemus.

16. Vobis vero residentibus uno quoque psalmo finito in recitatione gloria patri, de sedibus vestris adaltare supplicando ob reverenciam sancte Trinitatis ibi nominate surgere et debilibus inclinare demonstramus. Sic eciam in recitatione ewangelii, et ad Te Deum laudamus, et per totas laudes donec finito benedicamus domino stare ascribimus, et eandem regulam in matutinis sancfce Marie teneri jubemus.

15. Про надмірне стояння.

До наших вух дійшла достовірна звістка — правдивий свідок сповістив нам, — що ви слухаєте Божественну службу, стоячи надмірно довго та без міри. Ми не лише не наказуємо чинити так, але й суворо це засуджуємо. Навпаки, після завершення псалма «*Прийдіте, радіймо Господу*» разом із запрошенням та гімном, ми наказуємо, щоби всі — як сильні, так і немічні — сідали, щоб уникнути спокуси та згіршення.

Щодо молитви в тиші.

Молитися братам, відповідно до потреб душі та стану тіла, дозволяється як стоячи, так і сидячи. Однак ми постановляємо спільною ухвалою, щоб це здійснювалось з найвищою пошаною, просто і без вигуків, аби один не заважав іншому.

16. А вам, що перебуваєте на місці, після завершення кожного псалма, під час проказування «Gloria Patri», належить підвестися зі своїх місць і з благоговійним схилинням прямувати до вітваря — на честь Пресвятої Трійці, яку там ім'ям названо. Це мають робити також і немічні, у міру своїх сил. Так само ми постановляємо стояти під час читання Євангелія, співу *Te Deum laudamus*, а також протягом усього ранкового славослов'я — аж до слів *Benedicamus Domino*, що завершують його. Це ж саме правило ми наказуємо дотримуватися і під час утрени на честь святої Марії.

17. De qualitate et modo vestimenti.

Vestimenta autem unius coloris semper esse iubemus, verbi gratia, alba vel nigra, vel, ut ita dicam, burella. Omnibus autem militibus professis in hieme et in estate si fieri potest alba vestimenta concedimus, ut qui tenebrosam vitam postposuerunt, per liquidam et albam suo conditori se reconciliari agnoscant. Quid albedo nisi intégra castitas. Castitas securitas mentis, sanitas corporis est. Nisi enim unusquisque miles castus persévéra verit ad perpetuam requiem venire et Deum videre non poterit, testante Paulo apostolo : Pacem sectamini cum omnibus et castimoniam; sine qua nemo videbit Deum.

Sed quia hujusmodi indumentum arrogantiae ac superfluitatis estimatione carere débet, talia habere omnibus iubemus, ut solus leviter per se vestire et exuere ac calciare et discalciare valeat. Procurator hujus ministerii pervigili cura hoc vitare présumât, ne nimis longa aut nimis curta, sed mensurata ipsis utenlibus, secundum uniuscujusque quantitatem suis fratribus tribuat. Accipientes itaque nova, vetera semper reddant in présent! reponenda in caméra, vel ubi fratercujus est ministerium decreverit, propter Armigeros et clientes, et quandoque pro pauperibus.

17. Про якість і спосіб одягу.

Ми наказуємо, щоб одяг завжди був одного кольору, наприклад, білого, чорного або, так би мовити, бурого. Усім посвяченим лицарям, як узимку, так і влітку, якщо це можливо, ми дозволяємо носити білий одяг, щоб ті, хто відкинув темне життя, усвідомлювали, що через чистоту та білизну вони примиряються зі своїм Творцем.

Адже що таке білизна, якщо не цілісна чистота? Чистота – це спокій розуму, здоров'я тіла. Бо якщо кожен лицар не збережеться в чистоті, він не зможе досягти вічного спокою та побачити Бога. Як свідчить апостол Павло: *"Прагніть миру з усіма і чистоти, без якої ніхто не побачить Бога."*

Оскільки такий одяг повинен бути позбавлений усякої зарозумілості та надмірності, ми наказуємо, щоб кожен мав такий одяг, який дозволяє самостійно, без труднощів, одягатися, роздягатися, взуватися та роззуватися. Обов'язком відповідального за це служіння є з особливою уважністю подбати про те, щоб братам не видавали надто довгий або надто короткий одяг, а лише відповідно підібраний — згідно з розміром кожного. Ті ж, хто отримують новий одяг, зобов'язані завжди повертати старий — для зберігання в камері чи в іншому місці, яке призначить відповідальний брат. Це робиться задля зброєносців і слуг, а іноді й для убогих.

17. Quod milites rémanentes tantum alba habeant.

Nulli ergo concessum est candidas clamides déferre aut alba pallia habere nisi nominatis militibus Christi

18. Ut pellibus agnorum utantur.

Decrevimus communi consilio ut nullus frater remanens perhenniter pelles aut pelliciam vel aliquid taie quod ad usum corporis pertineat, eciamque coopertorium, nisi agnorum vel arietum habeat

19. Cupiens optima détériora habeat.

Si aliquis frater remanens ex debito aut ex motu superbi se pulcra vel optima habere voluerit, ex tali presumptione procul dubio vilissima merebitur.

20. Ui a paschali sollempnitate usque ad festum omnium sanctorum unam camisiam lineam tantum frater si vult habeat.

Interea quo nimio ardore orientalis regionis, misericorditer consideramus ut, a paschali festivitate usque ad omnium sanctorum sollempnitatem, unicuique una camisa linea tantum, non ex debito, sed sola gracia, detur: illi dico qui ea uti voluerit. Alio autem tempore generaliter omnes camisas lineas habeant.

17. Щоб тільки лицарі носили білий одяг.

Отже, нікому не дозволяється носити білі плащі або мати білі накидки, окрім посвячених воїнів Христа.

18. Щоб використовували овечі шкури.

Ми постановили спільною ухвалою, що жодному брату, який постійно перебуває в Ордені, не дозволяється мати хутро, кожух або будь-який інший предмет для вжитку тілом, зокрема й покривало, якщо це не зроблено зі шкур ягнят або баранів.

19. Хто бажає найкращого, нехай має гірше.

Якщо якийсь брат, який постійно перебуває в Ордені, з обов'язку чи з гордині бажатиме мати гарне або найкраще, то через таку зухвалість він безперечно заслужить найгірше.

20. Щоб від Великоднього свята до Дня всіх святих брат, якщо бажає, мав лише одну лляну сорочку.

У зв'язку з надмірною спекою східних країв ми милосердно постановляємо, що з Великоднього свята і до урочистості Всіх святих кожному братові може бути дозволено мати лише одну лляну сорочку — не як належне, а як виняткову ласку; тобто лише тому, хто сам цього бажає. В інші ж пори року всі загалом мають бути забезпечені лляними сорочками.

21. Quoi et quales panni in lecto sunt necessarii.

Singulorum quidem, non aliter, per singula lecta, dormientium dormire nisi permaxima causa vel necessità evenerit, com muni consilio conlaudamus. Lectualia vel lectisternia moderata dispensatione magistri unusquisque habeat. Gredimus enim, post saccum, cultram et cooperlorium unicuique sufficere. Qui vero ex his uno carebit carpitam habeat, et in omni terapore tegimine lineo, id est veluso frui bene licebit. Vestiti autem camisiis et femoraiibus semper dormiant. Dormientibus itaque fratribus jugiter usque mane numquam desit lucerna.

21. De super flufate capillonim.

Oranes fratres rémanentes principaliter ita tonsos habere capillos oportet ut regulariter ante et rétro et ordinate considerare possint ; et in barba et in grennonibus eadem régula indeclinabiliter observetur, ne superfluiLas aut faceciae vicium denotetur.

21. Скільки і які речі необхідні для постелі

Ми схвалюємо спільною ухвалою, що кожному братові, на окреме ліжко, має бути надано постіль — інакше тільки у випадку крайньої потреби або виняткової причини. Постільні речі та накривала кожен брат повинен мати за поміркованим розсудом магістра. Ми вважаємо, що після мішка (матраца), ковдри й покривала цього має бути достатньо кожному. Той же, хто не матиме чогось з цього, нехай отримає тканину верету, і в будь-яку пору року дозволяється користуватися лляним покривалом, тобто натільним полотном або тканиною з ворсом. А спати брати завжди мають у сорочках і штанях. Поки брати сплять, світильник у домі нехай ніколи не гасне — аж до самого ранку.

21. Про надмірність волосся

Усім братам, які постійно перебувають в Ордені, передусім належить мати таке острижене волосся, щоб вони могли впорядковано й належним чином бачити і спереду, і ззаду. Того ж самого правила слід неухильно дотримуватись і щодо бороди та бакенбардів, аби не виникало ознак надмірності або марнославства.

22. De rostris et laqueis.

De rostris et laqueis manifestum est esse gentili. Et cum abhominabile hoc omnibus agnoscatur, prohibemus et contradicimus ut aliquis ea non habeat, immo prorsus careat. Aliis autem ad tempus famulantibus rostra et laquea et capiilorum superfluitatem et vestium immoderatam longitudinem habere non permittimus, sed omnino contradicimus. Servientibus enim summo conditori munditia interius exteriusque valde necessaria eo ipso attestante qui ait: Estote mundus quia ego mundus sum.

23. De refectioe conventus.

In uno quidem palacio, sed melius dicitur refectorio, communiter vos cibum accipere credimus. Ubi quando aliquid necessarium fuerit pro signo rum ignorantia, leniter ac privatim querere oportet. Si omni tempore que vobis necessaria sunt querenda sunt^ cum omni humilitate et subiectione reverencie potius ad mensam, cum apostolus dicat: Panem tuum cum silencio munduca et psalmista vos animare debet, dicens: Posui ori meo cusiodiam, id est apud me deliberavi ut non delinquerem, id est lingua, id est custodivi os meum ne maie loquerer.

22. Про прикраси та петлі

Щодо дзьобів і петльових прикрас — очевидно, що це походить із поганської (язичницької) звички. І оскільки всі визнають це ганебним, ми суворо забороняємо й відкидаємо, щоб хтось їх мав; навпаки — слід повністю від них утримуватися. Так само ми не дозволяємо і категорично забороняємо носити дзьоби, петлі, надмірне волосся та надто довгий одяг тим, хто тимчасово перебуває на службі в Ордені. Бо тим, хто служить Всевишньому Творцеві, необхідна чистота — як внутрішня, так і зовнішня, згідно зі словами Того, хто сказав: *«Будьте чисті, бо Я чистий»*.

23. Про спільну трапезу братів

Ми вважаємо, що ви маєте приймати їжу спільно — в одному приміщенні, яке правильніше буде назвати трапезною. Якщо під час трапези виникне необхідність у чомусь через незнання умовних знаків, слід просити про це лагідно й приватно. Але якщо будь-коли вам доведеться просити про щось потрібне, слід робити це з усією покорою, у душі підлеглих та пошани за трапезою. Адже апостол каже: *«Хліб свій їж у мовчанні»*, а псалмоспівець повинен підбадьорити вас, кажучи: *«Я поклав сторожу устам моїм»*, тобто — «я вирішив не згрішити», а значить — «стримав язик свій, щоб не промовити недостойного».

24. De lectione.

In prandio et cena semper sit sancta lectio recitata. Si Dominum diligimus, salutifera ejus verba atque precepta intentissima aure desiderare debemus. Leetor autem lectionum vobis indicat silentium.

25. Qualiter manducare milites debent.

Duos et duos manducare generaliter oportet, ut sollerter unus de altero provideat, ne asperitas vitae vel furtiva abstinentia in communi prandio intermiscatur. Hoc autem juste judicamus, ut unusquisque miles aut frater equalem et equipollentem vini mensuram per se solus habeat.

26. De carnis refectioe.

In ebdomada namque, nisi Natalis dies Domini, vel Pascha, vel festum sanctae Mariae aut omnium sanctorum venerit, vobis ter refectio carnis sufflciat, quia assueta carnis commestio intelligitur honorosa corruptio corporum. Si vero in die Martis taie jejunium venerit ut esus carniurn retrahatur, in crastino abundanter vobis impendatur. Die autem dominico omnibus militibus remanentibus necnon et capellanis duo fercula in honore sancte resurrectionis bonum et idoneurn indubitanter videtur. Alii autem videlicet armigeri et clientes uno contenti cum gratiarum actione permaneant.

27. Ut aliis diehus duo vel tria leguminum fercula sufficiant.**24. Про читання**

Під час обіду й вечері завжди має звучати святе читання. Якщо ми любимо Господа, то повинні з найбільшою увагою й охотою слухати Його спасенні слова й настанови. А той, хто читає, дає вам знак до мовчання.

25. Як повинні харчуватися лицарі

Загальним правилом є те, що слід сідати до трапези по двоє, щоб один уважно дбав про іншого — аби не проникли до спільної трапези ні сувора аскеза, ні прихована стриманість, що порушує єдність життя. І ми справедливо постановляємо, що кожен лицар або брат має отримувати свою власну порцію вина — рівну та відповідну іншим.

26. Про вживання м'яса

Протягом тижня, якщо не припадає Різдво Господнє, Пасха, свято Пресвятої Марії або всіх святих, вам достатньо тричі мати м'ясну трапезу, бо звичка постійного споживання м'яса вважається почесним, але згубним для тіла розтлінням. Якщо ж у вівторок припаде такий піст, під час якого утримуються від м'яса, то наступного дня вам слід щедро його надати. У неділю ж для всіх лицарів, які постійно перебувають в Ордені, а також для капеланів, безсумнівно, доцільно встановити два страви — на честь святого Воскресіння. Інші ж, тобто зброєносці й слуги, нехай задовольняються однією стравою, дякуючи Богові.

27. Щоб в інші дні вистачало двох або трьох страв із бобових.

В інші дні, а саме в понеділок, середу та суботу, ми вважаємо, що для всіх буде достатньо двох або трьох страв із бобових або інших продуктів, або,

Aliis namque diebus, videlicet secunda et quarta feria necnon et sabbato, duo aut tria leguminum vel aliorum ciborum fercula, aut ut ita dicam cocta pulmentaria, omnibus sufficere credimus ; et ita teneri iubemus ut forte qui ex uno non potuerit edere, ex alio reficiatur.

28. Quo cibo sexta feria reficere oportet.

Sexta autem feria cibum quadragesimalem ob reverenciam passionis omni congregatione remota infirmorum inbecillitate semel sufficere a festo omnium sanctorum usque in pascha, nisi si Natalis dies Domini, vel festum sancte Marie, aut apostolorum venerit, collaudamus. Alio vero tempore, nisi generale jejunium evenerit, bis reficiantur.

29. Post refectionem semper gratias referant.

Post prandium vero et cenam semper in ecclesia si prope est, vel si ita non est in eodem loco, summo procuratori nostro qui est Christus, gratias ut decet cum humiliato corde referre in odabilem precipimus. Famulis aut pauperibus fragmenta, panibus tamen integris reservatis, distribuere fraterna caritate debentur et ubentur.

29. Ut decernatur panis semper elemosinario detur.

Licet paupertatis primum quod est regnum celorum pauperibus procul dubio debeatur ; vobis tamen quos Christiana fides de illis indubitanter fatetur, decimam totius panis cotidie elemosinario vestro dare iubemus.

якщо так можна висловитися, варених страв. Ми наказуємо дотримуватися цього, щоб той, хто не зможе їсти одну страву, міг насититися іншою.

28. Про їжу в п'ятницю

У п'ятницю, на знак пошани до Страстей Господніх, для всієї спільноти, за винятком хворих, має бути достатньо одного прийому їжі за день, починаючи від свята Всіх Святих і аж до Великодня, якщо тільки не припадає Різдво Господнє, свято Святої Марії чи апостолів. В інший час року, якщо не встановлений загальний піст, слід мати два прийоми їжі.

29. Про подяку після трапези Після обіду та вечері ми наполегливо наказуємо завжди дякувати нашому найвищому Провидцю, яким є Христос, з покірним серцем. Це слід робити в церкві, якщо вона знаходиться поблизу, або ж у тому самому місці, де відбувалася трапеза. Також наказуємо з братерською милосердністю роздавати залишки їжі слугам та бідним, зберігаючи цілі хлібини.

29. Щоб десята частина хліба завжди віддавалась на милостиню

Хоча вбогим, безперечно, найперше належить Царство Небесне, як це стверджує сам Євангельський закон, однак і вам, про кого християнська віра однозначно визнає, що ви

належите до них, ми наказуємо щодня давати вашому роздавачу милостині (елемозинарію) десятину з усього хліба.

30. Ut collatio sit in arbitrio magistri.

Gum vero sol orientalem regionem deserit et ad ibernam descendit, audito signo, ut est ejusdem regionis consuetudo, omnes ad complétas oportet incedere vos; at prius generalem collationem sumere preoptamus. Hanc autem collationem in dispositione et arbitrio magistri ponimus, ut quando voluerit de aqua et quando jubebit misericorditer ex vino temperato competenter recipiatur. Verum hoc non ad nimiam sacietatem oportet fieri, sed parcius, quia apostatare eciam sapientes videmus.

31. Ut finitis completis silencium teneatur.

Finitis itaque completis, ad stratum ire oportet, Fratribus igitur a conàpletoriis exeuntibus nulla sit denuo licentia cuiquam loqui in publico nisi necessitate cogente. Armigero autem suo qjie dicturus est leniter dicat. Est vero forsitan ut in tali intervalle vobis de completoriis exeuntibus maxima necessitate cogente de militari negocio vel de statu domus vestrae, quia dies ad hoc vobis sufflcere non creditur, cum quadam fratmm parte ipsum magistrum est debitum oporteat loqui. Hoc autem ita fieri jubemus et ideo quia scriptum est In multiloquio non effugies peccatum, et alibi Mors et vita in manibus lingue. In illo colloquio scurrilitates et verba ociosa ac risum movencia omnino prohibemus et vobis ad lectulos

30. Щоб роздача була на розсуд магістра.

Коли ж сонце залишає східний регіон і спускається до західного, почувши сигнал, як це є звичаєм у тому регіоні, усі повинні вирушити на вечірню молитву (комплету); але перед цим ми волиємо провести загальну вечерю (колацію). Ми надаємо магістру право вирішувати щодо цієї колації: коли він вважатиме за доцільне, можна подавати воду, а коли вважатиме за милосердне — помірно розведене вино. Проте це не повинно призводити до надмірного насичення, а має бути поміркованим, бо навіть мудрі можуть впасти у відступництво.

31. Про дотримання тиші після завершення нічної молитви

Після завершення вечірньої молитви (комплети), слід негайно прямувати до своїх лож. Відтоді, як брати виходять із комплети, нікому не дозволяється говорити вголос, хіба що з нагальної потреби. Якщо потрібно щось сказати своєму зброєносцю, слід робити це тихо. Може трапитися, що в цей час виникне нагальна потреба обговорити військові справи або стан дому, оскільки денного часу для цього недостатньо. У такому випадку дозволяється говорити з магістром у присутності кількох братів. Однак це слід робити обережно, адже написано: «У багатослів'ї не уникнеш гріха» і «Смерть і життя — у владі язика». Під час таких розмов суворо забороняються жарти, пусті слова та сміх. Якщо хтось перед сном скаже щось недоречне, йому слід із покорю та щирістю промовити молитву «Отче наш».

euntibus dominicam orationem si aliquis quid stultum est locutus, cum humilitate et puritatis devocione dicere jubemus.

33. Ut fatigati ad matutinas non surgant.

Fatigatos nempe milites non ita utilis vobis est manifestum surgere ad matutinas conlaudamus, sed assensu magistri vel illius cui creditum fuerit a magistro eos quiescere et tredecim orationes constitutas sic cantare ut mens ipsorum voci concordet, juxta illud prophetae : Psallite domino sapienter, et illud : In conspectu angelorum psallam tibi vos unanimes conlaudamus. Hoc autem in arbitrio magistri semper consistere debet.

34. Ut communitas victus inter fratres servetur.

Legitur in divina pagina : Dividebatur singulis prout cuique opus erat. Ideo non dicimus ut sit personarum acceptio, sed infirmitatum debet esse consideratio. Ubi autem qui minus indiget agat Deo gratias et non contristetur ; qui vero plus indiget humilietur pro infirmitate, non extollatur pro misericordia, et ita omnia membra erunt in pace. Hoc autem prohibemus ut nulli immoderatam abstinentiam amplecti liceat, sed communera vitam instanter teneatur.

35. De licencia Magistri.

Licet Magistro cuiquam dare equos vel arma vel quae libet rem cui libet dare.

33. Щоб втомлені не вставали на ранкову молитву.

Ми не схвалюємо, щоб втомлені лицарі вставали на утреню, як вам відомо. Однак, за згодою магістра або того, кому магістр доручив це, їм дозволяється відпочивати та молитися тринадцять встановлених молитов так, щоб їхній розум узгоджувався з голосом, згідно з словами пророка: «Співайте Господу розумно» та «Перед ангелами співатиму Тобі». Ми схвалюємо це одноставно. Проте це завжди має залишатися на розсуд магістра.

34. Щоб зберігалася спільність у харчуванні між братами

У Святому Письмі сказано: *«І роздавалось кожному за потребою його»*. Тому ми не дозволяємо проявів упередженості до осіб, але має враховуватись лише міра тілесної слабкості. І якщо хтось має меншу потребу, нехай дякує Богові й не сумує; а хто має більшу — нехай упокориться через свою неміч і не вихваляється отриманим милосердям. Так усі члени спільноти перебуватимуть у мирі. Ми ж суворо забороняємо будь-кому впроваджувати надмірну стриманість у харчуванні; натомість кожному слід неухильно дотримуватися загального способу життя.

35. Про повноваження магістра

Магістру дозволено давати будь-кому коней, зброю або будь-які інші речі.

36. Ut omnes fratres ad secretum consilium non vocentur.

Non semper omnes fratres ad consilium convocare jubemus, sed quos idoneos et consilio providos magister cognoverit. Gum autem de majoribus tractare voluerit, ut est dare communem terram vel de ipso ordine disceptare, aut fratrem recipere, tunc omnem congregationem, si magistro placet, convocare est competens; auditoque communis capituli consilio, quod melius et utilius magister consideraverit, illud agatur.

37. De fratribus qui per diversas provincias proficiscuntur.

Fratres vero qui per diversas provincias diriguntur, regulam in quantum vires expetunt servare in cibo et potu et ceteris studeant, et inreprehensibiliter vivant; ut ab his qui foris sunt bonum testimonium habeant, religionis propositum nec verbo nec actu polluant, sed maxime omnibus quibus se illis conjunxerint sapientiae et bonorum operum exemplum condimentum prebeant. Apud quem hospitari decreverint fama optima sit decoratus, et, si fieri potest domus hospitis in illa nocte careat lumine, ne tenebrosus hostis occasionem aliquam, quod absit, inferat.

38. Ut alter alterum ad iram non provocet.

Precavendum nempe non modicum est, ne aliquis aliquem commovere ad iram presumat, quia propinquitatis et divinae fraternitatis tam pauperes quam potentes summa clementia equaliter astrinxit.

36. Щоб не всіх братів скликали на таємну раду

Ми не наказуємо щоразу скликати всіх братів до ради, а лише тих, кого магістр визнає гідними та розважливими для участі в обговореннях.

Однак коли йдеться про важливі справи — такі як надання орденської землі, питання щодо самого Ордену чи прийняття нового брата, — тоді доцільно, якщо магістр вважатиме це за потрібне, скликати всю спільноту.

Після вислуховування думки загального капітулу, магістр має звершити те, що вважатиме найкращим і найкориснішим.

37. Про братів, які вирушають у різні провінції.

Брати, яких направляють до різних провінцій, повинні, наскільки дозволяють сили, старанно дотримуватись правила у їжі, питті та в усьому іншому, і вести бездоганне життя, щоб мати добре свідчення від зовнішніх і не зганьбити ні словом, ні вчинком обітничі чернечого життя.

Навпаки — вони повинні бути прикладом мудрості й добрих діл для всіх, з ким їм доведеться спілкуватися.

А той, у кого вони мають зупинитися, нехай буде добре знаним за чеснотами; і якщо можливо, того вечора дім господаря нехай не освітлюється, щоб темний ворог, — борони Боже, — не скористався нагодою для спокуси.

38. Щоб один не провокував іншого до гніву

Слід з особливою обачністю остерігатися, аби ніхто не насмілився доводити іншого до гніву, бо як убогих, так і сильних — близьких за походженням чи станом — найвища милість Божого братерства зобов'язала рівною мірою.

39. Quod nullus juxta propriam voluntatem incedat.

Gonvenit his nempe militibus qui nichil sibi Christo carius existimant propter servitium secundum quod professi sunt, et propter gloriam summe beatitudinis vel metum géhenne, ut obedientiam indesinenter magistro teneant. Tenenda est itaque ut mox ubi aliquid imperatum a magistro fuerit, vel ab illo cui magister mandatum dederit, sine mora ac si divinitus imperetur moram pati neseiant in faciendo. De talibus enim ipsa Veritas dicit : Ob auditu auris obedivit mihi.

40. Si licet ire per villam sine jussu Magistri.

Ergo Mi taies milites propriam voluntatem relinquentes, et alii ad terminum servientes, deprecamur et firmiter eis jubemus ut sine magistri licentia vel cui creditum hoc fuerit, in villam ire non présumât, prêter noctu ad Sepulcrum et ad orationes que intra muros sancte civitatis continentur.

41. Si licet eum amhulare solum.

Hii vero ita ambulantes non sine custode, id est milite aut fratre rémanente nec in die nec in nocte iter inchoare audeant. In exercitu namque, postquam hospitati fuerint, nuUus miles vel armiger aut famulus per atria aliorum militum causa videndi vel cum aliquo loquendi sine jussu ut dictum est superius incedat. Itaque consilio affirmamus ut in tali domo ordinata a Deo quod nullus secundum proprietatem militet aut quiescat sed secundum magistri imperium totus se

39. Щоб ніхто не діяв за власною волею.

Це стосується тих воїнів, які нічого не цінують більше за Христа — заради служіння, на яке вони склали обітницю, і задля надії на найвищу славу або страху перед пеклом — належить безперестанно зберігати послух магістру. Тож цей послух необхідно дотримуватися так, щоб щойно буде щось наказано магістром або тим, кому магістр передав розпорядження, — брат повинен негайно й без зволікання виконати це, так, ніби йому наказано самим Богом, не допускаючи жодної затримки. Адже про таких сам Господь Істина каже: «Як тільки почує, одразу мені кориться».

40. Чи дозволено йти у місто без дозволу Магістра.

Отже, рицарі, що зреклися власної волі, і ті, хто перебуває на службі за строковим зобов'язанням, ми наполегливо закликаємо й суворо наказуємо їм не наважуватись іти до міста без дозволу магістра або того, кому магістр це доручив, за винятком нічних відвідин Гробу Господнього та молитов, які звершуються в межах мурів святого міста.

41. Чи дозволено ходити наодинці.

Ті, хто вирушає в дорогу, не повинні починати шлях ані вдень, ані вночі без супроводу — тобто без охоронця, лицаря або постійного брата. У військовому таборі, після розміщення, жодному лицарю, зброєносцю чи слuzі не дозволяється переходити через подвір'я інших братів — ані з бажання побачити щось, ані щоб поговорити з кимось — без дозволу, як уже було сказано вище. Отже, ми ухвалюємо, що в такому домі, який установлено Богом, жоден не повинен служити чи відпочивати за власною волею, але має цілковито підкорятись наказу магістра, щоб міг

incumbat ; ut illam Domini sententiam imitari valeat, quae dicit : Non veni facere voluntatem meam, sed eius qui me misit.

42. Ut cambiare vel guerre nullus audeat.

Nunc aliud restat ut nullus presumat cambiare sua, frater cum fratre, sine licentia magistrum, et aliquid querere, nisi frater fratri, et sit res parva, vilis, non magna.

43. De mala et sacco.

Sacculus et mala cum firmatura non conceduntur ; sic exponuntur ne habeantur absque magistri licentia, vel cui creduntur domus post eum negotia. In hoc present! capitulo procuratores et per diversas provincias degentes non continentur nec ipse magister intelligitur

43. De legatione litterarum.

Nullatenus cuiquam fratrum litteras liceat a parentibus suis, neque a quoquam hominum, nec sibi invicem accipere vel dare sine iussu magistri vel procuratoris ; postquam licentiam frater habuerit, in presentia magistrum si ei placet legantur. Si vero etiam a parentibus ei quicumque directum fuerit, non presumat suscipere illud, nisi prius indicatum

уподібнитися до слів Господніх: *«Я прийшов не чинити свою волю, а волю Того, хто послав Мене».*

42. Щоб ніхто не смів обмінювати чи торгувати.

Тепер додамо ще одне: жоден брат не повинен наслідуватися щось обмінювати — брат із братом — без дозволу магістра, і також не повинен нічого купувати, окрім як у брата, і то лише якщо річ мала, проста, а не значна.

43. Про торбу й мішок

Не дозволяється мати ні торбу, ні мішок із застібною; вони мають бути відкритими й викладеними на видноті, щоб їх не тримали без дозволу магістра або того, кому магістр доручив управління домом у його відсутність. Цей припис не стосується призначених розпорядників або тих, хто перебуває у різних провінціях, а також не стосується самого магістра.

43. Про отримання листів

Жодному з братів не дозволяється отримувати або надсилати листи від своїх батьків, чи від будь-яких інших осіб, а також обмінюватися ними між собою без дозволу магістра або прокуратора. Якщо брат отримав дозвіл, то листи повинні бути прочитані у присутності магістра, якщо той забажає. Якщо ж йому було надіслано щось навіть від його батьків, він не

fuerit raagistro. In hoc autem capitulo magister et domus procuratores non continentur.

44. De questu et accepiione.

Verum enimvero si aliqua res sine questu cuilibet fratri data gratis fuerit, déferai magistro vel dapifero ; si vero aliter suus amicus vel parens dare nisi ad opus suum noluerit, hoc prorsus non recipiat donec licentiam a suo magistro habeat. At cui res data fuerit non pigeât illi si alteri datur, immo pro certo sciât quia si inde irascitur contra Deum agit. In hac autem predicta régula ministra tores non conlidentur quibus specialiter hoc ministerium debetur et comeditur de mala et sacco.

45. De levibus et gravibus culpis.

Si aliquis frater loquendo vel militando aut aliter aliquid levé deliquerit, ipse ultro delictum suum satisfaciendo magistro ostendat : de levibus, si in consuetudinem non habentur, levem penitentiam habeat. Si vero eo latente per aliquem alium culpa cognita fuerit, majori et evidentiori subjaceat discipline et emendationi. Si autem grave erit delictum, retrahatur a familiaritate fratrum, nec cum illis simul in eadem mensa edat, sed solus refectionera suraat, dispensationi et iudicio magistri totum incumbat, ut salvus in iudicii die permaneat.

46. Qua culpa frater amplius non recipiatur.

повинен приймати це, доки не повідомить про це магістра. Це правило не поширюється на магістра та прокурорів ордену.

44. Про отримання та приймання дарів.

Якщо якась річ буде подарована будь-якому братові без очікування прибутку, він має передати її магістру або розпоряднику. Якщо ж друг або родич бажає дати щось лише для особистого користування брата і не хоче, щоб це використовувалося інакше, то нехай брат не приймає цього, поки не отримає дозволу від свого магістра. Той, кому дана річ, не повинен засмучуватися, якщо вона буде передана іншому, а навпаки, має бути впевнений, що якщо він розгнівається, то чинить проти Бога. Однак ця вказівка не стосується служителів, яким особливо доручено це служіння і які харчуються з загального столу та припасів.

45. Про легкі та тяжкі провини.

Якщо якийсь брат, розмовляючи, воюючи чи іншим чином здійснить легку провину, він сам має зізнатися у своєму проступку та звернутися до магістра для спокути: за легкі провини, якщо вони не стали звичкою, призначається легка покута. Якщо ж провинна стане відомою через когось іншого, а не через самого винного, він підлягатиме суворішій і очевиднішій дисципліні та виправленню. Якщо ж провинна буде тяжкою, то він має бути відсторонений від спілкування з братами і не повинен їсти разом із ними за одним столом, але приймати їжу окремо. Вирішення його справи повністю залежить від розсуду та судження магістра, щоб у день суду він міг бути врятованим.

46. За яку провину брат більше не підлягає прийняттю до спільноти

Ante omnia providendum est ne quis frater potens aut impotens fortis aut debilis, volens se exaltare et paulatim superbire ac culpam suam defendere, indisciplinatus remaneat; sed si emendare noluerit, et districtior correptio accédât. Quod si piis ammonitionibus et fuscis pro eo orationibus erandare noluerit, sed in superbia magis ac magis se erexerit, tunc secundum apostolum de pio eradice tur grege : Auferte malum ex vobis. Necesse est ut a societate fratrum fidelium ovus moribunda removeatur.

47. Geterum magister qui baculum et virgam manu tenere debet, baculum videlicet quo aliorum virium inbecillitates sustentet, virgam quoque qua vitia delinquentium zelo rectitudinis feriat, consilio patriarchae et spiritali consideratione id agere studeat ne , ut ait beatus Maximus , aut solutior lenitas coibentiam peccantis aut immoderata severitas a lapsu non revocet delinquentem.

48. De vitanda murmuratione.

Emulationes, invidias, livorem, murmur, susurraciones, detractiones, divina ammonicione vitare et quasi quandam pestem fugere vobis precipimus. Studeat igitur unusquisque vigilanti animo ne fratrem suum clam culpet aut

Насамперед слід пильно остерігатися, щоб жоден брат — чи сильний, чи слабкий тілом, чи впливовий, чи звичайний, — не прагнув самозвеличення, не впадав поступово у гординю та не намагався захищати свою провину, вперто залишаючись безкарним і непіддатливим дисципліні.

Але якщо він не захоче виправитися, має бути застосоване суворіше покарання.

І якщо, попри щирі настанови й молитовні прохання за нього, він не покається, а ще більше підноситься у своїй гордині, — тоді, за словом апостола, його слід викорінити з благочестивого стада: *«Вилучить зло з-поміж себе»*.

Адже необхідно, щоб така духовно загибаюча овечка була усунена зі спільноти вірних братів.

47. Магістр, який повинен тримати у руці посох і жезл, а саме посох, щоб підтримувати слабкість інших, і жезл, щоб з ревністю до праведності карати вади грішників, має робити це за порадою патріарха і з духовною розсудливістю, щоб, як говорить блаженний Максим, надмірна поблажливість не заохочувала гріховності, а надмірна суворість не заважала грішнику повернутися на праведний шлях.

48. Про уникнення нарікань Ми настійно наказуємо вам, за Божим напоумленням, уникати — як отруйної пошесті — суперництва, заздрості, злоби, нарікань, шепоту, наклепів.

reprehendat, sed illud apostoli curiose secum animatvertat, Ne sis criminator, ne susurro in populo. Gum autem fratrem liquide aliquid peccasse agnoverit, paciflce et fraterna pietate juxta domum preceptum inter se et illum solum corripiat. Et si eum non audierit, alium fratrem adhibeat. Sed si utrumque contempserit, in conventu publiée objurgetur coram omnibus. Magne enim cecitatis sunt qui alios detrahunt, et nimiae infelicitatis sunt qui se a livore minime custodiunt, unde in antiquam versuti hoslis nequiciam demerguntur.

49. De fahulatione propriarum culparum.

Cum omne verbum ociosum generare agnoscat peccatum, quid ipsi jactantes de propriis culpis ante districtum judicem dicturi sunt ostendit certe propheta. Si a bonis eloquiis propter taciturnitatem debet interdum taceri, quanto magis a malis verbis propter penam peccati debet cessari. Vitamus igitur et audaciter contradicimus ne aliquis frater remanens ut melius dicam stulticias quas in seculo, in militari negotio, tam enormiter egit, et Garnis delectationes miserrimarum mulierum cum fratre suo, vel alio aliquo, vel de alio commemorare audeat. Et si forte talia referentem quemlibet audierit, obmuteseere faciat, vel quam tociis poterit cito [a] pede obedientiae inde discedat, et olei venditori aurem cordis non prebeat.

Нехай кожен пильно стежить за собою, щоб не осуджувати брата нишком і не дорікати йому таємно, а завжди пам'ятає слова апостола: *«Не будь обвинувачем, не будь пліткарем у народі»*. Якщо ж брат переконано визнає, що інший явно згрішив, то хай спокійно й з братньою любов'ю, згідно з євангельським приписом, спершу викриє його між собою й ним наодинці.

Якщо ж його не послухає, нехай візьме іншого брата. А якщо й обох знехтує, тоді має бути прилюдно викритий перед усією спільнотою.

Воістину, великої сліпоти ті, хто очорнює інших, і вкрай нещасні ті, хто не пильнує себе від злоби — бо саме через неї занурюються у давню підступність ворожого духа

49. Про розповіді про власні провини

Оскільки будь-яке марне слово визнається гріхом, пророк чітко показує, що ті, хто вихваляється власними гріхами, скажуть перед суворим суддею. Якщо навіть від добрих слів інколи слід утримуватися через мовчазність, то наскільки більше потрібно утримуватися від злих слів через кару гріха.

Тому ми уникаємо та рішуче забороняємо будь-якому братові, що залишився у братстві, говорити про безглузді вчинки, які він скоїв у світі, у військових справах або про ганебні насолоди з жалюгідними жінками — як зі своїм братом, так і з кимось іншим, або згадувати про це в розмовах. І якщо хтось почує, як хтось розповідає подібне, нехай змусить його замовкнути або якнайшвидше відійде від нього, зберігаючи послух, і нехай не схиляє вухо серця до продавця олії (тобто до пліткаря чи спокусника).

50. Ut nullus nominatim quod ei necessarium erit querat.

Hanc proprie consuetudinem inter cetera ascribere jubemus et cum omni consideratione ob vicium querendi teneri precipimus. Nullus igitur frater remanens assignantur et nominatim equum aut equitaturam vel arma querere debet. Quomodo ergo si vero ejus infirmitas aut equorum suorum debilitas vel armorum suorum gravitas talis esse agnoscitur ut sic incedere sit darapnum commune, veniat magistro vel cui est debitum ministerium post magisirum et causam vera fide et pura ei demonstret; inde namque in dispositione magistri vel post eum procuratoris res se habeat.

51. De número equorum et armigerorum.

Unicuique vestrorum militum très equos licet habere, quia domus Dei templique Salomonis eximia paupertas amplius non permittit inpresenciarum augere nisi cum magistri licentia.

51. Nullm armigerum gratis servientem feriat.

Solum autem armigerum singulis militibus eadem causa concedimus, sed si gratis et caritative ille armiger cuiquara militi fuerit, non licet ei eura verberare, nec eciam qualibet culpa percutere.

52. De frenis et calcaribus.**50. Щоб ніхто не просив поіменно того, що йому необхідно.**

Цей звичай ми наказуємо записати серед інших та з усією ретельністю дотримуватись його, щоб уникнути пороку випрошування. Тому жоден брат, який залишається у братстві, не повинен вимагати чи просити поіменно коня, упряж чи зброю. Якщо ж справді його хвороба, слабкість його коней чи важкість його зброї настільки значні, що це становить загальну шкоду, нехай він звернеться до магістра або до того, хто після магістра виконує відповідне служіння, і з правдивою вірою та чистим серцем пояснить свою ситуацію. Далі ця справа має вирішуватися на розсуд магістра або, після нього, призначеного відповідального.

51. Про кількість коней та зброєносців.

Кожному з ваших лицарів дозволено мати трьох коней, оскільки виняткова бідність Дому Божого і Храму Соломона наразі не дозволяє збільшувати цю кількість, хіба що з дозволу магістра.

51. Жоден зброєносець, який служить безоплатно, не повинен бути побитий.

Кожному лицарю ми дозволяємо мати лише одного зброєносця з тієї ж причини. Однак, якщо цей зброєносець служить йому безоплатно та з доброчесності, рицареві не дозволено його бити, а також карати ударами за будь-яку провину.

52. Про вуздечки та шпори.

Nolumus ut omnino aurum vel argentum que sunt diviciae peculiare in frenis aut pectoralibus nec calcaribus, vel in strevis iimquam appareat, nec alicui fratri remanenti emere liceat. Si vero caritative talia vetera instrumenta data fuerint, aurum vel argentum taliter coloretur, ne splendidus color vel décor ceteris arrogantia videatur. Si nova data fuerint, magister de talibus quod voluerit faciat.

53. Tegimen in hastis et cUpeis non haheatur.

Tegimen autem in ciipeis et hastis et furellis in lanceis non habeatur, quia hec non profiscuum immo dampnum nobis omnibus intelliguntur.

54. De manducariis eguorum.

Utilis res est cuncfcis hoc preceptum a nobis constitutum, ut indeclinabiliter amodo teneatur. Nullus autem frater facere présumât manducaria linea vel lanea iccirco principaliter facta, nec habeat ulla excepto profinello.

55. Ut nullus avem cum avecapiat nec cum capiente incedat.

Quod nullus avem cum ave accipere audeat nos communiter iudicamus. Non convenit enim religioni sic cura mundanis delectationibus inherere. Sed Domini precepta libenter audire, orationi fréquenter incurpbere, mala sua cura lacrimis vel gemitu cotidie in oratione Deo confiteri. Cura homine

Ми не бажаємо, щоб золото або срібло, які є особистим багатством, з'являлися на вуздечках, нагрудниках, шпорах чи стременах. Жодному брату, що залишається в ордені, не дозволяється купувати такі речі. Якщо ж старі подібні предмети будуть подаровані з милосердя, золото або срібло слід зафарбувати так, щоб їхній блиск і оздоблення не викликали зарозумілості серед інших. Якщо ж будуть подаровані нові, нехай магістр розпорядиться ними на власний розсуд.

53. Щитки на списах і дротиках не повинні використовуватися.

Щитки на щитах, списах і наконечниках на списах не повинні використовуватися, оскільки це вважається не корисним, а радше шкідливим для нас усіх.

54. Про мішки для корму коней

Це корисне правило, встановлене нами, має неухильно дотримуватися відтепер. Жоден брат не повинен наважуватися виготовляти мішки для корму з полотна чи вовни, створені спеціально для цього, і не повинен мати жодної, окрім profinello (тобто спеціальний, дозволений зразок).

55. Щоб ніхто не ловив птахів і не ходив із тим, хто ловить.

Ми спільно ухвалюємо, що жодному братові не дозволяється ловити птахів, ані тримати птаха, призначеного для полювання. Адже не личить релігійному стану так захоплюватися мирськими задоволеннями. Натомість слід охоче слухати заповіді Господа, часто віддаватися молитві, щоденно визнавати свої гріхи перед Богом сльозами або зітханнями під час молитви. І якщо хтось займається ловлею птахів — з соколом чи

quidem talia operante cum ancipitre vel alia ave nullus frater remanens hac principali causa ire præsumat.

55. Ut nullus cum arcu vel abalista percuciat.

Gum omni religione ire deceat simpliciter et sine risu hurailiter et non multa verba sed rationabilia loqui et non sit clamosa in voce, specialiter [in]jungimus et precipimus omni fratri professo ne in bosco cum arculis abalista jaculari audeat, nec cum illo qui hoc fecerit ideo pergat, nisi gratia eum custodiendi a perfldo gentili, nec cum cane sit ausus clamare vel garulare, nec equum suum cupiditate accipiendi feram pungat

56. Ut leo semper feriat.

Nam est certum quod vobis specialiter creditum est et debitum pro fratribus vestris animas ponere, atque incredulos qui semper Virginis fiiiio inimicantur de terra delere : De leone non hoc dedimus quia ipse circuit querens quem devoret , et manus ejus contra omnes omniumque manus contra eum.

57. Quod licet omnibus militibus professis terram et homines habere.

Divina ut credimus providentia a vobis in sanctis locis sumpsit initium hoc genus novum rehigionis, ut videMset rehigionis mihciam admisceretis et sic rehgio per mihtiam armata procedat, hostem sine culpa feriat. Jure igitur

іншим ловчим птахом, — жоден брат зі спільноти не сміє супроводжувати його з цією метою.

55. Щоб ніхто не стріляв із лука чи арбалета.

Оскільки для кожного, хто веде релігійне життя, належить ходити скромно, без сміху, з покорюю, не говорячи багато, а лише розумно, й не підвищуючи голосу, —ми особливо приписуємо й суворо наказуємо кожному братові, що дав обітницю, не наважуватись стріляти в лісі з лука чи арбалета, і також не супроводжувати того, хто це робить, хіба лише з метою охороняти його від нападу невірнього. Так само не дозволяється кричати чи гавкати разом із собакою, а також не дозволяється штрикати свого коня з жадобою здобичі, аби погнатися за диким звіром.

56. Щоб лев завжди був уражений.

Бо безперечно встановлено, що вам, з особливої довіри, доручено і належить — віддавати душі за своїх братів і знищувати невірних, які повсякчасно ворогують із Сином Пречистої Діви, але щодо лева ми не дали жодного винятку, бо він ходить навколо, шукаючи, кого б пожерти, і *його рука проти всіх, а руки всіх — проти нього.*

57. Що всім посвяченим лицарям дозволяється мати землю та підданих.

З Божого Провидіння, як ми віримо, в святій землі постало це нове явище —релігійний стан, у якому поєднано чернецтво з військовим служінням, щоб релігія, озброєна мечем, просувалась уперед, вражаючи ворога без вини. Тому ми справедливо визнаємо, що коли вас іменують лицарями

judicamus cum milites Terapli dicamini vos ipsos, ob insigne meritum et spéciale probitatis domum terram et homines habere et agricolas possidere, et juste eos regere, et institutum debitum vobis specialiter debetur impendi.

58. Ut milites Templi décimas habeant.

Gredimus namque relictis affluentibus divitiis vos spontaneae paupertati esse subjectos, unde décimas vobis communi vita viventibus juste habere hoc modo demonstramus. Si episcopus aecclesiae cui décima jure debetur vobis caritativе eam dare volueritj assensu communis capituli, de illis dicimus quas tunc aecclesia possidere videtur vobis tribuere débet. Si autem quislibet laïcus adhuc illam ex patrimonio suo dampnabihter amplectitur, et se ipsum in hoc valde redarguens vobis eam dem reliquerit, ad nutum ejus qui preesfc tantum sine conventu capituli id agere potest.

59. De omnire super vos quesita judicium audire.

Novimus quidem persecutores sanctae aecclesiae innumerabiles esse; et hos qui contentionem non amant incessanter crudeliusque inquietare festinant. In hoc igitur concilii sententia serena consideratione pendeat, ut si aliquis in partibus orientalis regionis in quocumque alio loco super vos rem aliquam quesierit, vobis per fidèles et veri amatores judices audire judicium precipimus et quod justum fuerit indeclinabiliter vobis facere precipimus.

59. Ut hec régula in omnibus teneatur.

Храму, ви самі — через ваше славне покликання та виняткову доблесть — маєте право володіти землею, людьми, селянами, керувати ними праведно та законно, і щоб вам справедливо сплачували встановлену данину, призначену спеціально для вашої місії.

58. Щоб лицарі Храму мали право на десятини.

Ми віримо, що, відмовившись від надмірного багатства, ви добровільно підкорилися убогості, і тому справедливо доводимо, що вам, які живуть спільним життям, належить право на десятини. Якщо єпископ церкви, якій десятина належить за правом, бажає передати її вам з милосердя, то за згодою загального капітулу він має надати вам ті десятини, які на той час належать церкві. Якщо ж якийсь мирянин, все ще неправедно утримуючи її у своєму спадковому маєтку, визнає свою провину та вирішить передати її вам, тоді той, хто стоїть на чолі громади, може прийняти її від нього без необхідності скликати капітул.

59. Про слухання суду щодо будь-якої справи, висунутої проти вас

Ми знаємо, що переслідувачів Святої Церкви — без ліку, і що вони, не люблячи миру, невпинно й дедалі жорстокіше намагаються вас тривожити. Тому в цьому питанні рішення собору має спиратися на уважне розважання: якщо хтось — у східних землях чи будь-де — висуне проти вас якусь справу, ми наказуємо, щоб ви погодилися слухати суд тільки перед суддями, які є вірними та щирими шанувальниками Ордену, і щоб усе, що буде визнано справедливим, ви неухильно виконували.

59. Щоб це правило дотримувалося в усьому.

Hec eadem régula in omnibus rébus vobis in merito ablatis perhenniter jubemus ut teneatur.

60. Ut senes semper venerentur.

Senes autem pia consideratione secundum virium imbecillitatem subportare, ac diligenter honorare oportet. Et nullatenus districte in his que corporis sunt necessaria teneantur, tamen salva auctoritate regulae.

61. Ut male habentibus cura pervigil habeatur.

Male habentibus fratribus supra omnia adhibenda est cura pervigil, et quasi Christo eis serviatur, ut illud ewangelicum, Infirmus fui et visitasti me memoriter teneatur. Hii etenim diligenter ac patienter portandi sunt, quia de talibus superna retributio indubitanter adquiritur.

62. Quid agitur pro fratribus defunctis.

Quando vero quislibet fratrum remanentium morti que nulli parcat impendit, quod est irapossibile auferri, capellanis ac clericis vobiscum ad terminum caritative summo sacerdoti servientibus creditum officium et missam sollempniter pro ejus anima Christo animi puritate jubemus offerre. Fratres autem ibi astantes et in orationibus pro fratribus defuncti salute fideliter pernoctantes, centum oraciones dominicas usque ad diem septimum pro fratre defuncto persolvant; ita dico ab illo die quo eis obitus fratris denudatus fuerit usque ad predictum diem centenarius numerus perfectionis

Це саме правило ми наказуємо, щоб воно вічно дотримувалося у всіх справах, які вам належать через заслуги.

60. Щоб старших завжди шанували.

Старших братів слід з побожним розважанням підтримувати згідно з їхньою тілесною слабкістю та виявляти до них пильну пошану. В жодному разі не слід суворо примушувати їх до виконання тілесних обов'язків — за винятком випадків, коли цього вимагає чинність правила, що залишається в силі.

61. Щоб для хворих завжди надавали необхідне.

Покладаємо на прокурорів хворих всю уважність і невсипущу турботу, щоб усе, що необхідне для підтримки різних хвороб, сумлінно та старанно за можливостями дому їм надавалось, наприклад, м'ясо та птиця, і таке інше, доки вони не відновлять здоров'я.

62. Що робити за померлих братів.

Коли смерть, яка не щадить нікого, спіткає когось із братів спільноти, ми наказуємо, щоби призначені для цього капелани й клірики, які служать серед вас із любові, на служіння Верховному Священникові, урочисто відправили Святу Месу за його душу, з чистим серцем і щирою вірою у Христа.

Брати ж, які перебувають поруч і всю ніч моляться за спасіння душі покійного, повинні від першого дня повідомлення про смерть до сьомого дня промовити сто молитов «Отче наш» — таким чином, щоб до означеного дня повне число в сто молитов стало знаком братської вірності й досконалості.

integritatem cum fraterna observatione habeat. Adhuc nempe divina ac misericordissima caritate deprecamur, atque pastoral! auctoritate jubemus, ut cotidie, sicuti fratri in vocibus dabatur vel debetur. ita quod est necessarium sustentationi hujus vitae in cibo et potu tantum cuidam P9,uperi donec ad quadragesimum diem impendatur. Omnes enim alias oblationes quas in morte fratrum et in paschali sollempnitate, ceterisque sollemnitatibus domino pauperum commilitonum Christi spontanea paupertas indiscrete reddere consueverat, omnino prohibemus.

63. Ut nullus frater remanens oblationem faciat.

Decrevimus, ut superius dictum est, quod nullus fratrum remanentium aliam oblationem agere presumat, sed die noctuque mundo corde in sua professione maneat ut sapientissimo prophetarum in hoc se equipoUere valeat Calicem salutaris accipiam, id est mortem in morte mea, morte mea mortem Domini imitabor, quia sicut Christus pro me animam suam posuit, ita et ego pro fratribus animam ponere sum paratus. Ecce competentem oblationem, ecce hostiam viventem Deoque placentem.

64. Capellani victum et vestitum tantum habeant.

Alias vero oblationes et omnia elemosinarum genera quoquomodo fiant capellani vel aliis ad tempus manentibus unitati communis capituli reddere pervigili curam precipimus.

Крім того, заради божественної та милосердної любові, ми пастирською владою наказуємо: щоб щодня, як покійному брату належало чи надавалося харчове забезпечення, відтепер ця їжа й питво віддавалися одному убогому — протягом сорока днів. Водночас усі інші приношення, які зазвичай уділялися братам на смерть, під час Пасхи чи інших урочистостей, — ті, що добровільно віддавалися бідними-рицарями Христовими, — суворо забороняємо.

63. Щоб жоден брат, який перебуває у спільноті, не здійснював інших приношень. Ми постановили — як і було сказано раніше — що жодному братові зі спільноти не дозволяється здійснювати інші приношення, але нехай вдень і вночі, з чистим серцем, він перебуває вірним своїй обітниці, щоб зрівнятись у цьому з наймудрішим з пророків, котрий промовив:

«Чашу спасіння прийму» — тобто: *прийму смерть своєю смертю, і в своїй смерті уподібнюсь смерті Господній,*

адже як Христос поклав Своє життя за мене, так і я готовий покласти свою душу за братів своїх. Ось — гідне приношення, ось — жертва жива і Богові приємна.

64. Капелани повинні мати лише їжу та одяг.

Інші ж дари та всі види милостинь, що надходять до капеланів чи інших, хто тимчасово перебуває в єдності з спільнотою капітулу, повинні надаватися за безперервним наглядом. Отже, служителі церкви повинні

Servitores itaque aecclisiae victum et vestitum secundum auctoritatem tantum habeant, et nil amplius habere présument, nisi magistri sponte caritative dederit.

65. De militibus defunctis qui sunt ad terminum.

Sunt namque milites in domo Dei Templique Salomonis ad terminum misericorditer vobiscum degentes, unde ineffabili miseratione vos rogamus, deprecamur et ad ultimum obnixè jubemus, ut intérim tremenda potestas ad ultimum diem aliquem perduxerit, divino amore ac fraterna pietate septem dies sustentationis pro anima ejus quidam pauper habeat et XXX orationes dominicas unusquisque dicat.

66. Qualiter ad tempus rémanentes recipiantur.

Omnibus militibus servire Jesu Christo animi puritate in eadem domo ad terminum cupientibus equos in tali negotio cotidiano idoneos et arma et quicquid ei necessarium fuerit emere fideliter jubemus. Deinde vero ex utraque parte equalitate servata bonum et utile appreciari equos judicavimus. Habeatur in Laque precium in scripto ne tradatur oblivioni, et quicquid militi vel equis ejus aufc armigero erit necessarium, adjunctis ei ferris equorum, secundum facultatem domus ex eadem domo fraterna caritate impendatur. Si vero intérim equos suos miles aliquo eventu in hoc servicio amiserit, magister ut facultas domus hoc exigit, alios amministret, Adveniente autem termino

мати їжу та одяг лише згідно з їхніми обов'язками, і не повинні претендувати на більше, якщо тільки магістр добровільно не дасть їм цього з милосердя.

65. Про воїнів, що відійшли.

Існують лицарі, що з любові та милосердя перебували з вами у Домі Божому й у Храмі Соломоновому на визначений термін, тому ми з невимовною братньою співчутливістю вас просимо, благаємо і, зрештою, настійливо наказуємо, щоб коли страшна Божа влада приведе когось із них до останнього дня, — із любові до Бога та з братньої милості — протягом семи днів після його смерті одна вбога людина отримувала його харчову пайку, а кожен брат мав би промовити тридцять молитов «Отче наш» за упокій його душі.

66. Як слід приймати лицарів, які перебувають при Ордені на певний термін

Усім лицарям, які з чистим серцем бажають служити Ісусу Христу в Домі Ордену на визначений термін, ми наказуємо вірно придбати коней, зброю та все необхідне для повсякденної служби у цій справі. Далі, зі збереженням взаємної рівності з обох сторін, ми постановляємо, що коні мають бути справедливо оцінені й визнані корисними й придатними. Нехай ціна буде занесена письмово, щоб вона не була втрачена з пам'яті. А все, що буде необхідним для самого лицаря, його коней або зброєносця, включаючи підкови, має бути надане з братньою любов'ю з майна Ордену, відповідно до його можливостей. А якщо під час служби лицар з якоїсь причини втратить своїх коней, магістр повинен — з огляду на можливості Ордену — надати йому інших. Коли ж настане час

repatriandi medietatem precii ipse miles divino amore concédât, alteram ex communi fratrum si ei placet recipiat.

67. Ut fidem servitium accipiant.

Agnovimus nempe complures ex diversis provinciis, tam clientes quam armigeros, pro animarum salute animo servienti ad terminum cupientes in domo vestra mancipari. Utile est autem ut fidem eorum accipiatis, ne forte veteris hostis in Dei servicio aliquid furtive vel indecenter eis intimet, ut a bono proposito repente exterminet.

68. Quod famuli alba vestimenta, id est pallia non habeant.

Hoc neperae quod erat in domo Dei ac suorurn militum Templi sine discretione ac consilio communis capituli obnixè contradicimus et funditus quasi quoddam vicium peculiare amputare precipimus : Habebant enim famuli et armigeri alba vestimenta, unde veniebant dampna importabilia. Surrexerunt namque in ultra montanis partibus quidam pseudo fratres et conjugati et alii dicentes se esse de Templo, cum sint de mundo. Hii nempe tantas contumelias totque dampna militari ordini adquisierunt, et clientes remanentes plurima scandala oriri inde superbiendo fecerunt. Habeant igitur assidue nigra; sed si talia non possunt invenire, habeant qualia inveniri pos-

повернення на батьківщину, половину вартості (тобто попередньо оціненого спорядження) сам лицар повинен добровільно пожертвувати з любові до Бога, а другу половину він може отримати від Ордену, якщо браття вважатимуть це доречним.

67. Щоб прийняти вірність служіння.

Ми визнали, що чимало осіб із різних провінцій — як клієнтів, так і зброєносців — бажають, задля спасіння своїх душ, протягом певного терміну присвятити себе служінню у вашому Домі. Тож буде корисно й доцільно, щоб ви приймали їхню присягу вірності, аби древній ворог — не підкинувши в їхні серця потай або непомітно якоїсь недостойної думки під час служіння Богові, не звів їх раптово зі шляху доброго наміру.

68. Що слуги не мають носити білих шат, тобто плащів.

Це твердження, яке було у домі Бога та його військових слуг Храму без розбору і загальної ради, рішуче заперечуємо і намагаємось повністю викоринити, як певний, майже особливий, порок: Адже слуги та озброєні чоловіки носили білі одяги, через що виникали величезні збитки. Адже виникли в гірських місцевостях деякі псевдо-брати та одружені, і інші, що заявляли, що вони з Храму, хоча були людьми світу цього. Вони, безсумнівно, завдали такі образи та збитки ордену храмовників, що ті, хто залишився клієнтами, створили багато скандалів, гордячись своїми вчинками. Тому нехай вони завжди носять чорне; але якщо вони не можуть знайти таке, то нехай носять те, що можна знайти в тій місцевості, де вони перебувають, або що можна порівняти з дешевшим одноколірним одягом, а саме буре сукно

sunt in illa provincia qua degunt, aut quod vilis unius coloris comparari potest, videlicet burella.

69. Quomodo fratres conjugati habeantur.

Fratres autem conjugatos hoc modo habere vobis permittimus, ut si fraternitatis vestrae beneficium et participationem unanimiter petunt, uterque sue substantiae portionem et quicquid amplius adquisierint unitati coramunis capituli post mortem concedant, et interim honestam vitam exerceant, et bonum agere fratribus studeant ; sed veste candida et clamide alba non incedant. Si vero maritus ante obierit, partem suam fratribus relinquat, et conjux de altera vitae sustentamentum habeat. Hoc enim injustum consideramus, ut cura fratribus Deo castitatem promittentibus fratres hujusmodi in una eademque domo maneant.

70. Ut amplius sorores non coadunent.

Sorores quidem amplius periculosum est coadunare, quia antiquus hostis femineo consorcio complures expulit a recto tramite Paradisi. Ideoque fratres rarissimi ut integritatis flos inter vos semper appareat hac consuetudine a modo uti non liceat.

69. Як мають бути прийняті брати, що перебувають у шлюбі.

Ми дозволяємо мати при Ордені братів, які перебувають у шлюбі, лише за таких умов: якщо чоловік і дружина одностайно просять про участь у благословеннях та підтримці вашої братерської спільноти, нехай кожен із них заповідає частину свого майна, а також усе, що вони набудуть згодом, на користь єдності загального капітулу після своєї смерті. Протягом життя вони мають вести чеснотливе життя і прагнути робити добро братам Ордену, але їм не дозволено носити білий одяг або білий плащ. Якщо ж чоловік помре першим, то нехай він залишить свою частину братам, а дружина отримає з другої частини майна засоби для прожиття. Адже ми вважаємо несправедливим, щоб у тому самому домі, де брати дають обітницю чистоти перед Богом, перебували й одружені брати, що живуть у шлюбі.

70. Щоб більше не приймати сестер до спільноти

Ми постановляємо, що сестер віднині не слід приймати до орденської спільноти, оскільки це є справою вкрай небезпечною, адже древній ворог (диявол) через спілкування з жінкою вигнав багатьох з прямого шляху до Раю. Тому ми наказуємо, щоб віднині не дозволялося більше дотримуватись цієї практики, аби серед вас завжди сяяв цвіт досконалості.

71. Ut omnium mullerum fugiant oscula.

Periculosum esse credimus omni religioni vultum mulierum nimis attendere, et ideo nec viduam, nec virginem, nec matrem, nec sororem, nec amitam, nec uUam aliam feminam aliquis frater osculari présumât. Pugiat ergo feminaea oscula Christi milicia, per que soient homines sepius periclitari^ ut pura conscientia et segura vita in conspectu Domini perhenniter valeat conversari.

71. Щоб уникали поцілунків з будь-якою жінкою

Ми вважаємо, що для будь-якої релігійної спільноти небезпечно надто багато звертати увагу на жіноче обличчя, тож жодному братові не дозволяється цілувати — ні вдову, ні дівчину, ні матір, ні сестру, ні тітку, ні жодну іншу жінку. Нехай військо Христове уникає жіночих поцілунків, через які, як ми бачимо, люди часто піддаються небезпеці, аби жити з чистим сумлінням і в безпеці вічно перед лицем Господнім.